પાંચમી આવૃત્તિ
પ્રત : ૨૦૦૦
કિંમત ૧-૨૫

પ્રાપ્તિ સ્થાન,
શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
સોનગઢ.

: મુદ્રક :
શ્રી રજનીકાંત એમ. પટેલ
રાધેશ્યામ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
[illegible] ડેલામાં, [illegible] [illegible],
ભાવનગર.

(પાંચમી-આવૃત્તિપ્રસંગે)

પ્રકાશકીય નિવેદન

આ અનુભવપ્રકાશ ગ્રંથના રચયિતા શ્રી દીપચંદજી કાસલીવાલ જયપુરી છે. તેઓ આમેરના રહીશ હતા. તેઓ ઉત્તમ આધ્યાત્મિક વિદ્વાન હતા. તેમણે આ ગ્રંથ ઉપરાંત અનુભવવિલાસ છંદ, આત્મ-અવલોકન છંદ, ચિદ્વિલાસ વચનિકા, પરમાત્મપુરાણ છંદ, સ્વરૂપાનંદ બૃહત્ તથા લઘુ, જ્ઞાનદર્પણ, ગુણસ્થાનભેદ, ઉપદેશરત્ન છંદ, અધ્યાત્મપચીસી છંદ વગેરે રચેલાં છે.

તેમના સમય-જીવન સંબંધી જાણવાના સાધનના અભાવે કાંઈ વિશેષ લખી શકાતું નથી. પણ પુસ્તકના લખાણ અને શૈલી પરથી જણાય છે કે તેઓ અધ્યાત્મપ્રેમી અને સિદ્ધાંતજ્ઞાની હતા.

આ અનુભવપ્રકાશગ્રંથ આત્મ-અનુભવનો નાનો પણ ભાવવાહી ગદ્યગ્રંથ છે. તેમાં આત્માનું સ્વરૂપ, સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો ઉપાય, સાધ્ય-સાધકભેદ, અનુભવનું વર્ણન, નિશ્ચયધર્મ-મોક્ષમાર્ગ, સમાધિવર્ણન વગેરે વિષયોને સંક્ષેપમાં ચર્ચી, આત્મરસનું આસ્વાદન કરવાની રીત દર્શાવેલ છે.

આ વિષયના આધ્યાત્મિક ગ્રંથો-પરમાગમો-પૂર્વાચાર્યોએ અગાઉ લખેલાં છે; જેને પોતાની મૌલિક શૈલીમાં ગ્રંથકારે વર્ણવેલ છે.

સ્વાનુભૂતિથી વિભૂષિત, આત્મજ્ઞ, અધ્યાત્મરસની વર્તમાનમાં ક્રાંતિ જેમના દ્વારા થઈ રહી છે, એવા પરમકૃપાળુ પૂ. ગુરુદેવ

શ્રી કાનજી સ્વામીના પ્રતાપે તત્ત્વપ્રસાર ભારતમાં વ્યાપક પ્રમાણમાં થઈ રહ્યો છે, તે અનુસાર સત્‌ સાહિત્યનું પ્રકાશન આ ટ્રસ્ટ દ્વારા થઇ રહ્યું છે, આ ગ્રંથની પ્રથમ ચાર આવૃત્તિઓ પ્રકાશીત થયેલ છે તેમ છતાં ગ્રંથની પ્રિયતાને લઇને મુમુક્ષુઓને પ્રાપ્ય બની રહે તે હેતુથી તેની પાંચમી આવૃત્તિ પ્રકાશિત પામે છે. મૂળગ્રંથ જુની હિંદી (ઢુંઢારી) ભાષામાં છે. ગુજરાતી જનતાને સમજવામાં સરળ થાય તેથી ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવા બદલ અનુવાદકનો આભાર માનવામાં આવે છે.

અનુભવપ્રકાશ હિંદી આવૃત્તિ ત્રીજી અને જુની હિંદી અનુભવ પ્રકાશના પુસ્તક પ્રમાણે મૂળ હિંદી સાથે મેળવતાં શ્રી અમૃતલાલ ઝાટકીયાએ હિંદી પ્રમાણે સંશોધન કરી આપ્યું છે. તે બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

શ્રી રાધેશ્યામ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસવાળાએ ટૂંક સમયમાં છાપકામ કરી આપેલ છે, તે બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

આવા અનુભવપ્રધાન ગ્રંથનું અમૃતપાન કરી મુમુક્ષુઓને અનુભવની પ્રાપ્તિ થાઓ તેવી ભાવના સાથે...

તત્વ પ્રચાર વિભાગ
શ્રી દિ. જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ,
સોનગઢ

પોષ વદ ૩૦
૨૦૩૪

વિષયસૂચિ

વિષય	પૃષ્ઠ
મંગલાચરણ	૧
આત્માનું સ્વરૂપ	૧
સ્વરૂપ-ચિંતવનરૂપ પરિણામ કોણ કરે !	૨
આત્મસ્વરૂપનો મહિમા	૨
અનુભવના વિલાસમાં ચિત્તને કેવી રીતે રમાડે	૩
અનુભવમાં અનંતગુણના સર્વરસ	૩
ચેતનાગુણ	૪
સ્વરૂપજ્ઞાન કેવી રીતે થાય ?	૫
પરપદાર્થમાં પોતારૂપપણાની માન્યતા કેમ મટે ?	૬
નિજસ્વરૂપસુખ કેવી રીતે પમાય !	૬
નિજસ્વરૂપ-શ્રદ્ધા કેવી રીતે થાય !	૭
નિજસુખ દુર્લભ કેમ ?	૮
આનંદકેલી નિજસ્વરૂપ શ્રદ્ધાથી કેમ થાય !	૧૧
પરિણામ સ્વરૂપમાં જીવ કેવી રીતે લાગે ?	૧૪
જ્ઞાન તો જાણપણારૂપ છે (છતાં) આત્માને કેમ નથી જાણતું ?	૧૭
પરનો નિવાસ અનાદિ કેવી રીતે ?	૨૩
નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગના બે પ્રકાર છે.	૨૬
તત્ત્વસુધા સેવવાનો માર્ગ કયો ?	૨૭
સ્વસંવેદન-રસના આસ્વાદથી લાભ	૩૬
ચેતનાને જાણે જ્ઞાતા જીવને કેવા ભાવ થાય !	૩૯
સાધક-બાધક જાણે તો વસ્તુની સિદ્ધિ થાય.	૩૯
નિજભાવ ઓળખી નિજભાવને કેવી રીતે સાધે !	૪૧
ઉપયોગના ચાર ભેદ	૪૮

સાધકસાધ્યના અનેક ભેદ	૪૫
સ્વસંવેદનજ્ઞાનપરિણતિ વડે પરમાત્માનું પ્રાકટ્ય	૪૬
અનુભવવર્ણન	૫૧
સ્વાનુભવ થતાં નિર્વિકલ્પ સમ્યક્તા	૫૨
પરિણામ-શુદ્ધતામાં સર્વશુદ્ધતા	૬૦
દેવાધિકાર	૬૨
જ્ઞાનાધિકાર	૬૫
જ્ઞેયાધિકાર	૬૭
નિજધર્માધિકાર	૭૦
મિશ્રધર્માધિકાર	૭૨
નિરાશ્રવવસ્તુસ્વરૂપ	૭૫
સમાધિવર્ણન	૭૯
શ્રી ગુરૂપદેશામૃતપાનથી મોહ મટે	૮૧
જ્ઞાન વડે વિચાર,	૮૬

શુદ્ધિપત્ર

પાનું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧૩	તેચો	તેઓ
૮	૨૬	જતી	છતી
૧૦	૭	[illegible]	પાસે
૧૦	૧૯	[illegible]	ગરબ
૧૨	૭	આત્મ.નું	આત્માનું
૧૨	૨૩	જ્ઞાનપ્રકાશ	જ્ઞાનપ્રકાશ
[illegible]	૧૨	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૨૬	[illegible]	વ્યવસ્થાપના
૪૮	૧૩	[illegible]	સ્વભાવશુદ્ધિ
૪૮	૧૪	[illegible]	ભરત
[illegible]	૩	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૩	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

વચનામૃત

૧. ગુપ્ત અને પ્રગટ એ અવસ્થાભેદ છે, "બંને અવસ્થામાં સ્વરૂપ જેવું ને તેવું છે." એવો શ્રદ્ધાભાવ સુખનું મૂળ છે.

૨. તારો નાથ નિજજ્ઞાનમહિમાને છૂપાવીને બેઠો છે. તેને તું પિછાણ. આ ગુપ્તજ્ઞાન થયું, એટલે તારો નાથ છૂપાયેલો રહેશે નહિ.

૩. મારું જ્ઞાન એ જ હું છું, પર-વિકાર પર છે. જ્યાં જ્યાં જાણપણું છે ત્યાં ત્યાં 'હું' એવો દૃઢભાવ તે સમ્યક્ત્વ છે.

૪. નરભવ તો સદા કાંઇ રહે નહિ. સાક્ષાત્ મોક્ષસાધનરૂપ જ્ઞાનકળા આ ભવ વિના અન્ય જગ્યાએ ઊપજતી નથી. તેથી વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે-નિજબોધકલાના બલ વડે નિજસ્વરૂપમાં રહો. નિરંતર આ જ યત્ન કરો.

૫. શરીર જડ મનાતાં છતાં પણ દર્શનજ્ઞાન સદાય સાથ રહ્યા કરે. વળી અત્યારે પણ દેખનાર-જાણનાર આ મારો ઉપયોગ તે જ મારું સ્વરૂપ છે. તેવી રીતે ઉપયોગી-અનુપયોગીને વિચારતાં જડ-ચેતનની પ્રતીતિ થાય.

૭. ચિદાનંદ પોતાને ભૂલ્યો છે, પરમાં પોતાને જાણ્યો છે. પોતે પોતાની ભૂલ મટાડો. સદા ઉપયોગધારી આનંદરૂપ પોતે સ્વયમેવ જ યત્નવિના (સહજ) બન્યો છે તેથી નિજને નિહાળવાનું જ કાર્ય છે. નિજની શ્રદ્ધા આવતાં નિજ અવલોકન થાય છે.

૮. કોઈ કહેશે કે આજના સમયમાં નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઠણ છે, તેમ કહેનાર સ્વરૂપ પામવાની ચાહ મટાડનાર બહિરાત્મા છે.

૯. અવિદ્યારૂપ જડની અલ્પશક્તિથી તારી મહા શક્તિ ન હણાય જાય. પરંતુ તારી શુદ્ધ શક્તિ પણ મહાન, તારી અશુદ્ધ શક્તિ પણ મહાન.

૧૦. દેખો ! દેખો ! ત્રણ લોકનો નાથ ભૂલી નીચ એવા પરને આધીન થયો. પોતાની નિધિ ન પિછાણી. ભિખારી બની ફરે છે. નિધિ ચેતના છે, તે પોતે જ છે, દૂર નથી, દેખવું દુર્લભ છે. દેખે તો સુલભ છે.

૧૧. સમ્યક્ત્વ વિનાનો શુભોપયોગ સંસારસુખ આપે, દેવપદ આપે કે રાજપદ આપે. ત્યાં દેવગુરુશાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય તેને લાભ થવો હોય તો થાય, નહિ તો ન થાય કાર્યને કારણ નિયમ વગર છે, એવી રીતિ જાણવી.

—અનુભવપ્રકાશ

અનુભવપ્રકાશ

: લેખક :

સ્વ. પં. દીપચંદજી શાહ, કાસલીવાલ

: અનુવાદક :

શાહ સોમચંદ અમથાલાલ
કલોલ-ગુજરાત

: પ્રકાશક :

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ
સોનગઢ.

॥ ॐ नमः सिद्धेभ्यः ॥

અનુભવ પ્રકાશ

મંગલાચરણ

(દોહા)

[1]ગુણ અનંતમય પરમપદ, શ્રીજિનવર ભગવાન;
જ્ઞેય લખત[2] હૈં જ્ઞાનમેં, અચલ સદા [3]નિજસ્થાન.

પરમદેવાધિદેવ, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, પરમ પૂજ્ય, અમલ, અનુપમ, આનંદમય, અખંડિત, ભગવાન નિર્વાણનાથને નમસ્કાર કરી શ્રી [4]અનુભવ પ્રકાશ નામનો ગ્રંથ કરું છું, જેના પ્રસાદથી પદાર્થનું સ્વરૂપ (યથાર્થ પ્રકારે) જાણી નિજ આનંદ ઉત્પન્ન થાય.

પ્રથમ, આ લોક છ દ્રવ્યનો બન્યો છે. તેમાં પાંચ દ્રવ્યથી ભિન્ન શુદ્ધજ્ઞાનસ્વભાવરૂપ સચ્ચિદાનંદાદિ અનંતગુણમય ચિદાનંદ (આત્મા) છે. તે (ચિદાનંદ આત્મા) અનાદિના કર્મસંયોગથી અનાદિથી અશુદ્ધ થઈ રહ્યો છે. તેથી (તેણે) પરપદમાં પોતાને માની પરભાવ કર્યો તેથી જન્માદિ દુઃખ સહન કરે છે. આવી દુઃખ પરિપાટી પોતાના અશુદ્ધ ચિન્તવનથી થઈ છે. (પણ) જો તે પોતાના (સહજ)

---

૧. અર્થ:—શ્રી જિનવર ભગવાન અનંતગુણમય પરમપદસ્વરૂપ છે. તેઓ નિજસ્થાનમાં સદા અચલ રહી જ્ઞાનમાં જ્ઞેયને જાણે છે.

૨. પાઠાન્તર—'लखत'

૩. પાઠાન્તર—'निजथान'

૪. પાઠાન્તર—'अनुभौ'

(એ જ) વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. (જે સર્વગુણ રસના પુંજરૂપ છે) તે ચેતનાગુણનું સંક્ષેપમાત્ર (અહીં) વર્ણન કરવામાં આવે છે.

સર્વ ગુણોમાં જ્ઞાન (ગુણ) પ્રધાન છે. શાથી ? કે જ્ઞાન વિશેષ-ચેતના છે. જ્ઞાન સર્વનું જ્ઞાતા છે. (તથા જ્ઞાન સૂક્ષ્મ છે). સૂક્ષ્મ ન હોત તો (તે) ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય હોત, તેથી સૂક્ષ્મતાવડે જ્ઞાનની સિદ્ધિ છે. સત્તાગુણ વિના સૂક્ષ્મ શાશ્વત ન હોત. વીર્યગુણ વિના સત્તાનુ નિષ્પત્તિસામર્થ્ય ક્યાંથી હોત ? અગુરુલઘુગુણ વિના વીર્ય હલકું ભારે થતાં, જડતાને ધારણ કરત. પ્રમેયગુણ વિના અગુરુલઘુગુણનું પ્રમાણ ક્યાંથી હોત ? અપ્રમાણ થતાં (તેને) કોણ માનત ? વસ્તુત્વ વિના પ્રમાણ કોનું કહીએ ? અસ્તિત્વ વિના વસ્તુત્વ કોના આધારે કહીએ ? પ્રદેશત્વ વિના અસ્તિત્વ કોનું નિરૂપીએ ? પ્રભુત્વ વિના પ્રદેશપ્રભુતા ક્યાંથી રહેત ? વિભુત્વ વિના પ્રભુતા સર્વમાં કેવી રીતે વ્યાપત ? જીવત્વ વિના વિભુત્વ અજીવ હોત. ચેતના વિના જીવત્વ ક્યાં વર્તત ?

પરનું તત્ત્વ (નિજમાં) આવત. ભાવ વિના સ્વભાવનો અભાવ હોત. ભાવભાવ વિના ભૂતકાળનો ભાવ ભવિષ્યકાળમાં ન રહેત. ભાવાભાવ વિના પરિણમન સમયમાત્ર (સમય સમયનું) ન સંભવત. અભાવ-ભાવ વિના અનાગત (ભાવિ, ભવિષ્યનું) પરિણમન ન આવત. અભાવ વિના કર્મનો સદ્ભાવ (પોતામાં) જાણવામાં આવ્યા કરત. ૧સર્વથા અભાવ-અભાવ વિના અતીતમાં (ભૂતકાળમાં) જે કર્મ અભાવરૂપ હતું તે અનાગત (ભવિષ્ય) કાળમાં અભાવરૂપ હોય એમ ન હોત. કર્તા વિના નિજકર્મનો કર્તા ન હોત. કર્મ વિના સ્વભાવ-કર્મનો અભાવ હોત. કરણ વિના પરિણમન વડે જે સ્વરૂપનું સાધન હતું તે ન હોત. સંપ્રદાન વિના પરિણતિ સ્વરૂપમાં પોતે સમર્પણ કરી ન શકત (ન કરત). અપાદાન વિના પોતાના દ્વારા પોતાવડે પોતે ન હોત. અધિકરણ વિના સર્વનો આધાર ન હોત. સ્વયંસિદ્ધ

પ્રથમ અનાદિથી (ચાલ્યો આવતો) પરમાં અહં-મમરૂપ મિથ્યાત્વનો નાશ કરે, પછી પરરાગરૂપ ભાવનો વિધ્વંસ કરે. જ્યારે પરરાગ મટે ત્યારે વીતરાગ થાય. જ્યારે પરપ્રવેશનો અભાવભાવ થયો ત્યારે સ્વસંવેદનરૂપ નિજજ્ઞાન થાય અથવા પોતાનાં દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો વિચાર કરી નિજપદને જાણે અથવા ઉપયોગમાં જ્ઞાનરૂપ વસ્તુને જાણે. અનંત મહિમાનો ભંડાર, સાર, અવિકાર, અપાર શક્તિથી મંડિત મારું સ્વરૂપ છે, એવો ભાવ પ્રતીતિ વડે કરે. ધ્યાન ધરે નિશ્ચલતા થાય એમ જ્ઞાન જાણે. નિજરૂપ જ્ઞાનને જ અનુપમ પદનું સર્વસ્વ જાણે. આ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના પરની માન્યતા કરી સંસારી દુઃખી થયા. તે પરની માન્યતા કેવી રીતે મટે? તે કહેવામાં આવે છેઃ—

હવે મેં એ ઉપયોગપ્રકાશ ને સાક્ષાત્ યોગ્યસ્થાનરૂપ કર્યો. શાથી કે 'હું નર.' એવી માન્યતા (આ) જડરૂપ મનુષ્યશરીરમાં તો ન થાય, (એ માન્યતા) મારા ઉપયોગથી થઈ છે; તો એવી માન્યતાનો કરનાર મારો ઉપયોગ અશુદ્ધ સ્વાંગ સહ (ધરી) બેઠો છે. જેવી રીતે કોઈ એક નટ બળદનો સ્વાંગ ધરી લાવ્યો છે, પરમાં પોતાને ભૂલ્યો છે, પરમાં પોતાને જાણ્યો છે. (તે) પૂછે છે કે 'હવે હું મનુષ્યનો પર્યાય ક્યારે પામીશ? તે જાતે જ પૂછે છે. (પોતે) મનુષ્ય જ છે. ભૂલથી એ રીતિ થઈ છે; (ભ્રમણાથી આવું ભૂલ ભરેલું આચરણ થયું છે.) તેવી રીતે ચિદાનંદ પોતાને ભૂલ્યો છે. પરમાં પોતાને જાણ્યો છે; પોતે પોતાની ભૂલ મટાડી, સદા ઉપયોગધારી આનંદરૂપ પોતે સ્વયમેવ જ યત્ન વિના (સહજ) બન્યો છે, તેથી નિજને નિહાળવાનું જ કાર્ય (કર્તવ્ય) છે; (સદા ઉપયોગધારી આનંદરૂપ સ્વયમેવ પોતેજ છે. પોતાનું કામ તો પોતાને નિહાળવા પૂરતું જ છે). નિજશ્રદ્ધા આવતાં નિજ અવલોકન થાય છે. આ શ્રદ્ધા ક્યાંથી થાય છે તે કહેવામાં આવે છે.

પ્રથમ સર્વ લૌકિક રીતિથી પરાંગમુખ થાય. નિજ વિચાર સન્મુખ થાય. ચિદાનંદ રાજા કર્મગુફામાં (કર્મની ગુફામાં) ફસાયેલો છે. કર્મગુફા ત્રણ છે. પહેલી (શરીરાદિ નોકર્મ ગુફા. બીજી (જ્ઞાનાવરણાદિ) દ્રવ્યકર્મગુફા. ત્રીજી (રાગાદિ) ભાવ-કર્મગુફા. પ્રથમ, નોકર્મગુફામાં પરિણતિ પેઠી કે અમારે, [illegible] ભાઈ. ત્યાં તેને કોઈ ન દેખાયું. [illegible] પરિણતિ [illegible] [illegible] લાગી. " ત્યારે શ્રીગુરુએ કહ્યું કે [illegible] ત્યારે (તે પરિણતિ) ને (પરિણતિ) કહેવા લાગી કે 'હું [illegible] [illegible]' ત્યારે શ્રીગુરુએ કહ્યું કે 'મારા રાજાને [illegible] [illegible] ત્યારે (હવે [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (રાજા) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'નિજરાજ' [illegible]

સુધી આવી છે. તો આ દોરી તેના હાથની હલાવી હાલે છે. જો તે ન હોય તો દોરી પોતાની મેળે ન હાલે. માટે વિચારીને આ શક્તિ અથવા દોરીને અનુસરીને ચાલ્યો જા. કર્મમાં તેની ક્રિયા દેખ કે દોરીને કોણ હલાવે છે? દ્રવ્યકર્મગુફાની અંદર પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ, અનુભાગ એવાં નામો તેના (રાજાના) નિમિત્તથી પડ્યાં છે તેની (રાજાની) પરિણતિ જેવી જેવી થઈ તેવી તેવી વર્ગણા બંધાણી, ત્યાં પણ તેની (રાજાની) બનેલી સત્તાથી દ્રવ્યકર્મનું નામ પડયું તથા તેના ભાવોના નિમિત્તથી પુદ્ગલ અનેકવિધ કર્મનાં નામ પામ્યાં. ભાવકર્મગુફામાં રાગદ્વેષ મોહના પ્રકાશમાં છુપાયેલું સ્વરૂપ કહે છે. તે પ્રકાશ તારા નાથનો અશુદ્ધ સ્વાંગ છે. તેમાં તું ખોજ, ભય ન પામ, નિઃશંક જા, આ રાગદ્વેષમોહની દોરી સાથે જઈ ખોજ. (આ રાગદ્વેષમોહની દોરી) જે પ્રદેશથી ઊઠી તે જ તારો નાથ છે. દોરીને ન દેખ. જેના હાથમાં દોરી છે તેને વળગ્યે તુરત મળશે. (તારો નાથ) નિજજ્ઞાનમહિમાને છૂપાવી બેઠો છે. (તેને) તું પિછાણ. આ ગુપ્તજ્ઞાન થયું એટલે (તારો) નાથ છૂપાયેલો રહેશે નહિ. (ત્યાં તું) ચેતનાપ્રકાશરૂપ ચિદાનંદ રાજાને પામી સુખ પામીશ. (આ તને મેં) નિજસુખનો ઉપાય કહ્યો. આ નિજસુખ તો નિજ ઉપયોગમાં કહ્યું. (છતાં આ સુખ) દુર્લભ કેમ થઈ પડયું છે? તે કહેવામાં આવે છે.

આ પરિણામભૂમિકામાં મોહમદિરાને પીને અવિવેકમલ્લ ઉન્મત્ત થઈ વિવેકમલ્લને જીતી જયથંભ રોપી જોરાવર બનીને રહ્યો છે. તેથી પોતાની ગુણનિધિનો વિલાસ કરવા દેતો નથી. વિવેકમલ્લનું જોર થતાં અવિવેક ભાગી જાય. ત્યારે નિજનિધિ વિલસે. વસ્તુવિવેક મોટો આદર કરતાં (આત્માને) મિથ્યાજ્વર ઊતરે, ત્યારે વિવેક નિર્મળ બને. તેથી સ્વ-આચરણરૂપ પારાને [illegible] (શુદ્ધ કરી) તેનું સેવન કરે તો

વિવેકમલ્લ, મિથ્યાત્વરૂપ મટાડી સબલ થઈ અવિવેકને પછાડે, ત્યારે આનંદનિધિનો વિલાસ (સ્વયં) થાય. સ્વઆચાર શું? શ્રદ્ધા કઈ રીતે થાય? તે કહેવામાં આવે છેઃ—

આ અનાદિ સંસારમાં અનાદિકાળથી (મેં) પરવિચાર કર્યો. (તેથી) મારી જ્ઞાનચેતના અશુદ્ધ થઈ. હવે સ્વ–આચારરૂપ પારાનું સેવન કરવામાં આવે તો અવિનાશી પદને ભેટીએ. (તે અવિનાશી પદને ભેટવા માટે) 'હું કોણ છું? મારું સ્વરૂપ શું છે? (તે) કેવી રીતે પામીએ?' (તેનો વિચાર કરવો). (વળી વિચારવું કે) પ્રથમ (મૂળ) પદ પોતાનો ઉપયોગપ્રકાશ છે, (એક) દર્શનજ્ઞાન ઉપયોગ. (બીજો) ચારિત્રઉપયોગ. દર્શન દેખે છે, જ્ઞાન જાણે છે. ચારિત્ર પરિણામરૂપે આચરે છે. એવા (પર) જ્ઞેયનું દેખવું, જાણવું, આચરવું અનાદિથી કર્યું; (પણ) મારા વિશુદ્ધ પદમાં ઉપયોગ ન દીધો (ન મૂક્યો). અતીન્દ્રિય (સ્વાધીન) સુખની પ્રાપ્તિ વિના (હું) ખાલી રહ્યો. અનંત તીર્થંકર થયા. તેમણે સ્વરૂપ શુદ્ધ કર્યું, અનન્ત મુનિ થયા. હવે મારે પણ એની જ રીતે (એમની દેખાદેખ) સ્વરૂપ શુદ્ધ કરવું છે.

સુખસમૂહ થયો છુ. આનાથી (બીજો કોઈ) ઊંચો ઉપાય નથી. (પરમ કૃપાળુ) ભગવાન ભવ્ય જીવોને આ શિવરાહ (શિવમાર્ગ, કલ્યાણમાર્ગ, મોક્ષમાર્ગ) સોહલો દર્શાવ્યો છે. ભગવાનની ભાવનાથી સંતો મહંત થયા. મેં પણ આ જ ભાવનાનો અવગાઢ થંભ રોપ્યો છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિને એવો નિરંતર અભ્યાસ રહે છે. કર્મના અભાવથી સ્વરસમંડિત સુખનો પુંજ પ્રગટે ત્યારે જ્ઞાન કૃતકૃત્ય થાય છે. આ આત્માનું સ્વરૂપ ગુપ્ત થઈ રહ્યું છે. (તે) સાક્ષાત્ કેવી રીતે થાય? પરોક્ષ જ્ઞાન વડે ભાવના વધારવાથી (તે સાક્ષાત્ થાય છે). તે કેવી રીતે સિદ્ધ થાય તે કહેવામાં આવે છે:—

પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનમાં વિચારે. મેં મનન કર્યું તે કેવો છું ?

હું જ્ઞાનરૂપ છું, આનંદરૂપ છું. એ રીતે ચાર જ્ઞાનમાં સ્વ-સંવેદન પરિણતિ વડે તો (તે) પ્રત્યક્ષ છે. અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યય-જ્ઞાન [1]પરને જાણવાથી એકદેશ પ્રત્યક્ષ છે, શાથી ? કે સર્વાવધિ વડે સર્વવર્ગણા, પરમાણુમાત્ર દેખે તેથી એકદેશ પ્રત્યક્ષ મનઃપર્યય પણ પારકા (બીજાના) મનનું જાણે તેથી એકદેશ પ્રત્યક્ષ છે. કેવલજ્ઞાન સર્વ પ્રત્યક્ષ છે. પોતાનું જાણવું જ્ઞાનમાત્ર વસ્તુમાં પ્રતીતિ થઇ તેથી, સમ્યક્ નામ પામ્યું. "જ્ઞાનમાત્ર વસ્તુ તો કેવળજ્ઞાન થયે શુદ્ધ, જ્યાંસુધી કેવળ નથી ત્યાંસુધી ગુપ્ત છે." કેવળ જ્ઞાનમાત્ર વસ્તુની પ્રતીતિ પ્રત્યક્ષ કરી કરી સ્વસંવેદન વધારે છે. જઘન્ય જ્ઞાની કેવી-રીતે પ્રતીતિ કરે ? તે કહેવામાં આવે છેઃ-

મારાં દર્શનજ્ઞાનનો પ્રકાશ મારા પ્રદેશમાંથી ઊઠે છે. જાણપણું મારામાં છે એવી પ્રતીતિ કરતાં આનંદ થાય તે નિર્વિકલ્પ સુખ છે. જ્ઞાન-ઉપયોગ આવરણમાં ગુપ્ત છે. જ્ઞાનમાં આવરણ નથી. શાથી ? કે જેટલા અંશે આવરણ ગયું તેટલું જ્ઞાન થયું, તેથી જ્ઞાન આવ-રણથી ન્યારું છે, તે (જ્ઞાન) પોતાનો સ્વભાવ છે. જેટલું જ્ઞાન પ્રગટ્યું તેટલો પોતાનો સ્વભાવ ખૂલ્યો, તે પોતે છે. આટલું વિશેષ આવરણ જવા છતાં પણ પરમાં જ્ઞાન જાય તે અશુદ્ધ જેટલો અંશ નિજમાં રહે તેટલો તે શુદ્ધ. તેથી કેવળ (જ્ઞાન) ગુપ્ત છે. પરંતુ પરોક્ષ જ્ઞાનમાં નિરાવરણની પ્રતીતિ કરી કરી આનંદ વધારીએ. [2]જ્ઞાન શુદ્ધ ભાવનાથી શુદ્ધ થાય એ નિશ્ચય છે. [3]કહ્યું છે–"या मतिः सा गतिः" इति वचनात्। (જેવી મતિ તેવી ગતિ–એ વચન અનુસારે).

૧. મું પ્રતિમાં 'पर' પાઠ નથી.

૨. પઠાન્તર—'ज्ञानी'

૩. મું પ્રતિમાં આ વાક્ય નથી.

અમિતતેજ, અનન્તગુણરત્નમંડિત, બ્રહ્માંડને ઓળખી બ્રહ્મપદને-પૂર્ણ પરમચૈતન્યજ્યોતિસ્વરૂપ, અરૂપ, અનૂપ ત્રૈલોકયભૂપ પરમાત્મરૂપ પદને-પામી પાવન થઇ રહે, તે અનુભવનો માહિમા છે,[1]

યથાર્થજ્ઞાન, પરમાર્થનિધાન, નિજકલ્યાણ, શિવસ્થાનરૂપ ભગવાન, અમલાન, સુખવાન, નિર્વાણનિધિ, નિરુપાધિ, નિજસમાધિ, ને સાધીએ, આરાધીએ, અલખ, અજ, આનંદ, મહાગુણવૃન્દધારી, અવિકારી, સર્વદુઃખહારી, બાધારહિત, મહિત, સુરસ, રસસહિત, નિરંશી કર્મનો વિધ્વંસી, ભવ્યનો આધાર, ભવપારનો કરનાર, જગતનો સાર, દુર્નિવાર દુઃખને ચૂરે (છે) ભવના તાપરૂપ પુણ્ય-પાપને મટાડીને સ્વપદને પૂરે (છે). આત્મપદને ઓળખાવી ચિદાનંદને દર્શાવી દે (છે). સદા સુખકંદ, નિરફંદ ઓળખાવે (છે), અવિનાશી પદને પામે (છે), લોકાલોકને ઝળકાવે (છે), ફરી ભવમાં ન આવે, (જેના) સર્વ વેદ ગુણ ગાય તેને કયાં સુધી દર્શાવીએ? વચનગોચર ન આવે. (એવું) એ પરમ તત્ત્વ છે, અતત્ત્વથી અતીત જેમાં વિપરીત કરણી નથી. ભવદુઃખની ભરણી, હિતહરણી અનુસરણી (હિતના નાશને અનુસરનારી), (એવી કરણી) અનાદિથી જ મોહરાજાએ બનાવી છે. જગતના જીવોને ભાવી (ગમી) છે, દુઃખ-દાયક છતાં સુહાઇ છે (ગોઠી છે) અથવા જેમાં અજ્ઞાનની અધિકાઇ-

1. દરશનજ્ઞાન શુદ્ધચારિત્રકો એક પદ,
મેરો હૈ સરૂપ ચિદ્ ચેતના અનન્ત હૈ,
અચલ અખંડ જ્ઞાનજ્યોતિ હૈ ઉદ્યોત જામેં,
પરમ વિશુદ્ધ સબ ભાવનમેં મહન્ત હૈ,
આનંદકો ધામ અભિરામ જાકો આઠોં જામ,
અનુભવે [illegible] હૈ,
[illegible]
[illegible]

(જ્ઞાન દર્પણ)

રૂપ બહુ કાટ (મેલ) લાગ્યો છે. (પણ) જ્ઞાનરીતિને અંતરમાં લાવીને વિપરીત કરણીને ભેદીને સાધકતા સાધી મહાન થાય છે, નિજ ધ્યાનરૂપ આનંદસુધાનું પાન થાય. મોક્ષપદનો નિદાની (થઇ) એ જ સમયમાં સ્વરસવશી થાય છે.

ઇન્દ્રિયચોરને દબાવી, કાયાની માયા ત્યજીને પરમેશ્વરસ્વરૂપ પદને (પોતાના) અઘટ ઘટમાં વ્યાપક નિહાળ્યું. અનુપમ ચિદ્રુપને ઓળખ્યું; ભ્રમભાવને મટાડ્યો, નિજ આત્મતત્ત્વ પામ્યો. અચલ, અભેદ ટેવવાળો (સ્વભાવવાળો) દેવ દીઠો, ભવથી ઉદાસી થઈ શાશ્વત પદના નિવાસી (થઈ) સુખરાશી લીધી. બહાર ન વહે, (ન રાચે, ન ગોતે) નિજ ભાવને જ ચાહે. સ્વપદનો નિવાસ સ્વપદમાં છે. બાહરંગ સંગમાં ઢુંઢી ઢુંઢી વ્યાકુલ થયો. જેમ કસ્તુરી મૃગ સુગંધને ઢુંઢે, (પણ) કાંઈ (તે સુગંધ) પર જગ્યામાં ન પામે; તેવી રીતે પોતાનું પદ પરમાં ન પામે, મોહના વિકારથી પોતાનું પદ સૂઝતું નથી. સંતપુરુષના પ્રતાપથી અનંતગુણમય ચિદાનંદ (નિજ) પરમાત્મા તુરત પામે. જ્યાં સુધી પરપદમાં પોતાપણું છે ત્યાં સુધી સરાગી થઇ વ્યાકુલ રહે. જ્ઞાનદૃષ્ટિથી દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને એકપદસ્વરૂપ અવલોકન કરતાં જ પરમાત્મતાનો તુરત નાશ થાય. રાગવિકાર મટતાં જ વીતરાગપદ પામે, ત્યારે અનાકુલ થયો થકો, અનંત સુખનો રસાસ્વાદી બની પોતાને અમર કરે (છે.) જેવી રીતે કોઇ રાજા દારૂ પીને નિંદ્ય સ્થાનમાં રતિ માને તેવી રીતે ચિદાનંદ દેહમાં રતિ માની રહ્યો છે. મદ ઉતર્યે રાજપદનું જ્ઞાન થઈ રાજનિધાન વિલસે (તેમ) સ્વપદનું જ્ઞાન થતાં સચ્ચિદાનંદસંપદા વિલસે.

કોઇ પ્રશ્ન કરે કે જ્ઞાન તો જાણપણારૂપ છે (છતાં) પોતાને કેમ નથી જાણતું ? તેનું સમાધાનઃ—

જાણપણું અનાદિથી પરમાં વ્યાપી પરનું જ થઇ રહ્યુ છે. હવે આમ વિચાર કરવાથી શુદ્ધ થાય કે આ પરનું જાણપણું પણ જ્ઞાન વિના ન હોય. જ્ઞાન આત્મા વિના ન હોય, તેથી પરપદને જાણનારું મારું પદ છે. મારું જ્ઞાન (એ જ) હું છું, પરવિકાર પર છે. જ્યાં જ્યાં જાણપણું ત્યાં ત્યાં ' હું ' એવો દૃઢભાવ સમ્યક્ત્વ છે. તે સુગમ છે, (છતાં) વિષમ માની રહ્યો છે. મોહ–મદને રોકી જ્ઞાનઅમૃતનું પાન કરી બ્રહ્મપદને સંભારી, ભવખેદને ટાળી, નિજથી ભેદને પામી, અભેદ નિજપદને ઓળખી, પર એવી વાણીને ત્યાગી, ચિદાનંદને જાણી, મોહમાન્યતાનો નાશ કરીને, ગુણગ્રામ–સુખધામરૂપ, અભિરામ-રૂપ તે જ (મારું) સ્વરૂપ છે. તે જ ભાવ મોક્ષને, ઉપાય–ઉપેયને સાધે (છે). શુદ્ધ આત્માને આરાધે (છે). આ રીતે જ નિર્ગ્રંથ પુરુષો શિવપથને બહુ સાધી સાધી, સમાધિને પામી, પરમપદને પહોંચે (છે.) પોતાનો ચેતનપ્રકાશ મોહવિકારને પામી મલિન થયો છે, ભેદજ્ઞાન જડચેતનને ભિન્ન કરે. તેને અંતરમાં ધરી ધરી, નિજજ્ઞાનનો અભ્યાસ વારંવાર કરી, સાર અવિકાર પોતાનું અખંડ-રૂપ જાણી, (તેને) અંતરમાં અનુભવમાં લાવી મહામોહકંદનો નાશ કરી, જે સ્વરૂપરસ પોતાના સ્વભાવમાં છે તે સ્વભાવને નિજ ઉપયોગમાં યોગ્ય સ્થાનરૂપ કરે, (યથાસ્થાનરૂપ કરે સ્થિર કરે). સ્વરૂપની ઉપયોગશક્તિ કર્મમાં ગુપ્ત થઈ તો શું (તે) શક્તિનો અભાવ માનીએ ?

જેમકે કોઈનો પુત્ર ઘરમાં છે. બજારમાં કોઈએ પૂછ્યું, કે 'તમારે પુત્ર છે ?' ત્યારે કહે કે, 'મારે પુત્ર છે.' (બજારમાં સાથે ન હોવા છતાં) અભાવ કહેવો નથી. વ્યવહારમાં પણ એ રીત છે કે જ્ઞાનને અપ્રગટતો ન કહે. (પણ હે) ચિદાનંદ ! તારું તો આશ્ચર્ય આવે છે કે દર્શનજ્ઞાનશક્તિ છતાં, [illegible] છતાં તેને (તું) અપ્રગટની [illegible] ([illegible]) [illegible]

બિલાડી લોટવા લાગી જાય છે તેવી રીતે મોહથી સંસારભ્રમણ છે. ત્યાંથી યથાર્થ રીતે (ભલી રીતે, સમ્યક્ રીતે) સ્વરૂપમાં આવે તો ત્રિલોકનું રાજ્ય પામે. તે તો દુર્લભ નથી. જેવી રીતે પુરુષ પશુનો સ્વાંગ ધરે તો (કાંઇ) પશુ ન થાય (પણ) પુરુષ જ રહે તેવી રીતે આત્મા ચોરાશીના સ્વાંગ ધરે તોપણ તે ચિદાનંદ જ છે.૧ ચિદાનંદપણું દુર્લભ નથી. જેવી રીતે કોઈ કાષ્ટની પુતળીને સાચી સ્ત્રી માનીને તેને બોલાવે, ચાહ કરે, તેની સેવા કરે, પછી જાણે કે (આ તો) કાષ્ટની છે ત્યારે પસ્તાય, તેવી રીતે (આ આત્મા) જડની સેવા કરે છે, અજ્ઞાની થયો થકો જડમાં સુખ કલ્પે છે. જ્ઞાની થાય ત્યારે જૂઠી માન્યતા છોડે.

જેવી રીતે મૃગ ઝાંઝવામાં જળ માને છે, તેવી રીતે આ (જીવ) પરમાં પોતાને માને છે. તેથી સાચા જ્ઞાનથી વસ્તુને જાણે ત્યારે જ ભ્રમ મટે. શ્રીગુરૂ વારંવાર સારભૂત એવો સાચો ઉપદેશ કહે છે. પોતે પણ જાણે છે. (છતાં) અવિદ્યાનું એવું આવરણ છે કે તે વડે જૂઠને સાચ માની રહ્યો છે. ત્રણ જગ્યાએથી વાંકી એવી દોરડીમાં સર્પ ત્રિકાલ નથી તેવી રીતે બ્રહ્મમાં અવિદ્યા નથી. જે સંપૂર્ણ સમુદ્રના જળથી ધોવા છતાં દેહ તો ૨અપાવન જ છે. તેને (એવા

---

૧. જૈસે નર કોઉ વેપ પશુ કે અનેક ધરે,
પશુ નહીં હોય રહૈ યથાવત નર હૈ.
તૈસેં જીવ ચાર ગતિ સ્વાંગ ધરૈ,
ચિરહીકો તજૈ નાહીં એક નિજ ચેતનાકી ભર હૈ.
ઐસી પરતીતિ કિયે પાઈયે પરમપદ,
હોઈ ચિદાનંદ શિવરમણીકો વર હૈ,
સાસતી સુથિર જહાં સુખકો વિલાસ કરે,
જામૈં પ્રતિભાસૈ જે તે ભાવ ચરાચર હૈ. ૪૦

—જ્ઞાન દર્પણ

૨. દેહ અપાવન અથિર ઘિનાવન યામેં સાર ન કોઈ,
સાગર કે જલતૈં શુચિ કીજે તો ભી શુદ્ધ ન હોઈ.

—ભૂધરદાસ પાર્શ્વપુરાણ

દેહને) પાવન માની રહ્યો છે, એવું ધીઠપણું પકડયું છે. બળજોરથી ઠીકરીને રૂપિયામાં ચલાવે તો ન ચાલે. પોતાની ભૂલ ન છોડે તો ખલકમાં (સંસારમાં) પોતાની હાંસી પોતે કરાવે. જુઓ ! અનંત જ્ઞાનીનો ધણી (સ્વવસ્તુને) ભૂલી દુઃખ પામે છે. હાંસી થતાં માણસ શરમિંદો થાય, ફરીથી હાંસીનું કામ ન કરે. આ જીવની અનાદિકાલથી જગતમાં હાંસી થઈ રહી છે છતાં લાજ ધરતો નથી, ફરી ફરી એની એ જ જૂઠી રીતને ગ્રહે છે.

જેની વાત કરતાં પણ અનુપમ આનંદ થાય એવું પોતાનું પદ છે, તેને તો ગ્રહણ કરતો નથી (અને)–પર વસ્તુની તરફ દેખતાં જ–ચોરાશીનું બંદીખાનું છે–તેને બહુ રુચિપૂર્વક સેવે છે. એવી વિપરીતરૂપ હઠરીતિને અનુપમ માનીમાની હર્ષ પામે છે. જેમ સર્પને હાર જાણી હાથ નાખો તો દુઃખ થાય ને થાય જ. તેમ રૂચિપૂર્વક પરને સેવવાથી સંસારદુઃખ થાય ને થાય જ.

સમજણને ! તેવી રીતે જે આ સર્વ સંસારીઓ છે તેમની દૃષ્ટિ મોહથી અંધાણી છે પરને પોતારૂપ માની સેવે છે. પરમાં ચેતનાનો અંશ પણ નથી. જેને જ્ઞાન થયું છે તે એમ જાણે છે કે–આ કુબુદ્ધિ સંસારી-જનો જડમાં પોતારૂપ કરીને માને છે, દુઃખ સહે છે. ધિક્કાર છે એમની સમજણને ! દુઃખદાયક જૂઠી હઠને સુખદાયક જાણી સેવે છે.

જેમકે–કોઇનો જન્મ થયો, જન્મથી જ આંખ ચામડીનો લપેટો ચાલ્યો આવ્યો, અંદરમાં આંખનો પ્રકાશ જેવો ને તેવો છે. બાહ્ય ચર્મના આવરણથી ૧પોતાનું શરીર પોતાને દેખાતું નથી. જ્યારે કોઇ તબીબ મળ્યો, તેણે કહ્યું કે–આની અંદર જ્યોતિરૂપ પ્રકાશ છે–આંખ સારી છે, તેણે જતન કરીને ચામડીનો લપેટો દૂર કર્યો ત્યારે પોતાનું શરીર પોતે જ દીઠું, તથા બીજું પણ તે દેખવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે જ્ઞાનદર્શનનાં નયનો અનાદિ કાલથી અવરાયેલા થઇને ચાલ્યા આવે છે તેથી પોતાના સ્વરૂપને ન દીઠું. ત્યારે શ્રી ગુરુરૂપી તબીબ (નેત્રવૈદ્ય) મળ્યા ત્યારે જ્ઞાનાવરણને દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવતાં જ, તેના શ્રદ્ધાનથી (આવરણ) દૂર થયું, ત્યારે પોતે પોતાનું અખંડ જ્યોતિસ્વરૂપ પદ જોયું ત્યારે અનંત સુખી થયો.

દોરડીમાં સાપ નથી, છીપમાં રૂપું નથી, ઝાંઝવામાં જળ નથી, કાચના મંદિરમાં બીજો શ્વાન નથી, કસ્તુરીમૃગની બહાર સુગંધ નથી, ભૂંગળીમાં પોપટને કોઇએ પકડ્યો નથી. (બરણીમાં) વાંદરાની મૂઠી કોઈએ ઝાલી નથી, કૂવામાં બીજો સિંહ નથી, એ પ્રમાણે બીજો કોઇ નથી, પોતાની જૂઠી ભૂલ છે તેથી પોતે (જ) દુઃખ પામે છે. (પોતાને) બીજો (પર) માની માની દુઃખ પામે છે. સાચ (સત્ય) જાણતાં સદા સુખી થઇએ. આ આત્મા સુખને અર્થે અનેક ઉપાય કરે છે. દેશ, દેશ ફરે છે, લક્ષ્મી કમાઈ સુખ ભોગવે

૧ પાઠાન્તરઃ–'आपकौंशरीर आपकौ' તેને બદલે 'आपकौं' એવો પાઠ છે.

છે. અથવા પરલોકના સુખને અર્થે અનેક પરિષહ સહે છે, સુખનું નિધાન નિજ સ્વરૂપને જાણતો નથી. જાણે તો તુરત સુખી થાય.

જેમ બધાય પુરુષની ગાંસડીમાં રમાણેક છે, (છતાં) તે બધાય ભ્રમથી ભૂલીને દુઃખી થઇ રહ્યા છે. જો ગાંસડી ખોલીને દેખે તો સુખી થાય. આંધળો જો કૂવામાં પડે તો અચરજ નહિ. દેખતો પડે તો અચરજ. તેવી રીતે આત્મા જ્ઞાતા-દષ્ટા છે છતાં સંસારકૂવામાં પડે છે, એ ઘણું આશ્ચર્ય છે. મોહરૂપી ઠગે એના માથે ભૂરકી નાખી તેથી પરઘરને જ પોતાનું માની નિજઘર ભૂલ્યો છે. જ્ઞાનમંત્રથી મોહઠગોરીને ઉતારે ત્યારે નિજઘરને પામે. શ્રીગુરૂ વારંવાર નિજઘર પામવાનો ઉપાય બતાવે છે (કે) પોતાના અખંડિત ઉપયોગ નિધાનને લઇ અવિનાશી રાજ્ય કર. તારી હરામજાદીથી પોતાનું રાજપદ ભૂલી કોડી કોડીનો માંગણ થઇ કંગાલ થયો છે. તારું નિધાન (તારી) પાસે જ હતું, તેં ન સંભાળ્યું તેથી (તું) દુઃખી થયો.

થઈ પર તરફનું અવલોકન મટે. સ્વરૂપસ્વપદને દેખતાં જ ત્રણલોકનાં નાથ (એવા) નિજપદને જાણે.૧ (એમ) વિખ્યાત વેદ (શાસ્ત્ર) બતાવે છે.

નટ સ્વાંગ ધરી નાચે છે. સ્વાંગ ન ધરે તો પરરૂપ નાચવું મટે. મમત્વથી પરરૂપ થઈ થઈ(આ જીવ) ચોરાશીના સ્વાંગ ધરી નાચે છે. મમત્વને મટાડી સહજ પદને ભેટી સ્થિર રહે તો નાચવું ન થાય. ચંચલતા મટયે ચિદાનંદ ઉદ્ધરે છે (મુક્ત થાય છે). જ્ઞાનદષ્ટિ ખૂલે છે. સ્વરૂપમાં બરાબર (યથાર્થ રીતે, સમ્યક્‌રીતે) સુસ્થિર થતાં ગતિભ્રમણ મટે છે. માટે જે સ્વરૂપમાં સદા સ્થિર રહે તેને ધન્ય છે.

પોતાના અવલોકનમાં અખંડ રસધારા વરસે છે, એવું જાણી, નિજને જાણી, પરમાન્યતાને મટાડે, આ હું સુખનિધાન જ્યોતિ-સ્વરૂપ, પરમપ્રકાશરૂપ, અનુપમપદરૂપ સ્વરૂપ છું. આ આકાશવત અવિકારપદમાં પરસંયોગથી ચિદ્વિકાર થયો છે.

પ્રશ્ન—અહીં તો પરના નિવાસનો અવકાશ ન હતો. (તો તે) અનાદિથી કેવી રીતે કર્યો ? ત્યાં કહીએ છીએઃ—

સમાધાન—જેમ કનકખાણમાં કનક ચિરકાળથી જ ગુપ્ત છે તેવી રીતે આત્મા કર્મમાં ગુપ્ત અનાદિકાળથી જ છે. પરજોગે અનાદિકાળથી અશુદ્ધ ઉપયોગરૂપ અશુદ્ધતા લાગી છે, તે દેખો ! કેવી રીતે લાગી છે તે કહેવામાં આવે છેઃ—

---

૧. મેરો સરૂપ અનુપ બિરાજત,
મોહિ મૈં ઔર ન ભાસત આના;
જ્ઞાનકલા નિધિ ચેતનમૂર્તિ એક અખંડ મહાસુખ થાના.
પૂરન આપ પ્રતાપ લિયે જહાં યોગ નહીં પર કે સબ નાના;
આપ લખૈ અનુભાવ ભયો અતિ દેવ નિરંજનકો ઉર આના. ૪૩
—જ્ઞાન દર્પણ

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇન્દ્રિય, મન, વચન, દેહ, ગતિ, કર્મ, નોકર્મ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, પુદ્ગલ, અન્ય જીવ એ આદિ જેટલી પરવસ્તુ છે તે બધાને પોતાની કરી (પોતારૂપ કરી) જાણે છે. તે હું જ છું, હું એમનો કર્તા છું, એ મારાં કામ છે. 'હું છું તો એ છે, એ છે તો હું છું,' એ પ્રમાણે પરવસ્તુને પોતારૂપ જાણે છે. (અને) પોતાને પર જાણે છે. તેથી લોકાલોકને જાણવાની સર્વ શક્તિ અજ્ઞાનભાવરૂપ પરિણમી છે. એ રીતે જીવનો જ્ઞાનગુણ અજ્ઞાનવિકારરૂપે થયો. એ જ પ્રમાણે જીવનો દર્શનગુણ હતો, (તે) જેટલા પર વસ્તુના ભેદ છે તે સર્વને પોતારૂપ કરી દેખે છે, એ (સર્વ) હું છું, પોતાને પરમાં દેખે છે તથા પરને પોતામાં દેખે છે. (એ પ્રમાણે) લોકાલોક દેખવાની જેટલી શક્તિ હતી તેટલી બધી શક્તિ અદર્શનરૂપ થઈ. એ રીતે જીવનો દર્શનગુણ વિકારરૂપ પરિણમ્યો.

અટકી ગયું (અર્થાત્) નિર્બળ થઈ પરિણમ્યો. એ રીતે જીવનો વીર્યગુણ વિકારરૂપ પરિણમ્યો. વળી આ જીવનો આત્મસ્વરૂપ રસ જે પરમાનંદ ભોગગુણ હતો તે પરપુદ્ગલના કર્મપણારૂપ વ્યક્ત શાતા-અશાતા, પુણ્ય-પાપરૂપ ઉદય, પરપરિણામના બહુ પ્રકારના વિકાર-ચિદ્વિકાર પરિણામોના જ રસને ભોગવ્યા કરે, રસને લીધા કરે, તે પરમાનંદ ગુણની સર્વશક્તિ પરપરિણામનો જ સ્વાદ સ્વાદ્યા કરે. તે પરસ્વાદ પરમદુઃખરૂપ (છે). એ રીતે આ જીવનો પરમાનંદગુણ દુઃખવિકારરૂપ પરિણમ્યો. એ રીતે આ જીવના બીજા ગુણો જેમ જેમ વિકારી થાય છે તેમ તેમ ગ્રંથાન્તરથી જાણી લેવા.

આ જીવના સર્વ ગુણોના વિકારને 'ચિદ્વિકાર' એવું નામ સંક્ષેપથી કહેવું. ગુણ ગુણની અનન્તી શક્તિ કહી છે. સત્તાની શક્તિ છે (તે) અનંતગુણમાં વિસ્તરી. સર્વગુણોનું આસ્તિક્ય સત્તાથી થયું. સત્તાએ સર્વગુણોને શાશ્વત રાખ્યા. (જો) અનંત ચેતનાનું સ્વરૂપ અસત્તા હોત તો, ચિત્શક્તિરૂપ ચેતનાનો અવિનાશી મહિમા ન રહેત. સત્ચિદાનંદ વિના અફળ થતાં તે શા કામના? તેથી સત્-ચિદાનંદરૂપ વડે આત્મા પ્રધાન છે. અરૂપી આત્મપ્રદેશમાં સર્વદર્શની, સર્વજ્ઞત્વ, સ્વચ્છત્વ આદિ અનંત શક્તિનો પ્રકાશ છે, તે અવિકારી, ઉપયોગનો ધારી કર્મત્વવડે આવરિત બની, સંકોચ વિસ્તારથી શરીરાકારે થયો.

પ્રશ્ન—આકાશવત્ આત્મા કેવી રીતે સંકોચ વિસ્તાર પામે?

સમાધાન—(એકલું) પુદ્ગલ સંકોચે, વિસ્તારે તો કાષ્ટ પાષાણ (પણ) ઘટે-વધે. (પણ) તે ચેતના વિના વધતા નથી; (એકલું) ચેતન જ વધે ઘટે તો સિદ્ધના પ્રદેશનો વિસ્તાર થાય કે ઘટી જાય, પરંતુ એમ પણ નથી. જડચેતન બંને મળતાં સંકોચ-વિસ્તાર થાય છે. પ્રદેશમાં સર્વગુણો કહ્યા છે, છતાં સંસાર-અવસ્થાથી મોક્ષમાર્ગનું

ચઢવું થતું નથી. ત્યાં(તો) સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને [1]મોક્ષમાર્ગ કહ્યો. તેમની જેટલી વિશુદ્ધિ થતી જાય તેટલો તેટલો મોક્ષમાર્ગ થયો. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ બે પ્રકારે છે-સવિકલ્પ તથા નિર્વિકલ્પ. સવિકલ્પમાં 'अहं ब्रह्म अस्मि' હું બ્રહ્મ છું'-આવો ભાવ આવે. (અને) નિર્વિકલ્પમાં વીતરાગ સ્વસંવેદન(ને)-સમાધિ કહીએ. લોકાલોકને જાણવાની શક્તિ જ્ઞાનની છે, તેમાં જેટલું સ્વસંવેદન થયું (તેટલું) સ્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતાનો અંશ થયે થયું. તે જ્ઞાને સર્વજ્ઞ શક્તિમાં અનુભવ કર્યો. જેટલું જ્ઞાન શુદ્ધ થયું, તેટલું અનુભવમાં સર્વજ્ઞાનના પ્રતીતિભાવને વેદતાં, એવું (શુદ્ધ) થયું. સર્વજ્ઞાનના પ્રતીતિભાવમાં આનંદ વધ્યો. જ્ઞાન અધિક નિર્મળ થતું ગયું. જ્ઞાનની વિશુદ્ધતાને જ્ઞાનના બળનો પ્રતીતિભાવ કારણ છે. (અહીં) જ્ઞાન પરોક્ષ છે. પરપરિણતિના આવરણનું બળ હોવા છતાં પણ તે સ્વસંવેદનમાં સ્વજાતિય સુખ થયું, જ્ઞાન સ્વરૂપનું થયું. "એકદેશ સ્વસંવેદન સર્વ સ્વસંવેદનનું અંગ છે." જ્ઞાનવેદનામાં વેદ્યું જાય છે, (તે) સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ છે. આ સ્વસંવેદનને જ્ઞાની જ જાણે. સ્વરૂપથી પરિણામ બહાર ગયા તે જ સંવર; સ્વરૂપાચરણરૂપ પરિણામ તે જ સાધક-અવસ્થામાં મોક્ષમાર્ગ, (અને) સિદ્ધ-અવસ્થામાં મોક્ષરૂપ છે. જેટલા જેટલા અંશે જ્ઞાનબલથી આવરણનો અભાવ થયો તેટલા તેટલા અંશે મોક્ષ નામ પામ્યો. સ્વરૂપની વાર્તા પ્રીતિથી સાંભળે તો (તેની) ભાવિ મુક્તિ કહી. અનુપમ સુખ થાય (અને તેનો) અનુભવ કરે તેનો મહિમા કેવી રીતે કહી શકે ?

" જેટલો સ્વરૂપનો નિશ્ચય બરાબર (યથાર્થ) ભાવે (ચિંતવે) તેટલું સ્વસંવેદન અડગ (અચલ) રહે, (અને) જેટલું સ્વરૂપાચરણ થાય, તેટલું બરાબર સ્વસંવેદન થાય, એક થતાં ત્રણેની સિદ્ધિ છે. "

શુભ શુદ્ધ શક્તિની સિદ્ધિના પ્રમાણમાં પ્રવેશ કરે. જેમ જેમ શુદ્ધતાની પ્રતિતીમાં પરિણતિ સ્થિર થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગની શુદ્ધિ થાય. જેમ કોઈ અધિક ગાઉ ચાલે તેમ નગર નજીક આવે તેવી રીતે (જેમ જેમ) શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રતીતિમાં પરિણતિ અવગાઢ, ગાઢ, દૃઢ થાય. (તેમ તેમ) મોક્ષનગર નજીક આવે. પોતાની પરિણતિનો ખેલ પોતે કરી પોતે ભવસિંધુથી પાર થાય. પોતે, વિભાવ-પરિણતિથી સંસારને વિષમ બનાવી રાખ્યો છે. સંસાર-મોક્ષની કરનારી પરિણતિ છે. (અર્થાત્) નિજપરિણતિ મોક્ષ, પરપરિણતિ સંસાર. તે સત્સંગથી-અનુભવી જીવના નિમિત્તથી-આ નિજ પરિણતિ સ્વરૂપની થાય, વિષમ મોહ મટે પરમાનંદને ભેટે-(પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય) સ્વરૂપ પામવાનો રાહ સંતોએ [1]સોહિલો કરી દીધો છે.

ચોરાશી લાખ યોનિરૂપ મુસાફરખાનામાં સદા ફરનારાએ ક્યારેય ક્યાંય પણ સ્થિરરૂપ નિવાસ ન કર્યો. જ્યાં સુધી (આ) પરમજ્યોતિ પોતાના શિવઘરમાં ન પહોંચે ત્યાં સુધી[2] કાર્ય પણ ન સરે. જપી, તપી, બ્રહ્મચારી, યતિ આદિ ઘણા વેષ ધર્યા તેથી શું થયું ? તેથી (એટલા જ માટે હવે તો) નિજ અમૃતને પીવાથી અનાદિનો ભ્રમ, ખેદ (મટે) અને અજર અમર થવાય (એવો) તત્ત્વ-સુધા સેવવાનો માર્ગ કયો ? તે કહેવામાં આવે છે:—

તત્ત્વનો કૌતૂહલી થઇ, સકલ અવિદ્યાથી છૂટી પોતાના ચિદાનંદ સ્વરૂપને અવલોકે-અનુભવ કરે. નિજાનંદની કેલીરૂપ કલાવડે સ્વપદને

૧. સોહિલો—સહેલો, સુગમ, સરલ, સુખદાયક, સુંદર, સોહામણો.
૨. પાઠાન્તર— ' एक कार्य '

તાલુ, પેઢામાંથી લોહી નીકળે તેને જાણે કે સારો સ્વાદ છે, તેમ મૂઢ પોતે દુઃખમાં સુખની કલ્પના કરે છે. પરફંદમાં સુખકંદ-સુખ-માને છે અગ્નિની જાળ શરીરમાં લાગે ત્યારે કહે કે મારામાં જ્યોતિનો પ્રવેશ થાય છે. જો કોઈ અગ્નિની ઝાળને બુઝાવે છે તો તેની સાથે લડે, એવી રીતે પરમાં પરના દુઃખસંયોગને બુઝાવે તો તેને શત્રુના જેવી નજરે જૂએ, ક્રોધ કરે. આ પરજોગમાં ભોગ માની (આ જીવ) ભૂલ્યો, સ્વરસની ભાવનાને યાદ કરતો નથી. ચોરાશીમાં પરવસ્તુને સ્વ (પોતારૂપ) માને તેથી (આ જીવ) ચિરંકાલનો ચોર જ બન્યો છે. જન્માદિ દુઃખ-દંડ પામે છે. તો-પણ પર વસ્તુની ચોરી છૂટતી નથી. દેખો ! દેખો ! ત્રણ લોકનો નાથ ભુલીને નીચ એવા પરને આધીન થયો. પોતાની ભુલથી પોતાની નિધિ ન પિછાની ભિખારી બની ફરે છે. નિધિ ચેતના છે, તે પોતે (જ) છે, દૂર નથી, દેખવું દુર્લભ છે. દેખે તો સુલભ છે.

કોઈએ પૂછ્યું-'તું કોણ છે ?' તેણે કહ્યું, 'હું રમફું છું' (મરું છો) તો બોલે છે કોણ ?' (જવાબમાં) કહે કે હું જાણતો નથી. તો હું મરું છું એવું કોણે જાણ્યું ? ત્યારે સંભાર્યું (યાદ કર્યું) કે હું જીવતો છું. તેમ આ (જીવ) માને છે કે હું દેહ છું (દેહ છો) તો આ દેહમાં (હુંપણાની) જેણે માન્યતા કરી તે કોણ છે ? કહે કે હું જાણતો નથી. (તો હું જાણતો નથી) એવો લવારો કોણે કર્યો ? (એ રીતે) આ પોતાને ખોજી, દેખવા, જાણવા

અને પારખવામાં સ્વરૂપને સંભારે ત્યારે સુખી થાય છે. જેમ કોઈ મદિરા પીને ઉન્મત્ત બની પુરુષાકાર પાષાણ સ્તંભને જોઈ સાચો જાણી તેની સાથે લડ્યો. તે ઉપર, પોતે નીચે, પોતે જ થયો. તેને કહે, "હું હાર્યો." એ પ્રમાણે પરને સ્વ (પોતારૂપ) માની પોતે માન્યતાથી દુઃખી થયો. દુઃખદાતા બીજો કોઈ નથી. તારી ભાવનાએ ભવ બનાવ્યા. અનુત્પન્નને પેદા કર્યું. (ઉત્પન્ન ન હોતું તેને ઉત્પન્ન કર્યું). અચેતનને ચલાવ્યું, મરેલાનું જતન અનાદિથી કરે છે. જૂઠી માન્યતામાં (ચેતને) પોતાના જેવું (ચેતન જેવું) તું કરે છે, (પણ) કંઇ તારું કર્યું જડ ચેતન ન થાય. તું જ એવી જૂઠી કલ્પનાથી દુઃખ પામે છે. (એમ કરવામાં) તને શો ફાયદો છે? તું પોતે જ વિચારતો નથી (કે) મારો ફંદ હું પાડું છું. (મારા ફંદને હું કરું છું પણ) (તેથી) કાંઈ સિદ્ધિ નથી. વિચાર વિના પોતાની નિધિ ભૂલ્યો. અનંતચતુષ્ટયરૂપ અમૃત મેલું કર્યું, ચેતના, મારો પાડેલો ફંદ એવો છે, (જાણે) આકાશ બાંધ્યું! અચરજ થાય છે. પણ જો કેવલ અવિદ્યા જ હોત તો તું આવર્યો ન જાત.

અવિદ્યારૂપ જડની અલ્પ શક્તિથી તારી મહાન શક્તિ ન હણી જાય. પરંતુ તારી શુદ્ધ શક્તિ પણ મોટી, તારી અશુદ્ધ શક્તિ પણ મોટી. તારી ચિંતવણી તારે ગળે પડી. પરને દેખી પોતાને ભૂલ્યો. અવિદ્યા તારીજ ફેલાવેલી છે; તું અવિદ્યારૂપ કર્મો પર પોતાપણું ન દે તો કાંઇ જડનું જોર નથી. તેથી અપરંપાર શક્તિ તારી છે. પરની ભાવના કરી ભવ કરી રહ્યો. સંસાર વધાર્યો, નિજ ભાવનાથી અવિનાશી, અનુપમ, અમલ, અચલ, પરમપદરૂપ, આનંદઘન, અવિકારી, સાર, સત્, ચિન્મય, ચેતન, અરૂપી અને અજરામર પરમાત્માને પામે છે. તો એવી ભાવના કેમ ન કરીએ? 'આ' પોતાના સ્વરૂપમાં જ ઉચ્ચ એવું સર્વ-સકલ પૂજ્યપદ પરમધામ, અભિરામ, આનંદ, અનંતગુણ, સ્વસંવેદનરસ, સ્વાનુભવ, પરમેશ્વર,

દેખતા જ ગ્લાનિ (ઊપજે છે), બહારમાં (તેનું) રૂપ દેખાય છે તો સુંદર, (પણ) અંદર ખરાબી પડી છે. તેની અંદર વિષ્ટા, મૂત્રની ખાણ (છે), (દેહ) નાશ ન પામતો હોય તો એ એવો હોવા છતાં પણ અંગીકાર કરીએ. નાશ પામવા છતાં પણ તમને દુઃખદાયી ન હોય તો એવાની (દેહની) સાથે તમે સ્નેહ કરો (પણ) જન્માદિ દુઃખ ભરો છો (વહોરો છો) તમારી સાથે (એ) જન્માદિ અનાદિના લાગી આવ્યા છે. તમે મહાન પુરુષોના જેવી રીતિનો ભાવ કર્યો છે કે-'જે અમારી સાથે સંબંધ રાખે તેને ન છોડવાં' એમ તો તમે મહંત કહેવાશો નહિ. મહંત તો પાપને મટાડતાં જ થવાય. એ તો (દેહ તો) પાપનું રૂપ છે. માટે તમે સમજો, તમારા ધનને અંગીકાર કરો, પારકું ધન જતું રહે છે, તેને તમે ફરી ગ્રહો છો, તેના દંડમાં ભવદુઃખ સહો છો તો પણ પરને લેતાં લેતાં (તમે) થાકયા નથી બહુ દુઃખી થવા છતાં પર ગ્રહણનું બાણ (લક્ષ, લાલસા, ટેવ) તમે છોડતાં નથી. શાહપદ તો પોતાના ધનથી પામશો. તેથી સ્વપરના વિવેકી બની આત્મધનને ગ્રહો, પરંતુ મમત્વ સ્વપ્નાંતરમાં ન કરો. તમારી પાસે અખંડ રત્નત્રયાદિ અનંત-ગુણનિધાન છે, (તમે) દરિદ્રી નથી, જે દરિદ્રી હોય તે એવા કામ કરે.

પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરને પોષો છો, અને જાણો છો કે આ અમને સુખ આપે છે, પણ એ અન્તરના ગુણરત્નને ચોરી લે છે. (તેની) તમને ખબર નથી. હવે તમે જ્ઞાનખડગ સંભાળો, ચોરોને એવા રોકો કે ફરી બળ ન પકડે (જોર ન કરે). વિષયકષાયને જીતીને નિજ રીતિના રાહમાં આવો, અને તમે શિવપુરીમાં પહોંચી રાજ્ય કરો. તમે રાજા, દર્શનજ્ઞાન વજીર-રાજ્યના સ્થંભ, ગુણ એ વસ્તી, અનંત શક્તિરૂપ રાજધાનીનો વિલાસ કરો. અભેદરાજ્ય રાજવું તે તમારું પદ છે. અપાવન અસ્થિર એવા અચેતન (દેહ) સાથે શા માટે સ્નેહ કરો છો?

બરાબર નિહાળો! આ શરીરમંદિરમાં આ ચેતનદીપક શાશ્વતો છે. મંદિર (શરીર) તો છૂટે છે, પણ શાશ્વત રત્નદીપક જેવો ને તેવો રહે છે. વ્યવહારમાં તમે અનેક સ્વાંગ નટની જેમ ધરો છો, નટ તો જેવો ને તેવો રહે છે. તેવી રીતે બદ્ધ વા સ્પૃષ્ટ ભાવ, કર્મનો છે. તે પણ (જીવદ્રવ્ય) કમલપત્રની માફક કર્મથી ન બંધાય, ન સ્પર્શાય. જેવી રીતે માટી અન્ય અન્ય ભાવ (આકાર) ધરવા છતાં એક છે, તેવી રીતે (જીવદ્રવ્ય) અન્ય અન્ય પર્યાય ધરવા છતાં એક છે. જેમ સમુદ્ર તરંગો વડે વૃદ્ધિહાનિ કરે છે, તો પણ સમુદ્રપણાથી[1] નિશ્ચલ છે, તેવી રીતે (જીવદ્રવ્ય) વિભાવ વડે વૃદ્ધિ-હાનિ

---

૧. સિંધુમેં તરંગ જૈસે ઉપજૈ વિલાય જાય નાનાવત
વૃદ્ધિહાનિ જામેં યહ પાઇએ,
અપને સ્વભાવ સદા સાગર સુથિર રહૈ
તાકો વ્યયઉત્પાદ કૈસે ઠહરાઇએ.
તૈસેં પરજાય માંહિ હોય ઉત્પાદવ્યય
ચિદાનંદ અચલ અખંડ સુધા પાઇએ,
પરમ પદારથમેં સ્વારથ સ્વરૂપહીં કો
અવિનાશી દેવ આપ જ્ઞાનજ્યોતિ ધ્યાઇએ.
જ્ઞાનદર્પણ ૧૮૮.

ભાવોથી ઉદાસીનતારૂપ મનપરિણતિની સ્થિરતા–સાધ્ય છે. જ્યાં એક શુભોપયોગરૂપ વ્યવહારપરિણતિ થવી સાધક છે ત્યાં પરંપરા મોક્ષ સાધ્ય છે.

જ્યાં અંતરાત્મારૂપ જીવદ્રવ્ય સાધક છે ત્યાં પરમાત્મારૂપ અભેદ જીવદ્રવ્ય પોતે જ સાધ્ય છે. જ્યાં જ્ઞાનાદિગુણ મોક્ષમાર્ગરૂપે સાધક છે ત્યાં અભેદ જ્ઞાનાદિગુણ પોતે જ મોક્ષરૂપે સાધ્ય છે. જ્યાં જઘન્યજ્ઞાનાદિભાવ સાધક છે, ત્યાં અભેદ પોતે જ તે જ જ્ઞાનાદિગુણનો ઉત્કૃષ્ટભાવ સાધ્ય છે. જ્યાં જ્ઞાનાદિ અલ્પનિશ્ચયપરિણતિથી સાધક છે ત્યાં અભેદ પોતે જ બહુનિશ્ચયપરિણતિરૂપ જ્ઞાનાદિગુણ સાધ્ય છે. જ્યાં સમ્યક્ત્વીજીવ સાધક છે ત્યાં તે જીવને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનચારિત્ર સાધ્ય છે. જ્યાં ગુણમોક્ષ સાધક છે ત્યાં દ્રવ્યમોક્ષ સાધ્ય છે. જ્યાં ક્ષપકશ્રેણીએ ચઢવું સાધક છે ત્યાં તદ્ભવ સાક્ષાત્ મોક્ષ સાધ્ય છે. ૧જ્યાં દ્રવ્યથી, ભાવથી (થયેલો) યતિવ્યવહાર સાધક છે. ત્યાં સાક્ષાત્ મોક્ષ સાધ્ય છે. જ્યાં ભાવમનાદિની રીતિનો વિલય સાધક છે ત્યાં કેવલ સાક્ષાત્ પરમાત્મારૂપ થવું સાધ્ય છે. જ્યાં પૌદ્‌ગલિક કર્મનું ખરવું સાધક છે ત્યાં ચિદ્‌વિકારનો વિલય થવો સાધ્ય છે.

જ્યાં પરમાણુમાત્ર પરિગ્રહપ્રપંચ સાધક છે ત્યાં મમતાભાવ સાધ્ય છે. જ્યાં મિથ્યાદૃષ્ટિ થવું સાધક છે ત્યાં સંસારભ્રમણ થવું સાધ્ય છે. જ્યાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવું સાધક છે, ત્યાં મોક્ષપદ થવું સાધ્ય છે. જ્યાં કાલલબ્ધિ સાધક છે ત્યાં દ્રવ્યનો તેવો જ ભાવ થવો સાધ્ય છે. મેં સ્વભાવસાધન વડે પોતાના સ્વરૂપને સાધ્ય કર્યું છે. આ સાધ્યસાધકભાવને જાણતાં સહજ જ સાધ્ય સધાય છે. એમનું વિશેષ વર્ણન કરીએ છીએ. હું મનુષ્ય, હું દેવ, હું નારક, હું

તિર્યંચ, આ શરીર મારું છે; (એ પ્રમાણે) પરમાં નિજભાવ, પરને પોતારૂપ માનવું, સ્વરૂપથી બાહ્ય પરપદાર્થોમાં પરિણામ તન્મય કરવા, રાગભાવથી રંજકતા કરી પરના સ્વરૂપને પોતારૂપ પ્રતીતિ કરી જાણવું, એવું મિથ્યાત્વ. મિથ્યાત્વના બીજા ભેદને (અગૃહીત મિથ્યાત્વને) સાધે છે. એવા મિથ્યાત્વને (કઈ રીતે) સાધે છે તે કહેવામાં આવે છે.

અતત્ત્વશ્રદ્ધાન તે મિથ્યાદર્શન, અયથાર્થ જ્ઞાન તે મિથ્યાજ્ઞાન, અયથાર્થ આચરણ તે મિથ્યા-આચરણ. તારણબુદ્ધિથી ક્ષુધાદિ અઢાર [1]દોષ સહિત દેવની ભક્તિ કરવાથી મિથ્યાત્વ થાય છે. શાથી? કે (તે) પરાનુભવી છે-મિથ્યાત્વલીન છે, તેમને સેવતાં મિથ્યાત્વ થાય છે; એવા દોષ સહિત ગ્રંથલીન (પરિગ્રહલીન), વિષયારૂઢ, પરબુદ્ધિ-ધારકને ગુરુ માનતાં મિથ્યાત્વ (થાય છે); મિથ્યાશાસ્ત્ર મિથ્યામત, મિથ્યાધર્મ તેમને માનતાં મિથ્યાત્વ (થાય છે,) તે મિથ્યાત્વ બહિરાત્માનું સાધક છે, આ મિથ્યાત્વ સેવનથી અનાદિનો (જીવ) બહિરાત્મા થયો છે, તેથી બહિરાત્મા સાધ્ય છે. બીજો સમ્યક્ ભાવ સાધક છે. તે વસ્તુનો જે સ્વભાવ અનંતગુણ તેની સિદ્ધિ કરે છે, શાથી? કે સર્વ ગુણો યથાવિધિસ્વરૂપ સમ્યક્ પોતાના સ્વરૂપને ધરે તે સમ્યગ્ભાવસહિત હોય. જ્ઞાનનું નિર્વિકલ્પ જાણપણું સર્વ આવરણરહિત, કેવલજ્ઞાનરૂપ, સમ્યગવસ્થારૂપ, તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહીએ. એ પ્રમાણે આવરણરહિત, શુદ્ધ સમ્યગ્રૂપ યથાવત્ નિશ્ચયભાવરૂપ નિર્વિકલ્પ સર્વ ગુણો સમ્યક્ કહીએ.

---

૧. જન્મ જરા તિરખા ક્ષુધા, વિસ્મય આરત ખેદ;
રોગ શોક મદ મોહ ભય, નિદ્રા ચિંતા સ્વેદ.
રાગદ્વેષ અરુ મરણ જુત, યે અષ્ટાદશ દોષ;
નાહિં હોત અરહંતકે, સો છબિ લાયક મોખ.

દ્રવ્ય પોતાનું જેવું દ્રવ્યત્વસ્વરૂપ શુદ્ધસ્વરૂપ છે તે સહિત પર્યાય (પોતાનો) જેવો કાંઈ પરિણમનરૂપ સ્વભાવ છે. તે તે સહિત એ પ્રમાણે સર્વ દ્રવ્યગુણપર્યાયની સ્વભાવજાતિ સિદ્ધ થવી તે સમ્યગ્ભાવથી થાય છે. તેથી સમ્યગ્ભાવ સાધક છે, વસ્તુસ્વભાવ-જાતિ સિદ્ધ થવી તે સાધ્ય છે. શુદ્ધોપયોગપરિણતિ સાધક છે, પરમાત્મા સાધ્ય છે, તે શાથી ? સ્વભાવસંગથી શુદ્ધોપયોગ થાય છે. જ્ઞાનદર્શન તો સાધક છે તેથી શુદ્ધોપયોગ, ચારિત્રરૂપ શુદ્ધોપયોગ સર્વરૂપ છે. તે જ્ઞાનદર્શન તો સાધક છે તેથી સર્વરૂપ શુદ્ધ નથી. કેટલીક શક્તિવડે શુદ્ધ છે. ચારિત્ર ગુણ (તો) બારમે ગુણસ્થાને સર્વરૂપ શુદ્ધ છે પણ તેરમા. ચૌદમા ગુણસ્થાન કે પરમયથાખ્યાતનું નામ પામે છે, માટે કેટલીક જ્ઞાનશક્તિ શુદ્ધ થઈ. તે જ્ઞાનશક્તિથી કેવલજ્ઞાનરૂપ, ગુપ્ત, નિજરૂપ તેને પ્રતીતિમાં વ્યક્ત કરે ત્યારે પરિણતિએ કેવલજ્ઞાનની પ્રતીતિ–રુચિ–શ્રદ્ધાભાવ–કરી નિશ્ચય કર્યો. ગુપ્તના વ્યક્તશ્રદ્ધાનથી (તે) વ્યક્ત થઈ જાય છે.

એકદેશસ્વરૂપમાં શુદ્ધત્વ સર્વદેશને સાધે છે. શુદ્ધનિશ્ચયનયથી શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યું, પરિણતિમાં શુદ્ધ નિશ્ચય થયો, ત્યારે તેવો જ વેદ્યો (અનુભવ કર્યો). શુદ્ધનો નિશ્ચય શુદ્ધ પરમાત્માનું કારણ છે માટે શુદ્ધોપયોગ સાધક, પરમાત્મા સાધ્ય છે, વ્યવહારરત્નત્રય સાધક છે, નિશ્ચય સાધ્ય છે. તે કેવી રીતે ? તત્ત્વશ્રદ્ધાનમાં પરનું હેયશ્રદ્ધાન, અને નિજ તત્ત્વનું ઉપાદેયશ્રદ્ધાન છે. તત્ત્વજ્ઞાનમાં પરતત્ત્વનું રૂપ હેય જાણ્યું, નિજતત્ત્વને ઉપાદેય જાણ્યું, ભવભોગાદિ વિરતિ કાર્યકારી જાણી, સમ્યક્ત્વ–આચરણરીતિ ઉપાદેય જાણી, એવા વ્યવહાર તત્ત્વથી મળેલા વિચારો હેય–ઉપાદેયના સમ્યક્‌ભેદ સહિત હોય છે. આ વ્યવહાર થતાં મન–ઇન્દ્રિય–ઉપયોગને નિરોધી નિજ સમ્યક્‌સ્વરૂપને શુદ્ધ અનુભવે. સિદ્ધ સમાન નિજ સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન કરે. સાત તત્ત્વનો ભેળ નથી. નિજશુદ્ધતત્ત્વ અનુભવગોચર કરે.

નિશ્ચયથી શ્રદ્ધાનમાં પોતાનો પરમાત્મા શુદ્ધ છે. નિશ્ચયથી જ્ઞાન, પરમાત્માનું જાણપણું કેવલજ્ઞાનજાતિથી જાણે; અલ્પ સમ્યગ્જ્ઞાનથી સંપૂર્ણ સમ્યગ્જ્ઞાનને (પોતાની) પ્રતીતિમાં જાણે. **સ્વસંવેદનમાં** જાતિરૂપથી પોતાનું સ્વરૂપ કેવલજ્ઞાનમાં બરાબર જાણ્યું. થોડા જ્ઞાનમાં ઘણા જ્ઞાનની પ્રતીતિ આવી. નિશ્ચયથી સ્વરૂપ જાણ્યું, તે નિશ્ચયજ્ઞાનપરિણતિથી સ્વરૂપમાં આચરવું તે સ્વરૂપાચરણ છે. પરમાત્માનું શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન, નિશ્ચયથી કેટલીક જ્ઞાનાદિ શુદ્ધશક્તિથી, થયું તેવી જ રીતે આચરણ થયું, નિશ્ચયનય પરમાત્મા છે. પરિણતિ તેવી જ નિશ્ચયરૂપ પરિણમી છે. એ નિશ્ચયરત્નત્રય. પ્રથમ વ્યવહારરત્નત્રય થતાં, થાય છે. માટે વ્યવહારરત્નત્રય સાધક છે, નિશ્ચયરત્નત્રય સાધ્ય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને વિરતિ-વ્યવહારપરિણતિ સાધક છે, ત્યાં ચારિત્રશક્તિ મુખ્ય સાધ્ય છે. તે કહેવામાં આવે છે. વિરતિપરિણતિ એટલે રતિ ન હોવી તે. તેનો ભેદ વિષયોમાં રતિ નહિ, કષાયોમાં રતિ નહી. અશુભાચરણનો ત્યાગ, શુભાચરણમાં પણ રતિ નહીં, કર્મકરતૂતિમાં પણ રતિ નહીં. જેમ જેમ પરરતિભાવ તજે તેમ તેમ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા, વિશ્રામ અને આચરણ થાય, ત્યાં ચારિત્ર કહીએ પરિણતિશુદ્ધતા પ્રગટતાં ચારિત્રશક્તિ મુખ્ય સાધ્ય છે.

દેવગુરુશાસ્ત્રની ભક્તિ-વિનય-નમસ્કારાદિ ભાવ સાધક છે, ત્યાં વિષયાદિથી ઉદાસીનતામાં પરિણતિની સ્થિરતા (થવી તે) સાધ્ય છે. દેવભક્તિ, વ્યક્તશુદ્ધચેતનારૂપ, પ્રગટ અનંતગુણરૂપ એવા વ્યક્ત પરમાત્મા તેમની પૂજા, સેવા, (તેના પ્રત્યે) મનથી પરિપૂર્ણ પ્રીતિ, બાહ્ય પ્રભાવના, અંતરંગ ધ્યાન, ગુણવર્ણન, અવજ્ઞા-અભાવ પરમ ઉત્સાહ, મન વચન કાર્ય ધન સર્વ ભક્તિના નિમિત્તે લગાવે, અને પોતાના પ્રાણથી પણ (વધારે) વલ્લભ જાણે, પ્રાણને દુઃખ-મૂલ જાણે. તેને અનંતસુખનું કારણ જાણે, શુદ્ધસ્વરૂપ જાણી ભક્તિ કરે, પોતે શુધ્ધસ્વરૂપનો અભિલાષી તેથી તેમની ભક્તિ, રુચિ-શ્રદ્ધા-પ્રતીતિથી

કરે, શાસ્ત્રની ભક્તિ કરે. શાથી ? કે પોતાનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રથી પામે છે. સંસારદુઃખની હાનિ સ્વરૂપભાવનાથી થાય છે, તે પામે. સ્વપરવિવેક ગ્રંથોથી પ્રગટે. મોક્ષમાર્ગ મોક્ષસ્વરૂપ-વાણીથી સમજાય છે માટે શાસ્ત્રભક્તિ કહી છે. ગુરુ મોક્ષમાર્ગને ઉપદેશે છે, શાંતમુદ્રાધારી ગુરુમુદ્રા વચન બોલ્યા વિના જ મોક્ષમાર્ગ દર્શાવે છે, એવા શ્રી ગુરુ સર્વદોષ રહિત, તેની ભક્તિ કહી છે. તેમની ભક્તિ મુક્તિનું કારણ જાણી કરે. ત્યારે ભવભોગથી ઉદાસ થઈ મનસ્વરૂપની જ સ્થિરતા ચાહે. ક્રિયા સાધે તેથી તેમની ભક્તિ સાધક છે. મનની સ્થિરતા સાધ્ય છે.

શુભોપયોગના ત્રણ ભેદ છે, ક્રિયારૂપ, ભક્તિરૂપ, અને ગુણગુણીના ભેદવિચારરૂપ, એ ત્રણેના સાતિશય સહિત અને નિરતિશય સહિત ૭ ભેદ થયા. સમ્યક્ત્વ સહિત તો ત્રણેય સાતિશય, સમ્યક્ત્વ વિના ત્રણેય નિરતિશય, સામ્યક્ત્વ સહિતમાં તો નિયમ છે કે તે પરંપરા મોક્ષ કરે ને કરે જ. સામ્યક્ત્વ વિનાનો શુભોપયોગ સંસારસુખ આપે, દેવપદ આપે કે રાજપદ આપે, ત્યાં દેવગુરુશાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય તેને લાભ થવો હોય તો થાય, નહિ તો ન થાય. કાર્યને કારણ નિયમ વગર છે, એવી રીતિ જાણવી એ પ્રકારે શુભોપયોગ સાધક છે, પરંપરા મોક્ષ સાધ્ય છે.

અંતરાત્મા ભેદજ્ઞાન વડે પરથી ભિન્ન નિજ રૂપને જાણે છે. સિદ્ધ સમાન પ્રતીતિ જ્ઞાનગોચર કરે ત્યારે સ્વયમેવ સાધક છે, નિશ્ચયનયે અભેદ પરમાત્મા સાધ્ય છે. જ્યાં જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગ એટલે શુદ્ધોપયોગરૂપ એકદેશ-સ્વસંવેદન, ત્યાં મોક્ષસ્વરૂપ અભેદ જ્ઞાનમૂર્તિ આત્માને સાધે, તેથી અભેદજ્ઞાન મોક્ષરૂપ સાધ્ય છે. જઘન્ય જ્ઞાનથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પામીએ, માટે જઘન્ય જ્ઞાન સાધક; ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન સાધ્ય છે. જ્યાં અલ્પ જ્ઞાનાદિથી નિશ્ચય કરે ત્યાં તે નિશ્ચય વધે છે. જેવી રીતે અલ્પ અમલથી, (તેને) ચાહીને લીન થતાં,

અમલ ઘણો ચડે છે તેમ બાહુ નિશ્ચયપરિણતિરૂપ જ્ઞાનાદિ ગુણ વધે તે સાધ્ય છે. સમ્યક્ત્વી જીવ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને સાધે છે માટે સમ્યક્ દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર સાધ્ય છે, સમ્યક્ત્વી સાધક છે. સમ્યક્ત્વ (સમ્યક્) જ્ઞાનાદિ ભાવ શુદ્ધ થતાં જ્યારે દ્રવ્યકર્મ મટે ત્યારે દ્રવ્ય-મોક્ષ થાય છે, માટે ગુણમોક્ષ સાધક છે, દ્રવ્યમોક્ષ સાધ્ય છે. ક્ષપક-શ્રેણીએ ચઢે ત્યારે તદ્ભવ મોક્ષ થાય, માટે ક્ષપકશ્રેણી ચઢવી સાધક છે. તદ્ભવ મોક્ષસાધ્ય છે; દ્રવ્યે (દ્રવ્ય) લિંગ હોય અને ભાવે સ્વરૂપભાવનો ભાવ હોય, ત્યારે સાક્ષાત્ મોક્ષ સાધે તેથી દ્રવ્યથી, ભાવથી થયેલો યતિવ્યવહાર સાધક છે, ત્યાં સાક્ષાત્ મોક્ષ સાધ્ય છે. ભાવમનનો વિકાર વિલય થયે સાક્ષાત્ મોક્ષ થાય છે માટે ભાવમનાદિરીતિનો વિલય સાધક છે, સાક્ષાત્ મોક્ષરૂપ સાધ્ય છે.

જ્યાં પૌદ્ગલિક કર્મ ખરવા સાધક છે, શાથી કે? પૌદ્ગલિક કર્મવિપાક આવ્યે મનોવિકાર ઊપજે છે, તેથી પુદ્ગલ જ ખરી જાય છે ત્યારે મનોવિકાર ક્યાંથી રહે? તેથી મનોવિકાર વિલય થવો સાધ્ય છે, કર્મ ખરવા સાધક છે. જો પરમાણુમાત્ર પણ પરિગ્રહ હોય તો મમતાભાવ હોય ને હોય જ તેથી પરમાણુમાત્ર પરિગ્રહ સાધક છે, મમતાભાવ સાધ્ય છે. મિથ્યાત્વથી સંસારભ્રમણ થાય છે માટે મિથ્યાત્વ સાધક છે, સંસારભ્રમણ સાધ્ય છે. સમ્યક્ત્વ થયે મોક્ષ થાય તેથી સમ્યક્ત્વ સાધક છે, મોક્ષ થવો સાધ્ય છે. જેવી કાલલબ્ધિ આવે તેવી જ સ્વભાવસિદ્ધિ થાય માટે કાલલબ્ધિ સાધક છે, તેવો જ સ્વભાવ થવો સાધ્ય છે. સાધકસાધ્યભેદ અનેક છે, તેને જાણવા.

શબ્દ સાધક છે, અર્થ સાધ્ય છે. અર્થ સાધક છે, જ્ઞાનરસ સાધ્ય છે. સ્થિરતા સાધક છે, ધ્યાન સાધ્ય છે, ધ્યાન સાધક છે, કર્મ ખરવાં સાધ્ય છે. કર્મ ખરવાં સાધક છે, દ્રવ્યમોક્ષ સાધ્ય છે, રાગદ્વેષમોહનો અભાવ સાધક છે, સંસારભાવ સાધ્ય છે. ધર્મ સાધક

છે, પરમપદ સાધ્ય છે. સ્વવિચારપ્રતીતિરૂપ સાધક છે. અનાકુળભાવ સાધ્ય છે. સમાધિ સાધક છે, નિજશુદ્ધસ્વરૂપ સાધ્ય છે. સ્યાદ્વાદ સાધક છે, યથાર્થ પદાર્થની સાધના સાધ્ય છે. ભલી ભાવના સાધક છે, વિશુદ્ધજ્ઞાનકલા સાધ્ય છે, વિશુદ્ધજ્ઞાનકલા સાધક છે, નિજ-પરમાત્મા સાધ્ય છે, વિવેક સાધક છે, કાર્ય સાધ્ય છે. ધર્મધ્યાન સાધક છે, શુક્લધ્યાન સાધ્ય છે. શુક્લધ્યાન સાધક છે, સાક્ષાત-મોક્ષ સાધ્ય છે. વીતરાગભાવ સાધક છે, કર્મ–અબંધ (કર્મનો બંધ ન થવો તે) સાધ્ય છે, સંવર સાધક છે, નિર્જરા સાધ્ય છે, નિર્જરા સાધક છે, મોક્ષ સાધ્ય છે. ચિદ્વિકાર-અભાવ સાધક છે, શુદ્ધોપયોગ સાધ્ય છે. દ્રવ્યશ્રુતનું સમ્યગ્ અવગાહન સાધક છે, ભાવશ્રુત સાધ્ય છે. ભાવશ્રુત સાધક છે, કેવલજ્ઞાન સાધ્ય છે. ચેતનમાં ચિત્તને લીન કરવું સાધક છે, અનુભવ સાધ્ય છે. અનુભવ સાધક છે, મોક્ષ સાધ્ય છે, નયભંગી સાધક છે, પ્રમાણભંગી સાધ્ય છે. પ્રમાણભંગી સાધક છે, વસ્તુસિદ્ધિ કરવી તે સાધ્ય છે. શાસ્ત્રનું સમ્યગ્ અવગાહન સાધક છે, શ્રદ્ધાગુણજ્ઞતા-સાધ્ય છે, શ્રદ્ધાગુણ સાધક છે, પરમાર્થ પામવો તે સાધ્ય છે. યતિજનસેવા સાધક છે, આત્મહિત સાધ્ય છે. વિનય સાધક છે, વિદ્યાલાભ સાધ્ય છે. તત્ત્વશ્રદ્ધાન સાધક છે, નિશ્ચયસમ્યકત્વ સાધ્ય છે. દેવશાસ્ત્રગુરુની પ્રતીતિ સાધક છે, તત્ત્વ પામવું તે સાધ્ય છે. તત્ત્વામૃત પીવું સાધક છે, સંસારખેદ મટવો સાધ્ય છે. મોક્ષમાર્ગ સાધક છે, સંસારખેદ મટવો સાધ્ય છે.

મોક્ષમાર્ગ સાધક છે, મોક્ષ સાધ્ય છે. ધ્યાન સાધક છે, મનોવિકાર વિલય (થવો) સાધ્ય છે. ધ્યાનાભ્યાસ સાધક છે, ધ્યાન-સિદ્ધિ સાધ્ય છે. સૂત્રતાત્પર્ય સાધક છે, શાસ્ત્રતાત્પર્ય સાધ્ય છે. નિયમ સાધક છે, નિશ્ચયપદને પામવું તે સાધ્ય છે. નય, પ્રમાણ, નિક્ષેપ સાધક છે, ન્યાયસ્થાપના (ન્યાયને સ્થાપવો તે) સાધ્ય છે.

સમ્યક્ પ્રકારે હેય-ઉપાદેયને જાણવું સાધક છે; નિર્વિકલ્પ નિજરસ પીવો તે સાધ્ય છે. પરવસ્તુથી વિરકતપણું સાધક છે, નિજ વસ્તુની પ્રાપ્તિ સાધ્ય છે. પરદયા સાધક છે, વ્યવહારધર્મ સાધ્ય છે. સ્વદયા સાધક છે, નિજધર્મ સાધ્ય છે. સંવેગાદિ આઠ ગુણ સાધક છે, સમ્યક્ત્વ સાધ્ય છે. ચેતનભાવના સાધક છે, સહજ સુખ સાધ્ય છે. પ્રાણાયામ સાધક છે, મનોવશીકરણ સાધ્ય છે. ધારણા સાધક છે. ધ્યાન સાધ્ય છે, ધ્યાન સાધક છે. સમાધિ સાધ્ય છે. આત્મરુચિ સાધક છે, અખંડ સુખ સાધ્ય છે. નય સાધક છે, અનેકાંત સાધ્ય છે. પ્રમાણ સાધક છે, વસ્તુને પ્રસિદ્ધ કરવી તે સાધ્ય છે. વસ્તુગ્રહણ સાધક છે, સકલકાર્ય-સામર્થ્ય સાધ્ય છે, પરપરિણતિ સાધક છે, ભવદુઃખ સાધ્ય છે, નિજપરિણતિ સાધક છે. સ્વરૂપાનંદ સાધ્ય છે. એવી રીતે સાધકસાધ્યના અનેક ભેદ જાણી નિજ અનુભવ કરો. આ બધું સ્વરૂપ-આનંદ પામવાને માટે બતાવ્યું છે. કર્મકલ્પના [1]કલ્પિત છે. આત્મા સહજ અનાદિસિદ્ધ છે, અનંતસુખરૂપ છે, અનંતગુણ-મહિમાને ધરે છે. વીતરાગ ભાવનાથી શુદ્ધોપયોગને ધારીને સ્વરૂપસમાધિમાં લીન થઇને સ્વસંવેદનજ્ઞાનપરિણતિ વડે પરમાત્મા પ્રગટ કરો.

કોઇ કહેશે કે આજના સમયમાં [2]નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઠણ છે, (કારણ કે) પરિગ્રહવંત તો બહિરાત્મા છે, તેથી (એમ [3]કહેવાથી તેણે) સ્વરૂપ પામવાની ચાહ મટાડી. (પાઠાન્તરઃ—તેમ

---

૧. શુદ્ધાતમ અનુભૌ કિયા, શુદ્ધજ્ઞાન દગ ઔર;
મુકિતપંથ સાધન યહૈ, વાગજાલ સબ ઔર. ૧૨૬.
પં. બનારસીદાસજી કૃત નાટકસમયસાર.

૨. પાઠાન્તર–'નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઠણ છે.' તેને બદલે 'સ્વરૂપ કઠણ છે' એવો પાઠ છે.

૩. બાહ્ય પરિગ્રહ ભલે થોડો કે ઝાઝો ગમે તેટલો કેમ ન હોય, પરંતુ

કરનાર સ્વરૂપ પામવાની ભાવ જગાડનાર અભિલાષા છે.) પરંતુ આજથી અધિક પરિગ્રહ, ચોથા કાળના મહાપુણ્યવંત ભરત ચક્રવર્તી આદિ તેમને હતો. તો આને તો થોડો છે. તે પરિગ્રહ જોરાવરીથી (બળજોરીથી) એના પરિણામોમાં આવતો નથી. એ પોતે જ દોડી દોડી પરિગ્રહમાં ખૂંચે છે. જ્યારે નાશ થાય ત્યારે ચિંતા કરે છે. ત્યારે સ્વરૂપના પરિણામ કરે તો કોણ રોકે છે? પર પરિણામ સુગમ, નિજ પરિણામ વિષમ બતાવે છે. દેખો! અચરજની વાત છે કે દેખે છે, જાણે છે છતાં દેખ્યો ન જાય, જાણ્યો ન જાય, એમ કહેતાં લાજ પણ આવતી નથી! સંસારચાતુરીમાં ચતુર, પોતાને જાણવામાં શઠ એવો હઠ-ધીટતાથી પકડી, પકડીને પર-રતવ્યસનમાં ગાઢ બન્યો. સ્વભાવબુદ્ધિને વિસરીને ભારે ભવ બાંધીને (આંધળો બની) અંધધંધામાં ધાયો, પોતે ઓળખાયો નહિ; હવે શ્રી ગુરુ-

---

તેમાં વિશેષતા મમત્વ, મૂર્છા, ગૃદ્ધતા કે અતિ-આસક્તિ કરી છે. જે જેટલો મમત્વપરિણામવાળો હશે તેટલો જ અધિક પરિગ્રહી છે, પરંતુ (ચારિત્ર અપેક્ષાએ ભેદજ્ઞાની) જેટલો મમત્વ ઓછો કરશે તેટલો અપરિગ્રહી છે. ભારત ચક્રવર્તી છ ખંડની વિભૂતિના ધારક હતા પરંતુ તેઓ તેના સ્વામી નહોતા, તેઓ તેને કર્મોદયનો વિપાક સમજતા હતા, એ કારણે તેઓ તે પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં પણ નામમાત્રના પરિગ્રહી હતા. પરંતુ જે બહારમાં દરિદ્રી છે પણ અંતરંગમાં અત્યંત મૂર્છાથી યુક્ત તે બાહ્ય સામગ્રીના સંચય વિના પણ બહુ પરિગ્રહી છે.

વળી બાહ્ય પરિગ્રહ ગમે તેટલો કેમ ન રહે જ્ઞાની જીવ તેને પોતાનો નથી માનતા, તેથી તે બલજોરીથી કે જબર્દસ્તીથી કોઇનું કાંઈ બગાડી શકતા નથી, પરંતુ જ્યારે પોતાના જ પરિણામને બગાડે ત્યારે જ બાહ્ય વસ્તુને નિમિત્તકારણ કહેવામાં આવે છે. તેથી કેવળ બાહ્ય વસ્તુને દોષ દેવો ઉચિત નથી. પોતાની સરાગ પરિણતિ જ ઘાતક છે અને બંધ કરે છે. પં.બનારસી દાસે યોગ્ય કહ્યું છે કેઃ—

જ્ઞાની જ્ઞાનમગન રહે, રાગાદિક મલ ખોય;
ચિત્ત ઉદાસ કરણી કરે, કરમ બંધ નહિ હોય.

પ્રતાપથી સત્સંગ મેળવો, જેથી ભવતાપ મટે, પોતે પોતાનામાં જ પામે, જ્ઞાનલક્ષણથી પિછાણે, પોતે ચિંતવન ધારણ કરે, નિજપરિણતિ વધારે, નિજમાં જ લય (લીનતા) લગાવે, સહજ સ્વરસને પામે, કર્મબંધનને મટાડે, નિજમાં નિજપરિણતિભાવ લગાડે, શ્રેષ્ઠચિદ્-ગુણપર્યાયને ધ્યાવે ત્યારે હર્ષ પામે, મનવિશ્રામ આવે, સ્વરસાસ્વાદને જે પામે (તેને) નિજ-અનુભવ કહેવાય. તેને દૂર કોણ બતાવે? (વળી) ભવભ્રમણ ઘટાડે, પોતે અલખને ઓળખે. ચિદાનંદને દર્શાવે, અવિનાશી રસ પામે, જેનો જશ ભવ્ય જીવો ગાય છે, જેનો અપાર મહિમા છે. (જેને) જાણતાં ભવભાર મટે છે. એવા મહા અવિકાર ૧સમયસારને જાણી લેજો.

સદાય જીવો, એમ કરો કે જેથી તે (આત્મા) (આત્માનો) દ્રોહી ન થાય, જિનાગમમાં એવી વાત કહી છે કે પોતાને અવલોકયે શુદ્ધ ઉપયોગ થાય. પરનો વિયોગ ભાવ્યે, સહજ ઓળખાય. ત્રણ લોકનો નાથ વિખ્યાત છે. નિજ અનુરાગપૂર્વક વીતરાગભાવને ધારણ કરો; આ દાવ પામ્યો છો, ફરી (આવો) ઉપાય મળવાનો નથી, માટે જેનાથી ભવફંદ મટે એવો ભાવ ધારણ કરો. તેથી માનસ્થંભને મટાડી, માયાજાલને જલાવી, ક્રોધાગ્નિને બુઝાવી, લોભલહરીઓને મટાડી, વિષયભાવનાને ન ભાવી ચિદાનંદરાયપદને દેખો, દેખો,

---

૧. આતમદરવ જાકોં કારણ સદૈવ મહા,
એસો નિજ ચેતનમૈં ભાવ અવિકારી હૈ;
તાહીકી ધરણહારી જીવકી સકતિ એસી,
તાસોં જીવ જીવૈં તિહૂં કાલ ગુણધારી હૈ;
દ્રવ્યગુણપર્યાય યે તો જીવદશા સબ,
ઇનહીમૈં વસ્તુ જીવ જીવનતા સારી હૈ;
સબકો આધાર સાર મહિમા અપાર જાકી,
જીવનસકતિ 'દીપ' જીવ સુખકારી હૈ. ૫૯.

પોતે પોતાને ગવેષો. પરવેદનાનું ઉચ્છેદન કરી, સહજભાવ ધરી, અન્તર્વેદી થઇ, આનંદધારાને નિહાળી નિશ્ચયરૂપ પરમાત્માને દેખો.

આ પરિણતિરૂપ નારીશી લલચાઇ કુમિતિ સંગે સખીના ગતિ ગતિમાં પડી નિજ પરિણતિરાણીના વિયોગથી ઘણો દુઃખી થયો. હવે નિજ પરિણતિની સાથે અતીન્દ્રિય ભોગ ભોગવો, જ્યાં સહજ અવિનાશી રસ વરસે છે. (પાનની) [1]પિચકારીમાં પદ્મરાગ-મણિ કલ્પી જૂઠો જ આનંદ માનો છો, એ પ્રમાણે પરમાં નિજભાવ સ્કલ્પો છો તે જૂઠી જ હોંશ પૂરી કરવા જાઓ છો. પણ તે પૂરી નહીં થાય. આકાશમાં એક દેવ છે. તેના હાથમાં ચિંતામણિ છે. તેના પ્રતિબિંબને પોતાના વાસણના જળમાં જોઇ (પોતે) મનમાં વિચારે કે 'મારી પાસે ચિંતામણિ છે.' તેના ભરોંસે પારકાનું લાખોનું દેવું કર્યું તેથી શું સિદ્ધિ છે? જૂઠી કલ્પના તમને જ દુઃખદાયક છે. સાચો ચિંતામણિ પોતાના ઘરમાં, તેને તો દીઠો નહિ ને (આ તરફ) પ્રતિબિંબમાંથી કાંઈ (ચિંતામણિ) હાથ નહિ આવે. ઘણો ખેદ કરો છો તેથી શું બડાઇ? હવે પોતાનું સાચું અખંડ પદ દેખો. બ્રહ્મસરોવર આનંદસુધારસથી પૂર્ણ છે, જેનો સુધારસ પીતાં અમર થવાય તે રસ પીઓ.

૧. કફનો રોગી પાન ખાઇને થૂંકયો હોય તેને દેખી ચંદ્રના પ્રકાશમાં કોઇને એમ ભ્રમ થાય કે આ લાલમણિ છે.

૨. જ્ઞાન ઉપયોગયોગ જાકૌ ન વિયોગ હુવૌ,
નિહચૈ નિહારૈ એક તિહૂં લોક ભૂપ હૈ;
ચેતન અનન્તરૂપ સાસતૌ વિરાજમાન,
ગતિ ગતિ ભમ્યો તોઊ અમલ અનૂપ હૈ.
જૈસેં મણિ માંહિ કોઊ કાચ ખંડ માને તોઉ,
મહિમા ન જાય વામેં વાહીકૌ સરૂપ હૈ;
ઐસેં હી સંભારકૈ સરૂવકો વિચાર્યૌ મૈં,
અનાદિ અખંડ મેરો ચિદાનંદ રૂપ હૈ. —૩૦ —જ્ઞાનદર્પણ.

॥ અથ અનુભવવર્ણનમ્ ॥

પૌદ્ગલિક કર્મથી જ પાંચ ઈન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનરૂપ સંજ્ઞી દેહ બન્યો છે. તે દેહમાં તેના પ્રમાણમાં રહેલું જીવદ્રવ્ય પણ ઇન્દ્રિય અને મનસંજ્ઞાનું નામ પામે છે. ભાવ-ઇન્દ્રિય, ભાવમન એવા ૭ પ્રકારે ઉપયોગપરિણામના પણ ભેદ પડયા છે. એક-એક ઉપયોગપરિણામ એકને જ દેખે, [1]જાણે. મનને ઉપયોગપરિણામ ચિંતા-વિકલ્પને દેખે, જાણે. પરિણામવિચાર વિકલ્પ-ચિંતારૂપ માનવું હોય છે. તેમ થતાં તે પરિણામભેદને 'મન' નામ કહ્યું, દેખો, સંત ! બીજું, હવે આને એક જ્ઞાનનું નામ લઇ કથન કરું છું. તે જ્ઞાનના કથનથી દર્શનાદિ સર્વગુણ આવી ગયા. આ મન-ઈન્દ્રિયભેદોના જ્ઞાનના પર્યાયનું નામ મતિસંજ્ઞા છે. મન ભેદજ્ઞાનથી (વિશેષજ્ઞાનથી) અર્થથી અર્થાન્તર વિશેષને જાણે છે, આ જાણવાને 'શ્રુત' સંજ્ઞા કહીએ, એ બંને જ્ઞાનપર્યાય (બે પ્રકારે) કુરૂપ (વિપરીતરૂપ) (અને) સમ્યક્‌રૂપ છે.

મિથ્યાત્વીનું મતિશ્રુતરૂપ જાણવું છે, તે જાણવામાં સ્વ-પર-વ્યાપક-અવ્યાપકની જાતિ નથી. તે જ્ઞેયને પોતારૂપ જાણે અથવા જાણે પણ નહીં. મિથ્યાત્વીના જાણવામાં કુરૂપતા-વિપરીતતા છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ પરને પર જાણે છે, સ્વ ને સ્વ જાણે છે. મિથ્યાત્વી, ચારિત્રમાં પરને નિજરૂપ અવલંબે છે, (ત્યારે) સમ્યક્‌દૃષ્ટિ નિજને નિજરૂપ અવલંબે છે. સમ્યક્‌તા (સમ્યક્‌ત્વ) સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પરૂપથી

૧. આનું વિસ્તૃત વિવેચન આત્માવલોકનના ' અનુભવવિવરણ ' ના પ્રકરણમાં દેખવું.

બે પ્રકારે છે. જઘન્યજ્ઞાની તે પરજ્ઞેયને અવ્યાપક પરરૂપપણે જાણી પોતાને જાણનરૂપે વ્યાપક જાણે તે તો સવિકલ્પ સમ્યક્તા. બીજું જે પોતે પોતાને જ જાણનરૂપે પોતાને જ વ્યાપ્યવ્યાપક જાણ્યા કરે તે નિર્વિકલ્પરૂપ સમ્યક્તા છે. વળી જે એક વાર એક જ સમયમાં સ્વને સર્વ સ્વપણે જાણે તથા સર્વ પરને પરપણે જાણે ત્યાં ચારિત્ર પરમ શુદ્ધ છે, તે સમ્યક્તાને પરમ-સર્વથા-સમ્યક્તતા કહીએ. તે કેવલદર્શન-જ્ઞાનપર્યાય વિષે હોય છે.

બીજું જે જ્ઞેયપ્રતિ ઉપયોગ લગાડે, તેને જ જાણે, અન્યને ન જાણે. મિથ્યાત્વીનું કે સમ્યક્દૃષ્ટિનું જ્ઞેયપ્રયુંજન જ્ઞાન તો એક સરખું છે, પરંતુ ભેદ એટલો જ છે કે મિથ્યાત્વી જેટલું જાણે તેટલું અયથાર્થરૂપ સાધે. અને સમ્યક્દૃષ્ટિ તે જ ભાવને જાણે તેટલા બધાને યથાર્થરૂપ સાધે. તેથી તે સમ્યક્દૃષ્ટિના ચારિત્રના અશુદ્ધ પરિણામથી બંધ થઇ શકતો નથી. તે ઉપયોગપરિણામોએ બંધ-આશ્રવરૂપ અશુદ્ધ પરિણામની શક્તિને રોકી રાખી છે. તેથી તે નિરાશ્રવ નિર્બંધ છે; અને સર્વ એક પોતાને જ પોતે ચિત્તવસ્તુ વ્યાપકવ્યાપ્યતાથી સ્વયમેવ પ્રત્યક્ષ દેખવા-જાણવા લાગે અને તે ચારિત્રપરિણામ નિજ ઉપયોગમય ચિત્તવસ્તુમાં સ્થિરીભૂત શુદ્ધ વીતરાગમગનરૂપે પ્રવર્તે; તેને જ ચારિત્રપરિણામજન્ય નિજાર્થ (નિજાનંદ) થાય છે. એ રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિનાં દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસહિત પરિણામ નિજ ચિત્તવસ્તુને જ વ્યાપ્યવ્યાપકરૂપ દેખતાં, જાણતાં, આચરતાં નિજસ્વાદ લે છે. એ નિજસ્વાદદશાનું નામ સ્વાનુભવ કહીએ છીએ.[૧]

સ્વાનુભવ થતાં નિર્વિકલ્પ સમ્યક્ત્વ ઊપજે છે. (તેને) સ્વાનુભવ કહો, યા કોઇ નિર્વિકલ્પ દશા કહો, વા આત્મસન્મુખ ઉપયોગ

૧. વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતૈ મન પાવૈ વિશ્રામ;
રસ સ્વાદત સુખ ઊપજૈ, અનુભવ યાકૌ નામ. ૧૭
—સમયસારનાટક

કહો, વા ભાવમતિ, ભાવશ્રુત કહો વા સ્વસંવેદનભાવ, વસ્તુમગ્નભાવ, વા સ્વઆચરણ કહો, સ્થિરતા કહો, વિશ્રામ કહો, સ્વસુખ કહો, ઇન્દ્રિયમનાતીત ભાવ, શુદ્ધોપયોગસ્વરૂપમગ્ન, વા નિશ્ચયભાવ સ્વરસસામ્યભાવ, સમાધિભાવ, વીતરાગભાવ, અદ્વૈતાવલંબીભાવ, ચિત્તનિરોધભાવ, નિજધર્મભાવ, યથાસ્વાદરૂપભાવ, એ પ્રમાણે સ્વાનુભવનાં ઘણાં નામ છે; તો પણ એક સ્વસ્વાદરૂપ અનુભવદશા ' એવું મુખ્ય નામ જાણવું. જે સમ્યક્દૃષ્ટિ ચોથા (ગુણસ્થાન) નો છે તેમને તો સ્વાનુભવનો કાલ લઘુ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. (ફરી) (તેને) તે (સ્વાનુભવ) ઘણાકાલ પછી થાય છે. તેનાથી (અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિના કાલથી) દેશવ્રતીનો સ્વાનુભવ રહેવાનો કાલ વધુ છે, અને તે સ્વાનુભવ થોડા જ કાલ પછી થાય છે. સર્વવિરતિનો સ્વાનુભવ દીર્ઘ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. ધ્યાનથી પણ થાય છે તથા ઘણા થોડા થોડા કાલ પછી સ્વાનુભવ [1]સાતમા ગુણસ્થાનમાં વારંવાર થયા જ કરે છે. તે જ પરિણામ કે જે પૂર્વે સ્વાનુભવરૂપ થયા હતા તે તો સ્વાનુભવરૂપ રહ્યા પણ ત્યાંથી (તે પરિણામ) મુખ્યરૂપે કર્મધારાથી નીકળી નીકળી, સ્વરસસ્વાદ–રૂપ–અનુભવરૂપ–થઈ થઇને વધતા ચાલે છે. જેમ જેમ પછીનો કાલ આવે છે તેમ તેમ પછી પછીના પરિણામ સ્વસ્વાદરસરૂપ–અનુભવરૂપ થઇ થઈ વધતા ચાલે છે. એ પ્રમાણે ત્યાંથી અનુભવદશાના પરિણામ વધી વધીને પલટતા જાય છે. તે ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનના અંત સુધી જાણવું.

હે ભવ્ય ! તું એક વાત સાંભળ–અમે એકવાર વળી ફરી કહીએ છીએ. આ સ્વાનુભવદશા [2]સ્વસમયરૂપ સુખ છે, શાંતિ–વિશ્રામ છે, સ્થિરરૂપ છે, નિજકલ્યાણ છે, ચેન છે, તૃપ્તિરૂપ છે. સમભાવ છે, મુખ્ય મોક્ષરાહ છે, એવી છે, વળી આ સમ્યક્ સવિકલ્પદશા–જો કે

૧. સાતમા ગુણસ્થાનમાં સ્વાનુભવદશા વારંવાર થયા જ કરે છે.

૨. પાઠાન્તર—સ્વરસમયરૂપ

અહીં ઉપયોગ નિર્મલ છે તો પણ અહીં ચારિત્રપરિણામ પરાલંબી, અશુદ્ધ, ચંચલ હોવાથી સવિકલ્પદશા-દુઃખ છે. તૃષ્ણાએ કરી ચંચલ છે, પુણ્યપાપરૂપ કલાપ (સમૂહ) છે, ઉદ્વેગતા છે, અસંતોષરૂપ છે, એવા એવા વિલાપરૂપ છે. બંનેયથી (સવિકલ્પ, નિર્વિકલ્પ દશા બંનેયથી) ચારિત્રપરિણામની અવસ્થા પોતામાં હીડી છે. તેથી ભલું આ છે કે તું સ્વાનુભવરૂપ રહેવાનો ઉદ્યમ રાખ્યા કર, આ અમારું વચન વ્યવહારથી ઉપદેશકથન છે. ગુણસ્થાન પ્રમાણે જેટલી જેટલી વિશુદ્ધતા, સ્થિરતા વધી તેટલું તેટલું સુખ વધ્યું. બારમા ગુણસ્થાન સુધી કષાય ઘટવાથી સ્થિરતા વધી (અને) મતિજ્ઞાનાવરણ અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી સ્વસંવેદનરસ વધ્યો. સ્વસંવેદનસ્થિરતાથી ઊપજેલો રસાસ્વાદરૂપ સ્વાનુભવ તે અનન્તસુખનું મૂલ છે.

તે અનુભવ ધારાધર (મૂશળધાર વરસાદરૂપ-ધારાપ્રવાહરૂપ) જાગતાં, દુઃખદાવાનલ રંચ પણ રહેતો નથી. મુનિજનો સ્વાનુભવને ભવવાસ૧ ઘટાનો નાશ કરવા માટે પરમ પ્રચંડ પવન૨ કહે છે. અનુભવસુધાનું પાન કરી અનેક ભવ્ય જીવ અમર થયા. અનુભવ જ પરમ પૂજ્ય પદને કરે છે. એના વિના સર્વવેદપૂરાણ નિરર્થક છે,

૧. ઘટા—વાદળ

૨. અનુભૌ અખંડ રસ ધારાધર જગ્યૌ જહાં,
તહાં દુઃખ દાવાનલ રંચ ન રહતુ હૈ;
કરમ નિવાસ ભવવાસ ઘટા ભાનવેકૌં,
પરમ પ્રચંડ પૌનિ મુનિજન કહતુ હૈ.
યાકૌ રસ પિયેં ફિર કાહૂકી ન ઈચ્છા હોય,
યહ સૂખદાની સબ જગમેં મહતુ હૈ;
આનંદકૌ ધામ અભિરામ યહ સન્તકૌ,
યાહીકે ધરૈયા પદ સાસતૌ લહતુ હૈ. ૧૨૭

—જ્ઞાન દર્પણ

સ્મૃતિ વિસ્મૃતિ છે, શાસ્ત્રાર્થ વ્યર્થ છે, પૂજા, ભજન મોહ છે, અનુભવ વિના નિર્વિઘ્ન કાર્ય વિઘ્ન છે, પરમેશ્વરકથા તે પણ જૂઠી છે. તપ પણ જૂઠું છે, તીર્થસેવન જૂઠું છે.

(અનુભવ વિના) તર્ક, પુરાણ, વ્યાકરણ ખેદ છે, ગામમાં ગાય, શ્વાનની જેમ અને વનમાં હરણાદિની જેમ અજ્ઞાન તપસી છે, પુરુષ ગમે ત્યાં રહે, અનુભવપ્રસાદથી તે (સદા) પૂજ્ય છે, અનુભવઆનંદ, અનુભવ-ધર્મ, અનુભવ-પરમપદ, અનુભવ-અનંતગુણ-રસ-સાગર અનુભવથી સિદ્ધ થાય છે, અનુપમ જ્યોતિ, અમિત તેજ, અખંડ, અચલ, અમલ, અતુલ, અબાધિત, અરૂપ, અજર, અમર, અવિનાશી, અલખ, અછેદ, અભેદ, અક્રિય, અમૂર્તિક, અકર્તૃત્વ, અભોકતૃત્વ, અવિગત (નિત્ય) આનંદમય, ચિદાનંદ ઈત્યાદિ પરમેશ્વરના સર્વ અનંત વિશેષણોને અનુભવ સિદ્ધ કરે છે, માટે અનુભવ સાર છે. મોક્ષનું નિદાન, સર્વ વિધાનનો શિરોમણિ, સુખનુ નિધાન, અમ્લાન અનુભવ ઇ. ૧ઇન્દ્રાદિ, અનુભવી જીવ એવા મુનિજનના ચરણારવિંદને

---

૧. પરપદ આપો માનિ જગમેં અનાદિ ભમ્યો,
પાયો ન સ્વરૂપ જો અનાદિ સુખથાન હૈ;
રાગદ્વેષભાવનમેં ભવથિતિ બાધા મહા,
વિના ભેદજ્ઞાન ભૂલ્યૌ ગુણકૌ નિધાન હૈ.
અચલ, અખંડજ્ઞાનજ્યોતિકો પ્રકાશ લિયે,
ઘરમેં હી દેવ ચિદાનંદ ભગવાન હૈ;
કહૈ ' **દીપચંદ** ' આપ ઇન્દ્રહૂસે પાય પરૈ,
અનુભૌ પ્રસાદપદ પાવૈ નિરવાન હૈ. ૧૨૪
દોહા:—ચિદ લક્ષણ પહિચાનતૈં ઊપજે આનંદ આપ;
અનુભૌ સહજ સરૂપકૌ, જગમૈં પુણ્યપ્રતાપ. ૧૨૪
જગમેં અનાદિ યતિ જે તે પદ ધારિ આયે,
તેઉ સબ તિરે બહિ અનુભૌ નિધાનકો;
યાકે વિનુ પાયે મુનિ હૂ સુપદ નિંદત હૈ,
યહ સુખસિન્ધુ દરશાવે ભાગવાનકૌ.

સેવે છે. તેથી અનુભવ કરીને એ ગ્રંથ ગ્રંથોમાં (દરેક સદ્‌ગ્રંથમાં) અનુભવની પ્રશંસા કહી છે. અનુભવ વિના કોઇ સાધ્યની સિદ્ધિ નથી. અનંતચેતના ચિહ્નરૂપ, અનંતગુણમંડિત અનંતશક્તિધારક, આત્મપદના રસાસ્વાદને અનુભવ કહીએ.

વારંવાર સર્વગ્રંથનો સાર, અવિકાર અનુભવ છે, અનુભવ શાશ્વત ચિંતામણિ છે. અનુભવ અવિનાશી ૧રસરૂપ છે. અનુભવ મોક્ષરૂપ છે. અનુભવ તત્ત્વાર્થસાર છે. અનુભવ જગત-ઉદ્ધારણ છે. અનુભવથી અન્ય કોઇ ઊંચ પદ નથી, માટે અનુભવ સદાય સ્વરૂપનો કરો. અનુભવનો મહિમા અનંત છે. ક્યાં સુધી બતાવીએ. આઠકર્મ

નારકી હૂ નિકસિ જે તીર્થંકરપદ પાવૈ,
અનુભૌ પ્રભાવ પહુંચાવૈ નિરવાકો;
અનુભૌ અનંત ગુણધામકે ધરૈયા હી કો,
તિહું લોક પૂજૈ હિન જાનિ ગુણવાન કો

દોહા:—ગુણ અનન્તકે રસ સબૈ, અનુભૌ રસકેમાંહિ;
યાતૈં અનુભૌ સરિખૌ, ઔર દૂસરો નાંહિ ૧૫૩.
પંચ પરમ ગુરુ જે ભયે, જે હોંગે જગમાંહિ;
તે અનુભવપરસાદતૈં, યામેં ધોખો નાહિ ૧૫૪.

—જ્ઞાન દર્પણ

૧. અનુભવ ચિંતામણિ રતન, અનુભવ હૈ રસકૂપ;
અનુભવમાર્ગ મોખકો, અનુભવ મોક્ષસ્વરૂપ ૧૮
અનુભૌકે રસકૌ રસાયન કહત જગ,
અનુભૌ અભ્યાસ યહુ તીરથકી ઠૌર હૈ;
અનુભૌકી જો રસા કહાવૈ સોઈ પોરસા સુ,
અનુભૌ અધોરસાસૌં ઊરધકી દૌર હૈ.
અનુભૌકી કેલિ યહૈ કામધેનુ ચિત્રાવેલિ,
અનુભૌકો સ્વાદ પંચ અમૃતકો કોર હૈ;
અનુભૌ કરમ તોરૈ પરમસૌં પ્રીતિ જોરૈ,
અનુભૌ સમાન ન ધરમ કોઉ ઔર હૈ. ૧૯

નાટક સમયસાર ઉત્થાનિકા—૧૮-૧૯

આત્મપ્રદેશ ઉપર પોતાની સ્થિતિથી (સ્થિતિ સુધી) બેઠા છે, તે સર્વ પુદ્ગલનો ઠાઠ છે. તેમના વિપાકના ઉદયથી ચિદ્દવિકાર થયો તે વિકાર જીવનો છે. નોકર્મરૂપ, દ્રવ્યકર્મરૂપ સર્વ વર્ગણા પુદ્ગલ છે. (અને) ભાવ જીવના છે. એક સો અડતાલીસ પ્રકૃતિવર્ગણા જડની બની છે. તેમના વિપાક-ઉદયની વ્યકતતાનુ નિમિત્ત પામીને ચિદ્વિકાર થયો, તે વિકારનો સ્વાંગ જીવે ધર્યો છે. આ જ્ઞેયરંજક અશુદ્ધ ભાવ, તે શુદ્ધભાવની શકિત અશુદ્ધ થઇ, ત્યારે થયો છે. અશુદ્ધતા પરના નિમિત્તથી ઉફ્ફ્દ (ફૂગ, ઉપાધિ)—મેલ છે. (પાઠાન્તરઃ—અશુદ્ધ પરિણમનના નિમિત્તથી આ કર્મમલ લાગ્યો છે) પણ આણે (જીવે) કર્યો માટે આનો છે. (પણ) આનો મૂલ-ભાવ નથી. શાથી? કે વાદળાંની ઘટા લાલ, શ્યામ, પીત્ત, હરિતરૂપ થતાં આકાશ તેવું ન થયું. જેમ રત્ન ઉપર માટી ઘણી લપેટી છતાં રત્નનો પ્રકાશ માટીને લપેટવા છતાં ન ગયો, અંતરશક્તિ જેવી ને તેવી છે, તેમ આત્માને અશુદ્ધ ભાવ થતાં આત્માની દર્શનજ્ઞાનશક્તિ અભ્યન્તરમાં જેવી ને તેવી છે. પરપુદ્ગલનું નાટક (ઘણું) બન્યું છે, તેને પુદ્ગલનો ખેલ જાણ, તું (તેને) તારા આત્માનો ખેલ ન જાણ.

તે કહેવામાં આવે છે. દશપ્રકારનો પરિગ્રહ-ક્ષેત્ર, બાગ, નગર, કૂપ, વાપી, તડાગ (તળાવ), નદી આદિ બધુંય પુદ્ગલ, માતા, પિતા, કલત્ર, પુત્ર, પુત્રી, વધૂ, બંધુ, સ્વજન આદિ બધાંય (કુટુંબી જનો), સર્પ, સિંહ, વ્યાઘ્ર, ગજ, મહિષ આદિ બધાય દુષ્ટો, અક્ષર, અનક્ષર શબ્દાદિ ગાવું, બજાવવું, સ્નાન, ભોગ, સંયોગ-વિયોગની બધી ક્રિયા, પરિગ્રહનો મેલાપ તે મોટો, પરિગ્રહનો નાશ તે દરિદ્ર વગેરે બધી ક્રિયા, ચાલવું, બેસવું, હલવું, બોલવું, કંપવું, વગેરે બધી ક્રિયા, લડવું, બાથ ભીડવી, ચઢવું ઊતરવું, કૂદવું, નાચવું, ખેલવું, ગાવું, બજાવવું વગેરે બધી ક્રિયા-એ સર્વ પુદ્ગલનો

ખેલ જાણ.

નર, નારક, તિર્યંચ, દેવ, તેમના વૈભવ, ભોગકરણ, વિષયરૂપ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા આદિ સર્વ પુદ્‌ગલનું નાટક છે. દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ આદિ સર્વ પુદ્‌ગલનો અખાડો છે. તેમાંનું ચિદાનંદ રંજિત થઈ પોતાના જાણે છે. પોતાનાં દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાદિ અનંતગુણના અખાડામાં પરિણતિપાત્રો નાચે છે, સ્વરૂપરસ ઊપજાવે છે. જેટલા ગુણ છે તેટલાને વેદે છે. દ્રવ્યને વેદે છે. સર્વ ભાવો-(સ્વરૂપ) સત્તા મૃદંગ છે, પ્રમેય તાલ છે. ઇત્યાદિ બધુ નિજ અખાડો છે. એવી રીતે પોતાના નિજ અખાડામાં રંજિત ન થતાં પરના અખાડામાં (તેં) મમત્વ કર્યું, જેના ફળમાં જન્માદિ દુઃખફળ (તું) પોતેપામ્યો.

હવે પોતાનો સહજ સ્વાદી થઇ પરપ્રેમ મટાડી ચેતનાપ્રકાશના વિલાસરૂપ અતીન્દ્રિય ભોગ ભોગવ, શું? જૂઠા જ સૂના જડમાં પોતાને માને છે? તથા પરને કહે છે કે-(આ) અમને દુઃખ દે છે, (પણ) એમાં દુઃખ દેવાની શક્તિ નથી. બીજાની ઉપર જૂઠો ઉપાલંભ દે છે. પોતાથી હરામજાદગીને (દુષ્ટતાને) દેખતો નથી. અચેતનને નચાવતો ફરે છે, તો લાજ આવતી નથી. મડદાની સાથે સગાઇ કરી, હવે અમે એની સાથે લગ્ન કરી સંબંધ કરીશું તો એવી વાત લોકમાં પણ નિંદ્ય છે.

તમે તો અનંતજ્ઞાનના ધારક ચિદાનંદ છો, જડમાં પોતાને માનવાની અનાદિની જૂઠી વિટંબણા મટાડો. તમે તેને કેવલ પર માની છોડો, પરાચરણથી જ તમારા દર્શનજ્ઞાનમાં લાભ થયો નથી. (વળી) જો દેખવા-જાણવાથી બંધ થાય તો સિદ્ધ લોકાલોકને દેખે છે, જાણે છે, તે પણ બંધાય, (પણ) તેની સાથે (લોકાલોકની સાથે) (સિદ્ધના) પરિણામ તાદાત્મ્ય નથી. તેથી સિદ્ધ ભગવાન બંધાતા નથી. પરિણામથી જ સંસાર, પરિણામથી જ મોક્ષ

માન, પરિણામ જ રાગદ્વેષમોહના પરિણામ કરે છે. તેનું જતન પણ પરિણામ કરે છે, જ્ઞાનદર્શનમાં રાગદ્વેષ નથી, તેઓ (તો) દેખવાજાણવામાત્ર છે. તેની (પરિણામની) વિકારતાથી તેઓ પણ (દર્શનજ્ઞાન પણ) વિકારી કહેવાય છે. જો દેખવું-જાણવું રાગદ્વેષ-મોહથી થાય તો બંધાય, રાગદ્વેષમોહ ન હોય તો ન બંધાય. આ પરિણામની શુદ્ધતા અભવ્યને થાય નહિ, તેથી (તેને) જ્ઞાનદર્શન શુદ્ધ ન થાય, ભવ્યને સ્વરૂપાચરણના પરિણામ થાય છે તેથી (તેને) જ્ઞાનદર્શન શુદ્ધ થાય. પદ્મનંદિ પચ્ચીસીમાં કહ્યું છે કેઃ—

स्वानुष्ठानविशुद्धे दृग्बोधे [1]जायते कुतो जन्म ।
उदिते गभस्तिमालिनि किं न विनश्यति तमो नैश्यम्[2] ॥

અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરે કે—વસ્તુ દેખાતી નથી, જણાતી નથી (તો) તેમાં પરિણામ કેવી રીતે દઇએ? (કેવી રીતે લગાડીએ?) તેનું સમાધાન પરને દેખે-જાણે છે તે પરને દેખનાર ઉપયોગ છે તો દેખે છે. જ્ઞાન છે તો જાણે છે. (તે ઉપયોગને પોતામાં લગાડીને સ્થિર કરે તો) તે ઉપયોગ સ્વમાં અસ્તિરૂપ થયો, (પરથી) નાસ્તિ-રૂપે થયો, જે આ ઉપયોગે ગ્રહ્યું તેમાં જ પરિણામ ધરી સ્થિરતા ધરી, આચરણ કરી વિશ્રામ ગ્રહણ કર. પરિણામ શુદ્ધ કરવામાં એટલું જ કામ છે. કહ્યું છે કેઃ—

'उवओगमओ जीवो' इति वचनात् ।
(ઉપયોગમય જીવ છે એ વચનાનુસારે)

---

૧. પાઠાન્તરઃ—'जृंभते'
૨. આ પદ્યનો ભાવાનુવાદ આ પ્રમાણે છે કેઃ—જેવી રીતે સૂર્યોદય થતાં અંધકારનો નાશ થાય છે. તેવી રીતે સમ્યક્ ચારિત્રથી દર્શનજ્ઞાન વિશુદ્ધ થતાં ફરી સંસારમાં જન્મ થતો નથી.

હવે દેવાધિકાર લખીએ છીએ

કારણ કે દેવથી પરમમંગલરૂપ નિજાનુભવ પામીએ છીએ તેથી દેવ ઉપકારી છે. દેવ પરમાત્મા છે. અરહંત પરમાત્મા સાકાર છે. શરીરયુક્ત છે; અને સિદ્ધ નિરાકાર છે, ચરમશરીરથી કિંચિતન્યૂન આકાર છે માટે (તેને) સાકાર પણ કહીએ છીએ. અરહંતને આઘાતિકર્મ રહ્યાં છે તેથી બાહ્ય વિવક્ષામાં ચાર ગુણ વ્યક્ત થયા નથી. જ્ઞાનમાં બધા વ્યક્ત થયા છે. તે કહેવામાં આવે છે-નામકર્મ મનુષ્યગતિરૂપ છે તેથી સૂક્ષ્મ બાહ્ય નથી (બહારમાં વ્યક્ત નથી). (પણ) કેવલજ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. વેદનીયકર્મ છે, તેથી બહાર (બહારમાં) અબાધિત નથી, અંતરમાં-જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. અવગાહ બાહ્ય (બહારમાં વ્યક્ત) નથી. (પણ) પોતાના જ્ઞાનમાં વ્યક્ત છે. અગુરુલઘુગોત્રથી બાહ્ય (બહારમાં) વ્યક્ત નથી, (પણ) જ્ઞાનમાં (વ્યક્ત) છે. આ અઘાતિથી જ વ્યક્ત નામ ન પામ્યાં. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ પૂજ્ય છે, અરહંતનું નામ લેતાં જ પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. (યોગસારમાં) કહ્યું છે કેઃ—

જિન સુમરો જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો સુમનેન,
જિન ધાયંતહિ પરમપદ, લહિયે એક ક્ષણે ન ૧

જિનસ્થાપનાથી સાલંબધ્યાન વડે નિરાલંબપદ પામે છે. કેવી છે સ્થાપના? કહ્યું છે કેઃ—

किं ब्रह्मैकमयी किमुत्सवमयी श्रेयोमयी किं किमु ।
ज्ञानानंदमयी किमुन्नतमयी किं सर्वशोभामयी;

इत्थं किं किमिति प्रकल्पनपरैस्त्वन्मूर्तिरुद्वीक्ष्यता (ताम) ।
किं सर्वातिगमेव दर्शयति सा ध्यानप्रसादन्महः ॥ १ ॥
मोहोद्दामदवानलप्रशमने पाथोदवृष्टिसमः ।
स्रोतो निर्झरणी समीहितविधौ कल्पेन्द्रवल्ली सताम् ॥
संसारप्रबलान्धकारमथने मार्तंडचंडद्युति ।
जैनी मूर्तिरुपास्यतां शिवसुखे भव्यः पिपासास्ति चेत्[1] ॥

સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગમુદ્રાને દેખી સ્વસંવેદનભાવરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે-પૂર્વે એ સરાગ હતા, રાગ મટાડી (તેઓ) વીતરાગી થયા. હાલ હું સરાગ છું, એમની માફક જો હું રાગ મટાડું તો મારા વીતરાગપદને હું પામું નિશ્ચય(થી) હું વીતરાગ છું. કહ્યું છે કેઃ-

"पिच्छिहु अरहो देवो पच्छरवडियो हु[2] दरसयं मग्गं"
इति वचनात् ॥

---

૧. આ પદ્યનો ભાવાનુવાદ આ પ્રકારે છેઃ—હે ભવ્ય જો તને મોક્ષના સુખની પિપાસા છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા છે, તો તમારે જૈનમૂર્તિની ઉપાસના કરવી જોઈએ, તે જિનબિંબમૂર્તિ શું બ્રહ્મસ્વરૂપ છે? શું ઉત્સવમય છે? શું શ્રેયરૂપ છે? શું જ્ઞાનાનંદમય છે? શું ઉન્નતરૂપ છે? અને શું સર્વ શોભાથી સંપન્ન છે? આ રીતે અનેક વિકલ્પોથી શું પ્રયોજન છે? ધ્યાનના પ્રસાદથી આપની મૂર્તિના દેખનારા ભવ્યોને શું તે સર્વાતીત તેજને દેખાડે છે? હા, દેખાડેજ છે.

વળી તે મૂર્તિ (જિનબિંબ) મોહરૂપી પ્રચંડ દાવાનલને શાંત કરવાને માટે મેઘવૃષ્ટિની સમાન છે, તે ઈચ્છિત કાર્યોને સંપન્ન કરવા માટે નદીનો સ્રોત છે, તે સજ્જન માટે કલ્પેન્દ્રવેલ છે, કલ્પલતાની સદૃશ અભીષ્ટ ફલ પ્રદાન કરનારી છે, અને સંસારરૂપી પ્રબલ અંધકારને નાશ કરવા માટે માર્તંડની પ્રચંડ દ્યુતિ છે, સૂર્યનો પ્રબલ પ્રકાશ છે, તેથી હે ભવ્ય! એવી તે વીતરાગ મૂર્તિની ઉપાસના જરૂર કરવી જોઈએ.

૨. પાપાણુથી ઘડાયેલ હોવા છતાં માર્ગના દર્શક એવા અરહંત દેવને દેખો. (અરહંત દેવના દર્શન કરો).

॥ ઇતિ દેવાધિકાર: ॥

---

૧. ધ્યાન હુતાશનમેં અરિ ઈંધન, ઝોંક દિયૌ રિપુરોક નિવારી;
શોક હર્યો ભવિ લોકનકૌ વર, કેવલજ્ઞાન મયુખ ઉધારી.
લોક અલોક વિલોક ભયે શિવ, જન્મ જરા મૃત પંખ પખારી;
સિદ્ધન થોક વસૈં શિવલોક, તિન્હૈં પગ ધોક ત્રિકાલ હમારી.
તીરથનાથ પ્રનામ કરૈં, તિનકે ગુનવર્નનમેં બુદ્ધિ હારી;
મોમ ગયો ગલિ મૂસ મંઝાર, રહ્યો તહું વ્યોમ તદાકૃતિધારી.
લોક ગહીર નદી પતિ નીર, ગયે તિર તીર ભયે અવિકારી;
સિદ્ધન થોક બસૈં શિવલોક, તિન્હૈં પગ ધોક ત્રિકાલ હમારી.
(જૈન શતક પં. ભૂધરદાસ-સિદ્ધ સ્તુતિ)

અથ જ્ઞાનાધિકાર:

જ્ઞાન લોકાલોક સકલ જ્ઞેયને જાણે, (કેમ કે) નિશ્ચયથી જેનું જાણવારૂપ સ્વરૂપ છે એવી જ્ઞાનની શક્તિ છે. તે સંસારઅવસ્થામાં અજ્ઞાનરૂપ થઇ છે, તોપણ નિશ્ચયથી નિજશક્તિ જતી નથી. વાદળ-ઘટાના આવરણથી સૂર્યનું તેજ જતું નથી તેમ જ્ઞાનાવરણથી જ્ઞાન જતું નથી; આવર્યું જાય (પણ) નાશ ન થાય. જ્ઞાન બધાય ગુણોમાં મોટો ગુણ છે. એમાં અનંત ગુણ પ્રગટ જાણે. જ્ઞાન વિના જ્ઞેયનુ જ્ઞાન ન હોત, જ્ઞેય વિના જાણવા યોગ્ય કાંઈ પણ ન હોત માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે, અનંત ગુણાત્મક વસ્તુ તોપણ જ્ઞાનમાત્ર જ છે. આચાર્યે ઘણાં ગ્રંથોમાં આત્માને એવો કહ્યો છે. શાથી? કે "लक्षणप्रसिद्ध्या लक्ष्यप्रसिद्ध्यर्थम" (લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપદેશ કરવામાં આવે છે.) જેમ મંદિરને શ્વેત કહેવામાં આવે છે. જો કે મંદિર સ્પર્શ. રસ, શ્વેતાદિ ઘણાં ગુણ ધરે છે, તો પણ દૂરથી શ્વેત ગુણ વડે ભાસે છે, તેથી મુખ્યતાથી શ્વેતમંદિર કહેવામાં આવે છે. પ્રસિદ્ધ લક્ષણ આત્મામાં જ્ઞાન છે, તેથી જ્ઞાનમાત્ર આત્મા કહ્યો. એક એક ગુણની અનંત શક્તિ, અનંત પર્યાય ગુણની, એક અનેક ભેદાદિ સર્વને જાણે; જ્ઞાન વિના વસ્તુ સર્વસ્વ નિર્ણયરૂપ સ્વરૂપ ને ન જાણે; માટે જ્ઞાન પ્રધાન છે. મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનના પર્યાયો છે. તે ક્ષયોપક્ષમ-જ્ઞાન અંશ શુદ્ધ થયું. (તેથી) પર્યાય જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનપર્યાય વડે લોકાલોકને જાણે છે. જ્ઞેયનો નાશ થાય છે, પણ જ્ઞાનનો નાશ નથી;

માટે જેટલું જ્ઞેય તેટલું જ્ઞાન એમક, ઉપયોગલક્ષણ જ્ઞાન (છે), ઉપચારથી જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે, માટે વસ્તુ સ્વરૂપમાં જ્ઞેયનો વિનાશથી જ્ઞાનનો વિનાશ નથી.

અહીં કોઈ તર્ક કરે કે-જ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞેય ઉપચારથી છે, તો સર્વજ્ઞપદ ઉપચરિત થયું, ઉપચાર જૂઠો છે તો શું સર્વજ્ઞપદ જૂઠું થયું ?

તેનું સમાધાનઃ—જેને ઉપચારમાત્રમાં જ લોકાલોક ભાસ્યો, તો તેનો નિશ્ચયજ્ઞાનનો મહિમા કોણ કહે ? આ જ્ઞાન, સ્વસંવેદન જ થયું થકું, સર્વને જાણે છે. પોતાને જાણતાં પરનું જાણવું સ્થપાય છે, પરને જાણતાં સ્વનું જાણવું સ્થપાય છે. પરની અપેક્ષાએ સ્વ છે, સ્વની અપેક્ષાએ પર છે. વિવક્ષાથી વસ્તુસિદ્ધિ છે (અને) જ્ઞાનથી સ્વરૂપાનુભવ છે.

આ જ્ઞાનાધિકાર છે.

—⟩ હવે જ્ઞેયાધિકાર લખીએ છીએ ⟨—

"ज्ञातुं योग्यं ज्ञेयं" જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જ્ઞેય કહેવામાં આવે છે. તે પદાર્થની ત્રણ અવસ્થા છે. દ્રવ્ય-અવસ્થા, ગુણ-અવસ્થા અને પર્યાય-અવસ્થા, (તેમાં) દ્રવ્ય-અવસ્થા મુખ્ય છે, શાથી ? કે પદાર્થ દ્રવ્ય-અવસ્થા ન ધરે તો દ્રવ્ય વિના ગુણપર્યાયનું વ્યાપવું ન થાય, તો દ્રવ્ય (પણ) ન હોય, તો પદાર્થ (પણ) ન હોય માટે દ્રવ્ય અવસ્થા મુખ્ય છે પછી ગુણ-અવસ્થા છે. શાથી ? કે ગુણ વિના દ્રવ્ય ન હોય તેથી [1]'गुणसमुदायो द्रव्यं', એવું જિનવચન છે. પર્યાય અવસ્થા ન હોય તો વસ્તુને પરિણમાવે કોણ ? ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્ય (પણ) ન સધાય, ષટ્ગુણીવૃદ્ધિહાનિ ન થાય, ત્યારે તો અર્થપર્યાયનો અભાવ થતાં વસ્તુનો અભાવ થાય તેથી પર્યાય-અવસ્થાથી સર્વસિદ્ધિ છે.

દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમાં વ્યાપે છે, ગુણ દ્રવ્ય-પર્યાયમાં વ્યાપે છે તથા પર્યાય ગુણ-દ્રવ્યમાં વ્યાપે છે, ત્રણે અવસ્થા પદાર્થની છે, પદાર્થ સત્વ (-સ્વ) અવસ્થાથી અસ્તિ છે, પરચતુષ્ટય-અવસ્થાથી નાસ્તિ છે; ગુણ-અવસ્થાથી અનેક છે, વસ્તુ-અવસ્થાથી એક છે; ગુણાદિભેદથી ભેદરૂપ છે. અભેદવસ્તુસ્વરૂપથી અભેદ છે; દ્રવ્યથી નિત્ય છે, પર્યાયથી અનિત્ય છે; શુદ્ધનિશ્ચયથી શુદ્ધ છે, સામાન્ય-વિશેષરૂપ વસ્તુ (હોવાથી) વસ્તુત્વ છે, દ્રવ્યના ભાવને ધરતાં દ્રવ્યત્વ છે, પ્રમેયના ભાવને ધરતાં પ્રમેયરૂપ છે, અગુરુલઘુના ભાવને ધરતાં અગુરુલઘુ અવસ્થા છે, પ્રદેશને ધરતાં પ્રદેશરૂપ છે,

---

૧. ગુણસમુદાય તે દ્રવ્ય છે.

* હવે નિજધર્માધિકાર કહેવામાં આવે છે *

વસ્તુસ્વભાવ તે નિજધર્મ, તો આત્માનો નિજધર્મ-નિર્વિકાર સમ્યક્ યથારૂપ અનંતગુણપર્યાયસ્વભાવ-તેને ધર્મ કહીએ. નિશ્ચય-જ્ઞાનદર્શનાદિ પોતાના ધર્મ છે. જીવ નિજધર્મ ધરતાં જ પરમ શુદ્ધ છે. નિજ કહેતાં સ્વ, તેનો ધર્મ કહેતાં સ્વભાવ, તેને નિજ ધર્મ કહીએ.

પ્રશ્ન:—પોતાના સ્વભાવરૂપ સર્વ પદાર્થો છે. તેમનો ધર્મ તે તેમનો નિજધર્મ છે. આત્માનો (ધર્મ) આત્મામાં છે; તેથી દર્શનજ્ઞાનને જ નિજધર્મ એમ ન કહો ?

સમાધાન-સ્વભાવ તો સર્વ બધાયને જ (સર્વગુણોને જ) કહેવાય છે. તેમનો ધર્મ, (તે) તેમનો સ્વભાવ, એ તો એમ જ છે. પણ તારણધર્મ, સજીવધર્મ, પ્રકાશધર્મ, તેમના ધર્મને પ્રકાશે છે. એવો ધર્મ, પરમધર્મ હિતરૂપ ધર્મ, અસાધારણ ધર્મ, અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ, ચેતનાપ્રાણધર્મ, પરમેશ્વરધર્મ, સર્વોપરીધર્મ, અનંતગુણધર્મ, શુદ્ધસ્વરૂપપરિણતિધર્મ, અપાર મહિમાધારકધર્મ નિજશુદ્ધાત્મસ્વભાવરૂપ ધર્મ તે નિજ ધર્મ છે. તેમનો વિશેષભેદ કહેવામાં આવે છે:—

આ અનાદિસંસારમાં જીવ કર્મયોગથી જન્માદિ દુઃખ ભોગવે છે. તે આ પરધર્મને નિજધર્મ માને છે, માટે દુઃખ પામે છે. એ તો સત્ય છે. શાથી ? કે જો સરદાર, પ્રધાન પુરુષને નિંદ્યમાં ગણે તો તે દંડ સહે. નિંદ્ય દેહમાં ચેતનધર્મ માને તો તે દુઃખ પામે ને

પામે જ. શુદ્ધચૈતન્યધર્મને જ્યારે ધર્મ જાણે ત્યારે તે સંસાર-તારણધર્મ, અનંતચેતનારૂપ ધર્મ જાણે તે વડે શુદ્ધચૈતન્યજીવધર્મ, સ્વજ્ઞેયપરજ્ઞેયને પ્રકાશે માટે પ્રકાશધર્મ, એણે સર્વદ્રવ્યોના ધર્મ પ્રગટ કર્યા, તેમના ધર્મને પ્રગટ આણ્યા.

સર્વથી ઉત્તમ માટે પરમધર્મ, નિજરૂપથી અનંત સુખ થાય માટે હિતધર્મ, અન્યમાં નથી માટે અસાધારણ ધર્મ, સહજરૂપ અવિનાશી આનંદ છે માટે અવિનાશી સુખરૂપ ધર્મ, ચેતનાપ્રાણ ધરે છે માટે ચેતનાપ્રાણધર્મ, સહજરૂપ પરમેશ્વર છે એવો સ્વભાવમય પરમેશ્વર-ધર્મ, સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે માટે સર્વોપરી ધર્મ, જેનો સ્વભાવ અનંતગુણરૂપ છે માટે અનંતગુણધર્મ, શુદ્ધ થતાં સદાય શુદ્ધસ્વરૂપે પરિણમે માટે શુદ્ધસ્વરૂપપરિણતિધર્મ, અપારમહિમાસહિત છે માટે અપારમહિમાધારકધર્મ છે, અનંતશક્તિને ધરે છે (તેથી) અનંતશક્તિરૂપધર્મ, એક ગુણના અનંત પર્યાય, એવા અનંત ગુણ અનંત મહિમાને ધરે છે. તે નિજ ધર્મના મહિમાને ક્યાં સુધી કહીએ? એકદેશ નિજધર્મ ધરતાં પણ સંસાર પાર થાય છે. શાથી? કે એકદેશ થતાં સર્વદેશ થાય ને થાય જ. તેથી એવું જાણો (સમજો) કે 'પરધર્મથી અનંત દુઃખ, નિજધર્મથી અનંત સુખ.' માટે નિજ-ધર્મને ધારી પોતાના પરમેશ્વરપદને પ્રગટ કરો. નિજધર્મની ધારણા અનુભવથી થાય છે. નિજધર્મ થતાં અનુભવ થાય, માટે અનુભવ-સારસિદ્ધિ અર્થે નિજધર્મ-અધિકાર કહ્યો.

* હવે મિશ્રધર્મ–અધિકાર કહેવામાં આવે છે *

તે મિશ્રધર્મ અંતરાત્માને છે, એમ શાથી? કે સ્વરૂપશ્રદ્ધાન સમ્યક્ (છે, અને) જેટલો કષાય-અંશ છે તેટલી રાગદ્વેષધારા છે; આત્મશ્રદ્ધાભાવમાં આનંદ હોય છે, કષાય સર્વથા નથી ગયા. મુખ્ય શ્રદ્ધાભાવ છે, અને ગૌણ પરભાવ છે, એક અખંડ ચેતનાભાવ સર્વથા થયો નથી તેથી મિશ્રભાવ છે. બારમા ગુણસ્થાન સુધી અજ્ઞાનભાવ-એકદેશ અજ્ઞાનચેતના-છે-અને કર્મચેતના પણ છે, તેથી મિશ્રધારા છે. ઉપયોગમાં સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઇ પણ શુભાશુભ કર્મની ધારા વહે છે. તેનાથી રંજકભાવ કર્મધારામાં છે. પરંતુ સ્વરૂપશ્રદ્ધાન મોક્ષનું કારણ છે, ભવબાધા મટાડવાને સમર્થ છે. એવી કોઇ કર્મધારાની દુર્નિવાર ગાંઠ છે કે જો કે પ્રતીતિમાં સ્વરૂપનો બરાબર નિર્ણય કર્યો છે તોપણ સર્વથા (સ્વરૂપ) ન્યારું નથી, મિશ્રરૂપ છે.

અહીં કોઈપ્રશ્ન કરે કે–સમ્યક્ગુણ ક્ષાયિક સમ્યગદૃષ્ટિને સર્વથા થયો છે કે નથી થયો? તેનું સમાધાન કહો.

જો એમ કહેશો કે સર્વથા થયો છે તો (તેને) સિદ્ધ કહો. શાથી? કે એક ગુણ સર્વથા વિમલ થતાં સર્વ (ગુણ) શુદ્ધ થાય. સમ્યક્ગુણ સર્વ ગુણોમાં ફેલાયો છે, (તેથી) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન સર્વ ગુણો સમ્યગ્ થયા. (પણ) સર્વથા સમ્યગ્જ્ઞાન નથી, એકદેશ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. સર્વથા સમ્યક્જ્ઞાન હોય તો સર્વથા સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ હોય તેથી સર્વથા કહેવાય નહીં.

(વળી) જો કિંચિત્ સમ્યક્ગુણ શુદ્ધ કહીએ તો સમ્યક્ત્વ-ગુણનું ઘાતક જે મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધી કર્મ હતું તે તો ન રહ્યું, જે ગુણનું આવરણ જાય તે ગુણ (સર્વથા) શુદ્ધ થાય માટે (સમ્યક્ગુણ) કિંચિત્ (શુદ્ધ) પણ બનતો નથી.

તો કેવી રીતે છે? તેનું સમાધાન કરવામાં આવે છેઃ—તે આવરણ તો ગયું પણ સર્વ ગુણો સર્વથા સમ્યક્ થયા નથી. આવરણ જવાથી સર્વ ગુણો સર્વથા સમ્યક્ ન થયા તેથી પરમ સમ્યક્ નથી. સર્વ ગુણો સાક્ષાત્ સર્વથા શુદ્ધ સમ્યક્ થાય ત્યારે 'પરમ સમ્યક્' એવું નામ હોય. વિવક્ષાપ્રમાણથી કથનપ્રમાણ છે, તે દર્શન પ્રત્યેની પૌદ્ગલિકસ્થિતિ જ્યારે નાશ થઈ ત્યારે જ આ જીવનો જે સમ્યક્ત્વગુણ મિથ્યાત્વરૂપ પરિણમ્યો હતો તે સમ્યક્ત્વગુણ સંપૂર્ણ સ્વભાવરૂપ થઇ પરિણમ્યો,-પ્રગટ થયો. ચેતન-અચેતનની જુદી પ્રતીતિથી તે સમ્યક્ત્વગુણ નિજજાતિસ્વરૂપ થઇ પરિણમ્યો, તેનું લક્ષણ, જ્ઞાનગુણ અનંતશક્તિદ્વારા વિકારરૂપ થઇ રહ્યો હતો, તે ગુણની અનંતશક્તિમાં કેટલીક શક્તિ પ્રગટ થઇ. સામાન્યથી તેનું નામ મતિશ્રુત થયું કહીએ, અથવા નિશ્ચયશ્રુતજ્ઞાનપર્યાય કહીએ, જઘન્યજ્ઞાન કહીએ, જ્ઞાનની બાકીની સર્વ શક્તિ રહી તે અજ્ઞાન વિકારરૂપ હોય છે. એ વિકારશક્તિને કર્મધારારૂપ કહીએ તે જ પ્રમાણે જીવની દર્શનશક્તિ અદર્શનરૂપ રહી છે. તે જ પ્રમાણે જીવના ચારિત્રની કેટલીક શક્તિ ચારિત્રરૂપ અને બાકીની કેટલીક શક્તિ વિકારરૂપ છે. એવી રીતે ભોગગુણનું (સમજવું). સર્વગુણ જેટલા નિરાવરણ તેટલા શુદ્ધ, બાકીનો વિકાર, તે બધો મિશ્રભાવ થયો. પ્રતીતિરૂપ જ્ઞાનમાં સર્વશુદ્ધશ્રદ્ધાભાવ થયો છે, પણ જ્ઞાનને તથા બીજા ગુણોને આવરણ લાગ્યું છે માટે મિશ્રભાવ છે, સ્વ-સંવેદન છે, પણ સર્વપ્રત્યક્ષ નથી. સર્વ કર્મ-અંશ ગયે શુદ્ધ છે અઘાતિ રહ્યે (પણ) શુદ્ધ છે. ઘાતિયાના નાશથી જ સકલ

[1]પરમાત્મા છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો થયું છે.

વળી સિદ્ધ નિકલ સકલ કર્મરહિત પરમાત્મા[2] છે. અન્તરાત્માને જ્ઞાનધારા અને કર્મધારા છે.

કોઈપ્રશ્ન કરે કે જો બારમે ગુણસ્થાને બે ધારા છે કે એક જ્ઞાનધારા જ છે. જો (એક) જ્ઞાનધારા જ છે તો (તેને) અન્તરાત્મા ન કહો; તથા જો બંને ધારા છે તો બારમા ગુણસ્થાને મોહ ક્ષય થયો છે. રાગદ્વેષમોહ સર્વ ગયા છે (તો) બીજી કર્મધારા ત્યાં ક્યાં રહી?

તેનું સમાધાનઃ—જ્ઞાન પરોક્ષ છે. (કારણ કે) કેવલજ્ઞાનાવરણ છે તેથી અજ્ઞાનભાવ બારમા ગુણસ્થાન સુધી છે. તેથી અન્તરાત્મા છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિના તે પરમાત્મા નથી. કષાય ગયા પણ અજ્ઞાનભાવ છે માટે તે પરમાત્મા નથી, અંતરાત્મા છે.

પ્રશ્નઃ—બારમા (ગુણસ્થાન) માં અજ્ઞાન શું?

તેનું સમાધાનઃ—કેવલજ્ઞાન વિના સકલ પર્યાય ભાસતા નથી તેજ અજ્ઞાન, નિજ પ્રત્યક્ષ વગરનું પણ અજ્ઞાન છે, તેથી 'અજ્ઞાન' સંજ્ઞા થઈ.

આ મિશ્ર-અધિકાર (કહ્યો).

૧.........તિનમેં ઘાતિ નિવારી;
શ્રીઅરહંત સકલ પરમાત્મા, લોકાલોક નિહારી.

૨. જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધિ કર્મમલ, વર્જિત સિદ્ધ મહન્તા;
તે હૈં નિકલ અમલ પરમાતમ, ભોગેં શર્મ અનન્તા.

—છહઢાલા, પં. દૌલતરામ.

નિશ્ચયવસ્તુસ્વરૂપ

હવે નિશ્ચયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું તેનું કંઇક વર્ણન કરવામાં આવે છે. વસ્તુનું પોતાનું નિજ સ્વરૂપ અનન્તગુણમય છે, તેમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રધાન છે. શાથી? કે દેખવા-જાણવા પરિણમન વડે વેદવાથી રસાસ્વાદ અનુભવ થાય છે, ત્યાં સુખ સમકિત પ્રગટે છે. તેમના વડે ચેતના જાણવામાં આવી, ત્યારે ચેતનસત્તા, ચેતનવસ્તુત્વ, ચેતનદ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ એ કહ્યાં. માટે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય એ વસ્તુની અવસ્થા છે. અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે, પણ અનાદિ કર્મજોગથી અશુદ્ધ થઈ રહી છે; સુખનિધાનને જાણતી નથી તો પણ શુદ્ધસ્વરૂપ છે.

જેમ કોઇએ કોઇ એક જ્ઞાનવાન પુરુષને પૂછ્યું કે અમને શુદ્ધ ચેતનની પ્રાપ્તિ બતાવો? ત્યારે તે પુરુષે કહ્યું કેઃ-અમુક એક જ્ઞાનવાન છે. તેમની પાસે જાઓ, તે તમને બતાવશે-પ્રાપ્તિ કરાવશે.

ત્યારે તે (ત્યાં) ગયો. જઇને પ્રશ્ન કર્યો કે અમને ચેતનની પ્રાપ્તિ કરાવો. ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે-દરિયામાં એક મચ્છ રહે છે, તેની પાસે તમે જાઓ. તે મચ્છ તમને ચૈતન્યપ્રાપ્તિ કરાવશે.

ત્યારે તેના ઉપદેશથી તે પુરુષ પેલા મચ્છ પાસે ગયો. જઇને પ્રશ્ન કર્યો કે અમને શુદ્ધ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ કરાવો. ત્યારે મચ્છે એવું વચન કહ્યું કે-અમારું એક કામ છે તે પહેલાં કરો, તો પછી

તમને ચિદાનંદમાં લીન કરીએ. તમે મહાન સંત છો. અમારું કાર્ય કોઇએ હજી સુધી કર્યું નથી. તમે પરાક્રમી દેખાઓ છો; તેથી આ નિયમ (નિશ્ચય) છે કે અમારું કાર્ય કરતાં અવશ્ય તમારું કાર્ય કરીશું એમ સાચું જાણો. ત્યારે તે પુરુષ બોલ્યો કે તમારું કાર્ય કરીશ, સંદેહ ન કરો. ત્યારે મચ્છે તેને કહ્યું કે-હું ઘણાં દિવસનો તરસ્યો આ દરિયામાં રહું છું. મારી તરસ ન છીપી, પાણીનો જોગ ન ખાધો, ક્યાંયથી સાચવીને પાણી લાવો, તમે મોટો ઉપકાર કરો, મારી તરસ મટાડો, મહાજનની રીત છે કે પર દુઃખ મટાડે. માટે આટલો ઉપકાર કરો, હું તમને ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ બતાવીને પ્રાપ્તિ કરાવીશ.

ત્યારો તે પુરુષ બોલ્યો કે-તમે એમ કેમ કહો છો? જલસમૂહમાં તો તમે સદાય રહો છો, (માટે) એમ ન કહો કે 'જલ લાવો.' દરિયા તરફ જુઓ, આ જલથી પ્રત્યક્ષ ભર્યો છે.

ત્યારે મચ્છ બોલ્યો કે-એમ જો તમે કહો છો, વળી એ વાત તમે માનો છો, તમે ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ છો, ચેતના છે તો, આવો વિચાર તમે કર્યો છે. હવે તમે મને પૂછવા આવ્યા છો, પણ ચિદાનંદ હંસ પરમેશ્વર તમે જ છો, તેથી સ્થિર થઈ સંદેહ ત્યાગો પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ અનુભવો, પરના અનાદિજોગમાં પણ આત્મા જેવો ને તેવો છે; પરમાં અત્યંત ગુપ્ત થયો છે, તો પણ દેખવાનો સ્વભાવ ગયો નથી, જ્ઞાનભાવ ગયો નથી, પરિણામ (પરરૂપે) થયા નથી. પરના આવરણથી અવરાયા, મલિન થયા; પણ નિશ્ચયથી અખંડસ્વરૂપ ચિદાનંદ અનાદિનો છે. તે જેવો ને તેવો બની રહ્યો છે, કાંઈ ઘટ્યો કે વધ્યો નથી, (માત્ર) ભ્રમકલ્પનાથી સ્વરૂપ ભૂલ્યો છે. પરને જ સ્વમાન્યું તો શું [1]થયું! તે કહીએ છીએ—

૧. નિહચૈ નિહારત હી આતમા અનાદિ સિદ્ધ
આપ નિજ ભૂલહીતૈં ભયો વિવહારી હૈ;

જેમ કોઇ હાથમાં રહેલા ચિંતામણિને ભૂલી કાચના કકડાને રત્ન માની ચલાવે તો તે રત્ન ન થાય અને ચિંતામણિને કાચ જાણે તો તે કાચ ન થાય. ચિંતામણિપણું ન જાય. તેમ આત્માને પર જાણે તો પર ન થાય, અને પરને આત્મા જાણે તો તે આત્મા ન થાય. વસ્તુ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કોઇ કાળે ન કરે. વસ્તુ વસ્તુત્વને ન તજે, પોતાના દ્રવ્યને ન તજે, પોતાના પ્રમાણુને ન તજે, પોતાના પ્રદેશને ન તજે, ઇત્યાદિ ભાવને ન તજે, માટે તે અનાદિપ્રદેશપ્રમાણુને (અનાદિથી ચાલ્યા આવતા પોતાના પ્રદેશ-પ્રમાણુને) ન તજે. (વસ્તુ) શુદ્ધ-અશુદ્ધ બન્ને અવસ્થામાં પોતાના દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવની દશા ન તજે. (તેનો) મહિમા અનંત અમિટ છે; (અર્થાત્) કોઇથી મટાડ્યો મટતો નથી, નિશ્ચયથી જે છે તે છે. (માટે) નિજ વસ્તુને શ્રદ્ધાન, જ્ઞાનાદિ અનંતગુણમાત્ર

જ્ઞાયકશક્તિ યથાવિધિ સો તો ગોપ્ય દઈ પ્રગટ
અજ્ઞાનભાવદશા વિસતારી હૈ.
અપનો ન રૂપ જાનૈ ઔરહીસ્યોં ઔર માને
ઠાનૈ બહુ ખેદ નિજ રીતિ ન સંભારી હૈ;
ઐસે તો અનાદિ કહો કહા સિદ્ધિ સાધી
અબ નૈકહૂ નિહારો નિધિ ચેતના તુમ્હારી હૈ.

—જ્ઞાન દર્પણ ૪૭

૧. જ્ઞાન ઉપયોગ યોગ જાકો ન વિયોગ હોય
નિહચૈં નિહારૈ એક તિહૂં લોક ભૂપ હૈ;
ચેતના અનંત ચિદ્રૂપ સાસતૌં વિરાજમાન
ગતિ ગતિ ભર્યો તોઊ અચલ અનૂપ હૈ.
જૈસેં મણિમાંહિ કોઈ કાચખંડ માને તોઊ
મહિમા ન જાય વામૈં વાહીકો સરૂપ હૈ
ઐસૈં હી સંભારિકૈ સરૂપકો વિચારો
મૈં અનાદિકો અખંડ મેરો ચિદાનંદરૂપ હૈ.

—જ્ઞાન દર્પણ ૩૦

(રૂપ) જાણી અનંત સુખ કરે તો સુખી થાય. ઉપાયથી ઉપેયને પમાય છે. તે ઉપેય આનંદઘન પરમાત્મા પરમેશ્વર છે. તેનો ઉપાય એટલા માટે કરવો કે 'સંસાર-અવસ્થામાં જ શરીરમાં કર્મબંધથી ગુપ્ત થયો, પરભાવનાથી દુઃખી થયો, પોતાનું પરમેશ્વરપદ ન પામ્યો.' તેનો ઉપાય હોય તો ઉપેયને પામીએ. તે ઉપાય કહેવામાં આવે છેઃ—

ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે. [૧]અન્ય ઉપાય તપજપસંયમાદિ શુભકર્મ છે. જેમાં પરમાત્માની ભક્તિ શુભ પણ પ્રતીતિથી, કારણ પણ છે; કારણ ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ગ્રંથ-ઉપદેશ પણ કારણ છે. પણ ઉપયોગ આવ્યે શુદ્ધ થાય. તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ જેમ જેમ થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગમાં ચડે. આ શ્રી જિનેન્દ્રભગવાનનો નિરાબાધ ઉપદેશ છે. સકલ ઉપાધિ અનાદિથી લાગી આવી છે (પણ) જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે ત્યારે સાક્ષાત્ શિવપંથ સુગમ થાય. અનેક સંત સ્વરૂપસમાધિ ધરી ધરી પાર પામ્યા.

૧. આ કથન નિમિત્તથી છે.

હવે કંઈક સમાધિવર્ણન કરવામાં આવે છે

* સમાધિવર્ણન *

સમાધિ તો પ્રથમ ધ્યાન થતાં થાય છે. તે ધ્યાન એકાગ્રચિંતા-નિરોધ થતાં થાય છે. તે ચિંતાનિરોધ રાગદ્વેષને મટાડવાથી થાય છે. તે રાગદ્વેષ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સમાગમ મટાડતાં મટે છે. તેથી જે જીવ સમાધિ-વાંછક છે તે ઇષ્ટ-અનિષ્ટનો સમાગમ મટાડી રાગદ્વેષને છોડી, (અન્ય) ચિંતા મટાડી, ધ્યાનમાં મન ધરી, ચિત્સ્વરૂપમાં સમાધિ લગાવીને નિજાનંદને ભેટો. સ્વરૂપમાં વીતરાગતાથી જ્ઞાનભાવ થાય ત્યારે સમાધિ ઊપજે (અને) તે પોતાના સ્વરૂપમાં મન લીન કરે. દ્રવ્યગુણપર્યાયમાં પરિણામ લીન (રહે), સ્વસમય-સમાધિ એવી હોય છે.

ત્યારે ઇન્દ્રાદિસંપદાના ભોગ રોગવત્ ભાસે. [1]'દ્રવ્ય' એવું નામ દ્રવણથી હોય છે, પરિણામમાં ગુણોને દ્રવે (પ્રાપ્ત થાય) તે દ્રવ્યત્વ-લક્ષણ છે; માટે ગુણદ્રવ્યમાં (ગુણસમુદાયરૂપ દ્રવ્યમાં) પરિણામ લીન હોય. ગુણદ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વ લક્ષણ છે. તો પરિણામથી દ્રવ્યગુણ મળી ગયા, તેથી દ્રવ્યત્વની એકદેશતા (પરિણામની એકદેશલીનતા) સાધકને એવી થઈ કે અનેક પરિષહની વેદના તે વેદતો નથી. રસાસ્વાદમાં લીન આનંદરસ તૃપ્ત થયો. જ્યારે મન પરમેશ્વરમાં મળી લીન થાય, (ત્યાંથી બહાર) ન નીકળે, પરમાનંદને વેદે ત્યારે સ્વરૂપની ધારણા થાય.

---

૧. गुणान्द्रवन्ति गुणैः वा द्रूयन्त इति द्रव्यं ।

—"સર્વાર્થસિદ્ધિ"

સ્વરૂપમાં થયું, એકતાન રસરૂપમાં મન લીન થઈ સમાધિ લાગી, ત્યાં વિચારભેદ મટ્યો. વીતરાગરૂપ અનુભવ-સ્વસંવેદનભાવ-થયો. એકત્વચેતનામાં મન લાગ્યું, લીન થયું, ત્યાં ઇન્દ્રિયજનિત આનંદનો અભાવથવાથી સ્વભાવલખાવનો (સ્વભાવજ્ઞાનનો) રસાસ્વાદ કરવાથી આનંદ વધ્યો, ત્યાં વળી 'अस्मिभाव' જ્ઞાન જ્યોતિમાં હતો તે પણ થાક્યો. (અટક્યો, શાંત થયો).

હવે વિવેકનું સ્વરૂપ, પરિણતિશુદ્ધિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. જ્યાં પરમાત્માનો વિલાસ નજીક થયો, ત્યાં અનંતગુણના રસને ફરી પરિણામમાં વેદી સમાધિ લાગી. નિર્વિકાર ધર્મનો વિલાસ-પ્રકાશ થયો, પ્રતીતિમાં રાગાદિ રહિત ભાવનામાં મનોવિકાર ઘણો ગયો ત્યારે આગળ અંશ પ્રજ્ઞાત થયો. ત્યારે પરને જાણવામાં વિસ્મરણભાવ આવ્યો. ત્યારે કેવલજ્ઞાન અતિશીઘ્રકાલમાં પામે. પરમાત્મા થઈ લોકાલોકને જાણે. એવો અનુભવનો મહિમા, મનનો વિકાર મટતાં, થાય છે. તે મનવિકાર, મોહનો અભાવ થતાં, મટે છે. મોહ સર્વ જીવનો મહારિપુ છે. અનાદિથી સંસારીજીવને ચોરાશીમાં નચાવે છે અને સંસારી જીવ હર્ષ માની, માની ભવસમુદ્રમાં ગરે છે-પડે છે, (તો પણ) પોતાને ધન્ય માને છે. દેખો! ધીઠાઈ જ ભૂલથી કેવી પકડી છે! અનંતસુખદાયક યથાર્થ નિજનિધિને સંભારતો નથી. માટે એજ જીવોને શ્રીગુરુપદેશામૃત પીવા યોગ્ય છે. એથી મોહ મટે (અને) અનુભવ પ્રગટે તે કહેવામાં આવે છેઃ—

પ્રથમ શ્રીજિનેન્દ્રદેવની આજ્ઞાની પ્રતીતિ કરે, ત્યાર પછી ભગવત્પ્રણીત ઉપાદેય તત્ત્વ વિચારે કે-અનંત સુખધામ, અમલ, અભિરામ, આત્મારામ, પર રહિત ચૈતન્યપ્રકાશ ઉપાદેય છે, પર હેય છે. સ્વપરભેદજ્ઞાનના નિરંતર અભ્યાસથી શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વની લબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થાય, તેનાથી રાગદ્વેષમોહ મટે, કર્મનો સંવર થાય, ત્યારે કર્મ મટવાથી નિજજ્ઞાનથી નિર્જરા થાય. ત્યારે સકલ-કર્મક્ષય(રૂપ) નિજ પરિણામ થતાં ભાવમોક્ષ થાય. ત્યારે દ્રવ્યમોક્ષ થાય ને થાય જ. માટે ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસથી પરમપદ સિદ્ધ (થાય)

છે. તે ભેદજ્ઞાન પ્રગટ કરવાનો વિચાર કરવામાં આવે છેઃ—

જ્ઞાનભાવ-જાણવારૂપ ઉપયોગ-વિભાવભાવને પોતાના જાણે છે. તે વિભાવને જાણવાની શક્તિને આત્મા પોતાની જાણે. જાણરૂપ (જ્ઞાનરૂપ) પરિણમન કરે. જ્ઞાનરસ પીએ, વિભાવોને ન્યારા ન્યારા જાણે. વિભાવરૂપ કર્મધારા, જ્ઞાનપરિણામરૂપ સુધાધારા બન્ને ધારાને ન્યારી ન્યારી જાણે. પુદ્ગલ-અંશ આઠ કર્મ અને શરીર ભિન્ન છે, જડ છે, ચેતન ઉપયોગમય છે, (એમ) એનામાં વિવેચન કરે. જુદો પ્રતીતિભાવ કરે કે શરીર પ્રત્યક્ષ જડરૂપ રહે છે. સદા (ક્યારેય) તેમાં ચેતનાનો પ્રવેશ ન થાય, ચેતના જડ ન થાય, એ પ્રત્યક્ષ સર્વ ગ્રંથો કહે છે, સર્વ જન કહે છે. જિનવાણી વિશેષ કરીને કહે છે. (તથા) પોતાના જાણવામાં પણ આવે છે. શરીર જડ અનંતા તજ્યાં (પણ) દર્શનજ્ઞાન સદાય સાથ રહ્યાં કર્યાં, તેથી અત્યારે પણ દેખવા-જાણવાવાળો આ મારો ઉપયોગ તેજ મારું સ્વરૂપ છે. તેથી ઉપયોગી-અનુપયોગી ને વિચારતાં જડચેતનની પ્રતીતિ થાય. વિભાવ કર્મચેતના છે. કર્મ- રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવ કર્મ તેમાં ચેતના પરિણમે છે. ત્યારે ચિદ્વિકાર થાય છે. આ ચિદ્વિકારને પોતાનો કરીને પોતાને મલિન કર્યો છે. કેવલજ્ઞાનપ્રકાશ આત્માનો વિલાસ છે. તેને સંભારતો નથી. મોહવશથી ગ્રંથને સાંભળે છે તથા જાણે છે. શરીર, વિણસશે, પરિવાર, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર એ પણ રહેશે નહિ, પણ તેમના પ્રત્યે હેત કરે, નરકનો બંધ પડે, (એવા) અનંત દુઃખના કારણને સુખ સમજે છે.

આવી અજ્ઞાનતા મોહવશથી છે, માટે જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ મારો ઉપયોગ સદાય મારું સ્વરૂપ છે, તેથી સદાય મારો સ્વભાવ મારામાં છે. કદી પણ જેનો વિયોગ ન થાય, અનંતમહિમાભંડાર, અવિકાર, સારસરૂપ (સારસ્વરૂપ) દુર્નિવાર મોહથી રહિત થાય (એમ) અનુપમ આનંદઘનની ભાવના કરવી. જડ અને પરજીવરૂપ સર્વ પરનો અંશે અંશ સ્વરૂપથી ભિન્ન જાણી દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાદિ અનંતગુણમય મારું સ્વરૂપ છે. પ્રતીતિમાં એવો ભાવ કરતાં પર

મુક્તિનો નાથ થાય છે, માટે ધન્ય છે સદ્‌ગુરુને કે જેમણે ભવગર્ભ-માંથી નીકળવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી શ્રી ગુરુના જેવા કોઇ ઉપકારી નથી. એમ જાણી શ્રીગુરુની પ્રવચનપ્રતીતિથી પાર થવું.

જેટલો અનુરાગ વિષયોમાં કરે છે, મિત્ર, પુત્ર, ભાર્યા, ધન, શરીરમાં કરે છે તેટલી રુચિ, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિભાવ, સ્વરૂપમાં તથા પંચપરમગુરુમાં કરે તો મુક્તિ અતિસુગમ થાય[1] પંચપરમગુરુનો રાગ પણ એવો છે-જેમ સંધ્યાની લાલાશ સૂર્યની અસ્તતાનું કારણ છે, પ્રભાતની સંધ્યાની લાલાશ સૂર્યોદયને કરે છે તેમ વિવિધ (-પાંચપ્રકારના) પરમ ગુરુ વિના, શરીરાદિનો રાગ કેવળજ્ઞાનની અસ્તતાનું કારણ છે, (અને) પંચપરમગુરુનો રાગ કેવળજ્ઞાનના ઉદયનું કારણ છે. માટે વિશેષપણે પરમ ધર્મના દાતા (પ્રત્યે) પરમ ધર્મના અનુભવ (પ્રત્યે) રાગ સુખદાયક છે. અર્થ (લક્ષ્મી) અનંત અનર્થને કરે છે, તે કોઈ અર્થની નથી; અર્થ તો તે જ કે જે પરમાર્થને સાધે. તેના દ્વારા કામથી શું કામ? નિજ કામનાથી કામ, તે જ સુકામને સુધારે. મિથ્યારૂપ ધર્મ અનંત સંસારને કરે, તે ધર્મ શાનો? સર્વજ્ઞપ્રણીત નિશ્ચયનિજધર્મ છે, વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ કારણ છે. મોક્ષ તે જ કે જે ફરી કર્મ ન બાંધે, (માટે) આમ વિચારવું કે-જેવી રીતે દીપકને મંદિરમાં ધરવાથી પ્રકાશ થાય તો સર્વ સૂઝે, એમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનપ્રકાશથી સર્વ સૂઝે.

કેવી રીતે? જ્ઞાન વડે વિચારે-શરીરમાં ચેતન છે. દૃષ્ટિદ્વારથી દેખે છે, જ્ઞાનદ્વારથી જાણે છે. પોતાના ઉપયોગ વડે પોતે ચેતન છું. પોતે એવું જાણે કે દેહમાં દેહને દેખનાર મારું સ્વરૂપ ચેતનરૂપ છે. તો રજડને[2]

આપતિ ન હૈં હૈ કછુ એસૌ તૂ વિચારતુ હૈ, સહી હવૈ હૈ આપતિ સરૂપ યોંહી જાનુ રે ૩

સમયસારનાટક, અજીવદ્વાર.

૧. જૈસિ ભક્તિ હરામમેં તૈસિ જિનમેં હોય;
ભેદજ્ઞાનતૈં સહજસહિ પરમાતમ પદ સોય.

૨. આ કથન નિમિત્તથી છે. નિમિત્તથી કથન કરીને દેખનાર જાણનાર પોતે

હલાવે છે, ચેતનપ્રેરક છે. અચેતન અનુપયોગી જડ દેખતું નથી, જાણતું નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. જો શરીર દેખતું, જાણતું, હોય તો જ્યારે જીવ ગત્યંતર થાય છે ત્યારે શરીર કેમ દેખતું નથી? માટે આ દેખવા-જાણવા વડે પોતાને ચેતનરૂપ પ્રત્યક્ષ બરાબર નિશ્ચય કરી, સ્વરૂપને ચેતન માની, અચેતનનું અભિમાન તજવું (તે) મોક્ષનું મૂળ છે.

શરીરવાસનાને ત્યાગીને પોતાનું સ્વરૂપ અવગાઢ કરી ચેતન-સ્વરૂપ કરી (ચેતનસ્વરૂપપણે) ભાવવું. ઉજ્જડને વસ્તી માને છે (અને) ચેતનવસ્તીને ઉજ્જડ માને છે, એવી ભૂલ મટાડી તારી ચેતનાવસ્તી શાશ્વત છે ત્યાં વસે તો પોતાનું અનંતગુણનિધાન ન લુટાવે. નિજધનનો ધની પરમ શાહ થાય, ત્યારે અનંતસુખવ્યાપારમાં અવિનાશી નફો થાય. અનાદિથી પરમાં પોતાને માન્યો, પરને ગ્રહણ કરતાં પરવસ્તુનો ચોર થયો. જગતમાં (જન્માદિના) દુઃખદંડ ભોગવે છે. વિવેક-રાજાનો અમલ (શાસન) થાય અને પરગ્રહણરૂપ ચોરી મટે ત્યારે પોતે શાહપદ ધરી સુખી થાય. ત્યારે નિજપરિણતિ રમણીથી પોતાનું નિજ ઘર સ્થિર કરે.

અનાદિથી અસ્થિરપદનો પ્રવેશ હતો, તેને ત્યાગી અખંડ અવિનાશી પદમાં પહોંચે. સ્વરૂપનો અનુભવ એ સાક્ષાત્ શિવમાર્ગ (મોક્ષમાર્ગ) છે, સ્વરૂપનો અનુભવ એ શિવપદ છે, અનુભવ ત્રિભુવનસાર છે, અનુભવ અનંત કલ્યાણ છે, અનુભવ મહિમાભંડાર છે, અનુભવ અતુલ બોધફળ છે, અનુભવ સ્વરસરસ છે, અનુભવ સ્વસંવેદન છે, અનુભવ તૃપ્તિભાવ છે, અનુભવ અખંડપદ સર્વસ્વ છે. અનુભવ રસાસ્વાદ છે, અનુભવ વિમલ-રૂપ છે, અનુભવ અચલજ્યોતિરૂપને પ્રકટ કરનાર છે, અનુભવ અનુભવના રસમાં અનંતગુણો રસ છે, પંચપરમગુરુ અનુભવથી થયા અને થશે.[1]

ચેતનરૂપ છે એમ નક્કી કરે છે. ખરે ખર તો જડ જડને હલાવે છે, ચેતન જડને હલાવતો નથી.

૧. ગુણ અનન્ત કે રસ સબૈ અનુભવ રસકે માંહિ:

(રૂપ) જાણી અનંત સુખ કરે તો સુખી થાય. ઉપાયથી ઉપેયને પમાય છે. તે ઉપેય આનંદઘન પરમાત્મા પરમેશ્વર છે. તેનો ઉપાય એટલા માટે કરવો કે 'સંસાર-અવસ્થામાં જ શરીરમાં કર્મબંધથી ગુપ્ત થયો, પરભાવનાથી દુઃખી થયો, પોતાનું પરમેશ્વરપદ ન પામ્યો.' તેનો ઉપાય હોય તો ઉપેયને પામીએ. તે ઉપાય કહેવામાં આવે છેઃ—

ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે. [1]અન્ય ઉપાય તપજપસંયમાદિ શુભકર્મ છે. જેમાં પરમાત્માની ભક્તિ શુભ પણ પ્રતીતિથી, કારણ પણ છે; કારણ ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ગ્રંથ-ઉપદેશ પણ કારણ છે. પણ ઉપયોગ આવ્યે શુદ્ધ થાય. તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ જેમ જેમ થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગમાં ચડે. આ શ્રી જિનેન્દ્રભગવાનનો નિરાબાધ ઉપદેશ છે. સકલ ઉપાધિ અનાદિથી લાગી આવી છે (પણ) જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે ત્યારે સાક્ષાત્ શિવપંથ સુગમ થાય. અનેક સંત સ્વરૂપસમાધિ ધરી ધરી પાર પામ્યા.

૧. આ કથન નિમિત્તથી છે.

હવે કંઈક સમાધિવર્ણન કરવામાં આવે છે

* સમાધિવર્ણન *

સમાધિ તો પ્રથમ ધ્યાન થતાં થાય છે. તે ધ્યાન એકાગ્રચિંતા-નિરોધ થતાં થાય છે. તે ચિંતાનિરોધ રાગદ્વેષને મટાડવાથી થાય છે. તે રાગદ્વેષ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સમાગમ મટાડતાં મટે છે. તેથી જે જીવ સમાધિ-વાંછક છે તે ઇષ્ટ-અનિષ્ટનો સમાગમ મટાડી રાગદ્વેષને છોડી, (અન્ય) ચિંતા મટાડી, ધ્યાનમાં મન ધરી, ચિત્સ્વરૂપમાં સમાધિ લગાવીને નિજાનંદને ભેટો. સ્વરૂપમાં વીતરાગતાથી જ્ઞાનભાવ થાય ત્યારે સમાધિ ઊપજે (અને) તે પોતાના સ્વરૂપમાં મન લીન કરે. દ્રવ્યગુણપર્યાયમાં પરિણામ લીન (રહે), સ્વસમય-સમાધિ એવી હોય છે.

ત્યારે ઇન્દ્રાદિસંપદાના ભોગ રોગવત્ ભાસે. ૧'દ્રવ્ય' એવું નામ દ્રવણથી હોય છે, પરિણામમાં ગુણોને દ્રવે (પ્રાપ્ત થાય) તે દ્રવ્યત્વ-લક્ષણ છે; માટે ગુણદ્રવ્યમાં (ગુણસમુદાયરૂપ દ્રવ્યમાં) પરિણામ લીન હોય. ગુણદ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વ લક્ષણ છે. તો પરિણામથી દ્રવ્યગુણ મળી ગયા, તેથી દ્રવ્યત્વની એકદેશતા (પરિણામની એકદેશલીનતા) સાધકને એવી થઈ કે અનેક પરિગ્રહની વેદના તે વેદતો નથી. રસાસ્વાદમાં લીન આનંદરસ તૃપ્ત થયો. જ્યારે મન પરમેશ્વરમાં મળી લીન થાય. (ત્યાંથી બહાર) ન નીકળે, પરમાનંદને વેદે ત્યારે સ્વરૂપની ધારણા થાય.

---

૧. गुणान्द्रवन्ति गुणैः वा द्रूयन्त इति द्रव्यं ।

—"સર્વાર્થસિદ્ધિ"

નિરંતર જ્યાં અચલજ્યોતિનો વિલાસ અનુભવપ્રકાશમાં થયો. (ત્યાં) ઉપયોગમાં પરિણામ જોડાયા. જેમ જેમ દર્શનજ્ઞાનચેતના અનૂપ, અખંડિત, અનંતગુણમંડિત સ્વરૂપને જાણી રસાસ્વાદ લે, તેમ તેમ પરવિસ્મરણ થઈ, પર-ઉપાધિની લીનતા મટે, સમાધિ પ્રગટે; ત્યારે સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપવેત્તા થાય. સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં વસ્તુનો મહિમા જાણે, જાણતાં આનંદ થાય. જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણે, જ્ઞાન દર્શનને જાણે, જ્ઞાન સર્વગુણોને જાણે, દ્રવ્યને જાણે, પર્યાયને જાણે, એકદેશ-ભેદે સાધકજ્ઞાન જાણે. જ્ઞાનથી વસ્તુને જાણતાં પરમપદ પામે. તેના જેવું (પરમપદ જેવું) સુખ પરોક્ષ જ્ઞાનમાં પણ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિમાં વેદે છે. ત્યાં આનંદ એવો થાય છે. સંપ્રજ્ઞાતસમાધિમાં દુઃખાદિની વેદના પ્રત્યક્ષ થવા છતાં પણ વેદતો નથી. વિધાન સ્વરૂપ વેદવાનું છે. મનવિકાર જેટલા અંશે વિલય પામ્યા તેટલી સમાધિ થઈ, (અને) સમ્યગ્જ્ઞાનથી વસ્તુનો જેટલો ભેદ ગુણો વડે જાણ્યો તેટલું સુખ-આનંદ-વધ્યું. વિશ્રામ થતાં સ્વરૂપસ્થિરતા પામી, સમાધિ લાગી, જ્ઞાનધારા નિરાવરણ થઈ જેમ જેમ નિજ તત્ત્વ જાણે તેમ તેમ કેવલ વિશુદ્ધતા વડે જ્ઞાનપરિણતિ પરમપુરુષ સાથે મળી નિજ મહિમાને પ્રગટ કરે. ત્યાં અપૂર્વ આનંદભાવની પિછાણ થાય ત્યારે સ્વરૂપની સમાધિ કહીએ.

ત્યાં આકુલતાનું મૂલ જે અનાદિના અજ્ઞાનનો ભ્રમભાવ હતો તે મટ્યો. અનાત્મના અભ્યાસના અભાવથી સહજપદનો ભાવ ભાવતાં ભવવાસના વિલય પામે. ગુણનું નિધાન એવું પરમપદનું સ્થાન દેખાય, પ્રમાણભાવ વડે અમ્લાન ભગવાનના સકલ પદાર્થને જાણવારૂપ જ્ઞાનની પ્રતીતિમાં નવ નિધાન આદિ જગતનું વિધાન જૂઠું ભાસ્યું; ત્યારે આત્મભાવ પ્રકાશ્યો, (તેની) ઓળખાણ (પોતે) પોતાથી કરી ત્યારે ચેતનભાવ લીધો, શુદ્ધ ધારણા ધરી, નિજ ભાવના કરી, શિવપદને અનુસરી, આનંદરસથી ભરી, ભવબાધા

હરી, જ્યાં જેટલી સદા પ્રમોદપૂર્વક અબાધા (કરી) ત્યાં એટલી શક્તિ વધી, શિવસુખદાયક, ચિદાનંદની અધિકાઈ ગ્રંથગ્રંથોમાં (દરેક સદ્‌ગ્રંથમાં) ગાઈ છે (કહી છે) તે સમાધિથી પામવામાં આવે છે.

આ સ્વરૂપાનંદ પદનો ભેદી (મર્મજ્ઞ) સમાધિથી થાય છે. વસ્તુના સ્વરૂપને, ગુણના જાણવાથી, જાણે છે. ગુણનો પુંજ વસ્તુમય છે. વસ્તુ અભેદ છે. ગુણગુણીનો ભેદ ગુણથી થયો. માટે ગુણનો ભેદ, અભેદ વસ્તુને જાણવામાં કારણ છે.

વિતર્ક એટલે દ્રવ્યનો શબ્દ, તેના અર્થને ભાવવો. ભાવશ્રુત, શ્રુતમાં સ્વરૂપ-અનુભવકરણને કહ્યું. પરમાત્માને ઉપાદેય કહ્યો. તે જ રૂપ ભાવ તે ભાવશ્રુતરસ, તેને પી. અમરપદ સમાધિથી છે. વિચાર, અનાદિના ભવભાવનાનો નાશ, ચિદાનંદના દ્રવ્યગુણપર્યાયનો વિચાર ન્યારા જાણી દર્શનજ્ઞાનની વાનગીને પિછાણી ચેતનમાં મગ્ન થતાં, જેમ જેમ ઉપયોગ-સ્વરૂપ લક્ષણને લક્ષી (ઓળખી) રસાસ્વાદ પીએ તેમ તેમ સ્વપરભેદ વિચારમાં સારપદને પામી સમાધિ લાગી. જેનો અપાર મહિમા છે એવા પરમપદને પામ્યો. અનાદિથી પરઇન્દ્રિયજનિત આનંદ માનતો હતો તે મટ્યો. જ્ઞાનાનંદમાં સમાધિ થઇ, વસ્તુને વેદી આનંદ થયો. ગુણને વેદી આનંદ થયો. પરિણતિએ સ્વરૂપમાં વિશ્રામ લીધો ત્યારે આનંદ થયો. એકદેશ સ્વરૂપાનંદ એવો છે.

જ્યાં ઇન્દ્રિયવિકારબલ વિલય પામ્યું છે, મનવિકાર નથી, સુખ અનાકુલ રસરૂપ, સમાધિ જાગી છે, "अहं ब्रह्म," "अहं अस्मि" (હું બ્રહ્મ છું, હું છું) એવી બ્રહ્મપ્રતીતિની ભાવનામાં, સ્થિરતામાં સમાધિ થઈ, ત્યાં આનંદ થયો. પહેલાં તો કેટલાક કાલ સુધી 'अहं' (હું) એવો ભાવ રહે, પછી સમાધિમાં 'અહંપણું' તો છૂટે, (અને) 'अस्मि' કહેતાં 'છું' એવો ભાવ રહે, ત્યાં 'દર્શનજ્ઞાનમય છું', હું સમાધિમાં લાગું છું' એવા 'હું' નું રહેવું પણ વિચાર છે.

એ મટતાં વિશેષ આ પ્રમાણે હોય કે-દ્રવ્યશ્રુતવિતર્ક પણ નથી એટલે

સ્વરૂપમાં થયું, એકતાન રસરૂપમાં મન લીન થઈ સમાધિ લાગી, ત્યાં વિચારભેદ મટચો. વીતરાગરૂપ અનુભવ-સ્વસંવેદનભાવ-થયો. એકત્વચેતનામાં મન લાગ્યું, લીન થયું, ત્યાં ઇન્દ્રિયજનિત આનંદનો અભાવથવાથી સ્વભાવલખાવનો (સ્વભાવજ્ઞાનનો)રસાસ્વાદ કરવાથી આનંદ વધ્યો, ત્યાં વળી 'अस्मिभाव' જ્ઞાન જ્યોતિમાં હતો તે પણ થાકયો. (અટકયો, શાંત થયો).

હવે વિવેકનું સ્વરૂપ, પરિણતિશુદ્ધિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. જ્યાં પરમાત્માનો વિલાસ નજીક થયો, ત્યાં અનંતગુણના રસને ફરી પરિણામમાં વેદી સમાધિ લાગી. નિર્વિકાર ધર્મનો વિલાસ-પ્રકાશ થયો, પ્રતીતિમાં રાગાદિ રહિત ભાવનામાં મનોવિકાર ઘણો ગયો ત્યારે આગળ અંશ પ્રજ્ઞાત થયો. ત્યારે પરને જાણવામાં વિસ્મરણભાવ આવ્યો. ત્યારે કેવલજ્ઞાન અતિશીઘ્રકાલમાં પામે. પરમાત્મા થઈ લોકાલોકને જાણે. એવો અનુભવનો મહિમા, મનનો વિકાર મટતાં, થાય છે. તે મનવિકાર, મોહનો અભાવ થતાં, મટે છે. મોહ સર્વ જીવનો મહારિપુ છે. અનાદિથી સંસારીજીવને ચોરાશીમાં નચાવે છે અને સંસારી જીવ હર્ષ માની, માની ભવસમુદ્રમાં ગરે છે-પડે છે, (તો પણ) પોતાને ધન્ય માને છે. દેખો ! ધીઠાઈ જ ભૂલથી કેવી પકડી છે ! અનંતસુખદાયક યથાર્થ નિજનિધિને સંભારતો નથી. માટે એજ જીવોને શ્રીગુરુપદેશામૃત પીવા યોગ્ય છે. એથી મોહ મટે (અને) અનુભવ પ્રગટે તે કહેવામાં આવે છેઃ—

પ્રથમ શ્રીજિનેન્દ્રદેવની આજ્ઞાની પ્રતીતિ કરે, ત્યાર પછી ભગવત્પ્રણીત ઉપાદેય તત્ત્વ વિચારે કે-અનંત સુખધામ, અમલ, અભિરામ, આત્મારામ, પર રહિત ચૈતન્યપ્રકાશ ઉપાદેય છે, પર હેય છે. સ્વપરભેદજ્ઞાનના નિરંતર અભ્યાસથી શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વની લબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થાય, તેનાથી રાગદ્વેષમોહ મટે, કર્મનો સંવર થાય, ત્યારે કર્મ મટવાથી નિજજ્ઞાનથી નિર્જરા થાય. ત્યારે સકલકર્મક્ષય(રૂપ) નિજ પરિણામ થતાં ભાવમોક્ષ થાય. ત્યારે દ્રવ્યમોક્ષ થાય ને થાય જ. માટે ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસથી પરમપદ સિદ્ધ (થાય)

છે. તે ભેદજ્ઞાન પ્રગટ કરવાનો વિચાર કરવામાં આવે છેઃ—

જ્ઞાનભાવ-જાણવારૂપ ઉપયોગ-વિભાવભાવને પોતાના જાણે છે. તે વિભાવને જાણવાની શક્તિને આત્મા પોતાની જાણે. જાણરૂપ (જ્ઞાનરૂપ) પરિણમન કરે. જ્ઞાનરસ પીએ, વિભાવોને ન્યારા ન્યારા જાણે. વિભાવરૂપ કર્મધારા, જ્ઞાનપરિણામરૂપ સુધાધારા બન્ને ધારાને ન્યારી ન્યારી જાણે. પુદ્ગલ-અંશ આઠ કર્મ અને શરીર ભિન્ન છે, જડ છે, ચેતન ઉપયોગમય છે, (એમ) એનામાં વિવેચન કરે. જુદો પ્રતીતિભાવ કરે કે શરીર પ્રત્યક્ષ જડરૂપ રહે છે. સદા (ક્યારેય) તેમાં ચેતનાનો પ્રવેશ ન થાય, ચેતના જડ ન થાય, એ પ્રત્યક્ષ સર્વ ગ્રંથો કહે છે, સર્વ જન કહે છે. જિનવાણી વિશેષ કરીને કહે છે. (તથા) પોતાના જાણવામાં પણ આવે છે. શરીર જડ અનંતા તજ્યાં (પણ) દર્શનજ્ઞાન સદાય સાથ રહ્યાં કર્યાં, તેથી અત્યારે પણ દેખવા-જાણવાવાળો આ મારો ઉપયોગ તેજ મારું સ્વરૂપ છે. તેથી ઉપયોગી-અનુપયોગી ને વિચારતાં જડચેતનની પ્રતીતિ થાય. વિભાવ કર્મચેતના છે. કર્મ-રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવ કર્મ તેમાં ચેતના પરિણમે છે. ત્યારે ચિદ્વિકાર થાય છે. આ ચિદ્વિકારને પોતાનો કરીને પોતાને મલિન કર્યો છે. કેવલજ્ઞાનપ્રકાશ આત્માનો વિલાસ છે. તેને સંભારતો નથી. મોહવશથી બંધને સાંભળે છે તથા જાણે છે. શરીર, વિષ્ટા, પરિવાર, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર એ પણ રહેશે નહિ, પણ તેમના પ્રત્યે હેત કરે, નરકનો બંધ પડે. (એવા) અનંત દુઃખના કારણને સુખ સમજે છે.

આવી અજ્ઞાનતા મોહવશથી છે, માટે જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ મારો ઉપયોગ સદાય મારું સ્વરૂપ છે. તેથી સદાય મારો સ્વભાવ મારામાં છે. કદી પણ જેનો વિયોગ ન થાય, અનંતમહિમાભંડાર, અવિકાર, સારસરૂપ (સારસ્વરૂપ) દુર્નિવાર મોહથી રહિત થાય (એમ) અનુપમ આનંદરસની ભાવના કરવી. જડ અને પરદ્રવ્યરૂપ સર્વ પરનો અંશે અંશ સ્વરૂપથી ભિન્ન જાણી [illegible] અનંતગુણમય મારું સ્વરૂપ છે. પ્રતીતિમાં દેખે. [illegible] કરતાં પર

ન્યારું જાણે. વિભાવરૂપ ઉદ્દમત (–ઔપાધિક ભાવ) પોતાને ભ્રમથી થયો તેથી ભ્રમ મટાડતાં વિભાવ ન થાય, સ્વભાવ પ્રગટે. અનાદિના અજ્ઞાનથી જ્ઞાન ગુપ્ત થયું છે. શુદ્ધ–અશુદ્ધ બંને દશામાં જ્ઞાન શાશ્વતી શક્તિ સહિત છે. ચિદ્વિકારભાવ, ક્રોધાદિરૂપ થતાં થાય છે, તે જ ભાવને મટાડી પોતે નિર્વિકાર સહજ ભાવને, પોતાનામાં આચરણ–વિશ્રામ–સ્થિરતાના પરિણામ કરી, કરો. જે બાહ્યમાં પરિણામ ઊઠે છે તે અશુદ્ધ છે, તે પરિણામનો કરનાર અશુદ્ધ થાય છે. ચેતનાનામ (ચેતનાભાવ) બાહ્ય વિકારમાં ન આવે,ઉપયોગરૂપ પોતાની આ જ્ઞાયકશક્તિને યથાર્થ (બરાબર, નિશ્ચયથી) જાણો તો નિજરૂપ સ્થિર થાય. ચેતન–ઉપયોગની પ્રતીતિ કરતાં કરતાં પરથી સ્વામીત્વ મટાડી મટાડી, સ્વરૂપરસાસ્વાદ ચઢતો–ચઢતો જાય. ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ–સ્વરસ પૂર્ણ વિસ્તારને પામે, ત્યારે કૃતકૃત્ય થઈ રહો. આ શ્રી જિનેન્દ્રશાસનમાં સ્યાદ્વાદવિદ્યાના બલથી નિજજ્ઞાનકલાને પામી અનાકુલ પદને પોતાનું કરે. અહીં સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે પરને પોતાનું કરવાનું સર્વથા મટાડી સ્વરસ રસાસ્વાદરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગ કરો. રાગદ્વેષ વિષય–વ્યાધિ (પાઠાન્તર–વિષમવ્યાધિ) છે. તેને મટાડી મટાડી પરમપદ અમર થાય છે અતીન્દ્રિય, અખંડ અતુલ, અનાકુલ સુખને પોતાના પદમાં સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષથી વેદો. સર્વસંત–મુનિજનપંચપરમગુરુ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. માટે મહાજનો જે પંથને પકડી પાર થયા તે જ અવિનાશીપુરનો પંથ જ્ઞાનીજનોએ પકડવો તે અનંત કલ્યાણનું મૂલ છે.

ચેતનાપરિણામ ચેતનદ્રવ્યમાં લીન થતાં જ્ઞાનજ્યોતિનું અચલપદ-ઉદ્યોત થાય છે. "એકદેશ ઉપયોગ શુદ્ધ કરી સ્વરૂપશક્તિને જ્ઞાનદ્વારમાં જાણનલક્ષણ વડે (જ્ઞાનલક્ષણવડે) જાણે," પોતાનો લક્ષ્યલક્ષણ-પ્રકાશ પોતામાં ભાસે ત્યારે સહજ ધારાવાહી નિજશક્તિ વ્યક્ત (પ્રગટ) કરતાં કરતાં સંપૂર્ણ વ્યક્તતા કરે ત્યારે યથાવત્ જેવું તત્ત્વ છે તેવું પ્રત્યક્ષ જાણે. દેખો! કોઇ ભગલવિદ્યા વડે કાંકરાને નીલ, હીરા, મોતી

દેખાડે છે, સાવરણીના તૃણને સર્પ કરી દેખાડે છે, ત્યાં વસ્તુ લોકોને સાચી દેખાય છે પણ તે સાચી નથી તેમ પરમાં નિજપણું માની પોતામાં સુખ કલ્પે તે સર્વથા જૂઠ છે. સુખનો પ્રકાશ પરમ અખંડ ચેતનાના વિલાસમાં છે. શુદ્ધસ્વરૂપ પોતે પરમાં ખોજ કરે તો ન પામે. વારંવાર એટલા માટે કહેવામાં આવે છેઃ-અનાદિનો અવિદ્યામાં ખૂંચી રહ્યો છે, મોહની અત્યંત નિબિડ ગાંઠ પાડી છે. સ્વપદની ભૂલ થઈ છે. ભેદજ્ઞાનથી અમૃતરસ-પીએ તો અનંતગુણધામ, અભિરામ આત્મારામની અનંતશક્તિનો અનંત મહિમા પ્રગટ કરે, એ આ સર્વકથનનું મૂલ છે. પરપરિણામને દુઃખધામ જાણી પરની માન્યતા મટાડી સ્વરસનું સેવન કરવું અને (પોતાના) નિદાન પર (લક્ષ્ય પર) દષ્ટિ કરવી.

દુઃખનું મૂલ એવા વિનશ્વર પરનું અનાદિથી સેવન કર્યું તેથી જન્માદિ દુઃખ થયાં. હવે નરભવમાં સત્સંગથી તત્ત્વવિચારનું કારણ મળ્યું, તો પછી શા માટે અનાદિના ભવસંતાનની બાધાના કરનાર પરભાવને સેવીએ? જેનાથી આ અખંડિત. અનાકુલ, અવિનાશી. અનુપમ (અને) અતુલ આનંદ થાય તે જ ભાવ કરીએ જે

મુક્તિનો નાથ થાય છે, માટે ધન્ય છે સદ્‌ગુરુને કે જેમણે ભવગર્ભ-માંથી નીકળવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી શ્રી ગુરુના જેવા કોઇ ઉપકારી નથી. એમ જાણી શ્રીગુરુની પ્રવચનપ્રતીતિથી પાર થવું.

જેટલો અનુરાગ વિષયોમાં કરે છે, મિત્ર, પુત્ર, ભાર્યા, ધન, શરીરમાં કરે છે તેટલી રુચિ, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિભાવ, સ્વરૂપમાં તથા પંચપરમગુરુમાં કરે તો મુક્તિ અતિસુગમ થાય[1] પંચપરમગુરુનો રાગ પણ એવો છે-જેમ સંધ્યાની લાલાશ સૂર્યની અસ્તતાનુ કારણ છે, પ્રભાતની સંધ્યાની લાલાશ સૂર્યોદયને કરે છે તેમ વિવિધ (-પાંચપ્રકારના) પરમ ગુરુ વિના, શરીરાદિનો રાગ કેવળજ્ઞાનની અસ્તતાનું કારણ છે, (અને) પંચપરમગુરુનો રાગ કેવળજ્ઞાનના ઉદયનું કારણ છે. માટે વિશેષપણે પરમ ધર્મના દાતા (પ્રત્યે) પરમ ધર્મના અનુભવ (પ્રત્યે) રાગ સુખદાયક છે. અર્થ (લક્ષ્મી) અનંત અનર્થને કરે છે, તે કોઈ અર્થની નથી; અર્થ તો તે જ કે જે પરમાર્થને સાધે. તેના દ્વારા કામથી શું કામ? નિજ કામનાથી કામ, તે જ સુકામને સુધારે. મિથ્યારૂપ ધર્મ અનંત સંસારને કરે, તે ધર્મ શાનો? સર્વજ્ઞપ્રણીત નિશ્ચયનિજધર્મ છે, વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ કારણ છે. મોક્ષ તે જ કે જે ફરી કર્મ ન બાંધે, (માટે) આમ વિચારવું કે-જેવી રીતે દીપકને મંદિરમાં ધરવાથી પ્રકાશ થાય તો સર્વ સૂઝે, એમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનપ્રકાશથી સર્વ સૂઝે.

કેવી રીતે? જ્ઞાન વડે વિચારે-શરીરમાં ચેતન છે. દૃષ્ટિદ્વારથી દેખે છે, જ્ઞાનદ્વારથી જાણે છે. પોતાના ઉપયોગ વડે પોતે ચેતન છું. પોતે એવું જાણે કે દેહમાં દેહને દેખનાર મારું સ્વરૂપ ચેતનરૂપ છે. તો રજડને

પ્રાપતિ ન હૈ હૈ કછુ ઐસો તૂ વિચારતુ હૈ, સહી હવૈ હૈ પ્રાપતિ સરૂપ યોંહી જાનુ રે ૩
સમયસારનાટક, અજીવદ્વાર.

૧. જૈસિ ભક્તિ હરામમૈં તૈસિ જિનમેં હોય;
ભેદજ્ઞાનતૈં સહજલહિ પરમાતમ પદ સોય.

૨. આ કથન નિમિત્તથી છે. નિમિત્તથી કથન કરીને દેખનાર જાણનાર પોતે

હલાવે છે, ચેતનપ્રેરક છે. અચેતન અનુપયોગી જડ દેખતું નથી. જાણતું નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. જો શરીર દેખતું, જાણતું, હોય તો જ્યારે જીવ ગત્યંતર થાય છે ત્યારે શરીર કેમ દેખતું નથી? માટે આ દેખવા-જાણવા વડે પોતાને ચેતનરૂપ પ્રત્યક્ષ બરાબર નિશ્ચય કરી, સ્વરૂપને ચેતન માની, અચેતનનું અભિમાન તજવું (તે) મોક્ષનું મૂળ છે.

શરીરવાસનાને ત્યાગીને પોતાનું સ્વરૂપ અવગાઢ કરી ચેતન-સ્વરૂપ કરી (ચેતનસ્વરૂપપણે) ભાવવું. ઉજ્જડને વસ્તી માને છે (અને) ચેતનવસ્તીને ઉજ્જડ માને છે, એવી ભૂલ મટાડી તારી ચેતનાવસ્તી શાશ્વત છે ત્યાં વસે તો પોતાનું અનંતગુણનિધાન ન લુટાવે. નિજધનનો ધની પરમ શાહ થાય, ત્યારે અનંતસુખવ્યાપારમાં અવિનાશી નફો થાય. અનાદિથી પરમાં પોતાને માન્યો. પરને ગ્રહણ કરતાં પરવસ્તુનો ચોર થયો. જગતમાં (જન્માદિના) દુઃખદંડ ભોગવે છે. વિવેક-રાજાનો અમલ (શાસન) થાય અને પરગ્રહણરૂપ ચોરી મટે ત્યારે પોતે શાહપદ ધરી સુખી થાય. ત્યારે નિજપરિણતિ રમણીથી પોતાનું નિજ ઘર સ્થિર કરે.

¹પરમાત્મા છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તો થયું છે.

વળી સિદ્ધ નિકલ સકલ કર્મરહિત પરમાત્મા² છે. અન્તરાત્માને જ્ઞાનધારા અને કર્મધારા છે.

કોઇપ્રશ્ન કરે કે જો બારમે ગુણસ્થાને બે ધારા છે કે એક જ્ઞાનધારા જ છે. જો (એક) જ્ઞાનધારા જ છે તો (તેને) અન્તરાત્મા ન કહો; તથા જો બંને ધારા છે તો બારમા ગુણસ્થાને મોહ ક્ષય થયો છે. રાગદ્વેષમોહ સર્વ ગયા છે (તો) બીજી કર્મધારા ત્યાં કયાં રહી?

તેનું સમાધાનઃ—જ્ઞાન પરોક્ષ છે. (કારણ કે) કેવલજ્ઞાનાવરણ છે તેથી અજ્ઞાનભાવ બારમા ગુણસ્થાન સુધી છે. તેથી અન્તરાત્મા છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિના તે પરમાત્મા નથી. કષાય ગયા પણ અજ્ઞાનભાવ છે માટે તે પરમાત્મા નથી, અંતરાત્મા છે.

પ્રશ્નઃ—બારમા (ગુણસ્થાન) માં અજ્ઞાન શું?

તેનું સમાધાનઃ—કેવલજ્ઞાન વિના સકલ પર્યાય ભાસતા નથી તેજ અજ્ઞાન, નિજ પ્રત્યક્ષ વગરનું પણ અજ્ઞાન છે, તેથી 'અજ્ઞાન' સંજ્ઞા થઇ.

આ મિશ્ર-અધિકાર (કહ્યો).

૧.........તિનમેં ઘાતિ નિવારી;
શ્રીઅરહંત સકલ પરમાત્મા, લોકાલોક નિહારી.

૨. જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધિ કર્મમલ, વર્જિત સિદ્ધ મહન્તા;
તે હૈં નિકલ અમલ પરમાતમ, ભોગેં શર્મ અનન્તા.
—છહઢાલા, પં. દૌલતરામ.

નિશ્ચયવસ્તુસ્વરૂપ

હવે નિશ્ચયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું તેનું કંઈક વર્ણન કરવામાં આવે છે. વસ્તુનું પોતાનું નિજ સ્વરૂપ અનન્તગુણમય છે, તેમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રધાન છે. શાથી? કે દેખવા-જાણવા પરિણમન વડે વેદવાથી રસાસ્વાદ અનુભવ થાય છે. ત્યાં સુખ સમકિત પ્રગટે છે. તેમના વડે ચેતના જાણવામાં આવી, ત્યારે ચેતનસત્તા, ચેતનવસ્તુત્વ, ચેતનદ્રવ્યત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ એ કહ્યાં. માટે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જીવવસ્તુનું સર્વસ્વ છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય એ વસ્તુની અવસ્થા છે. અનાદિનિધન વસ્તુ અખંડ ચેતનારૂપ વર્તે છે. પણ અનાદિ કર્મજોગથી અશુદ્ધ થઈ રહી છે; સુખનિધાનને જાણતી નથી તો પણ શુદ્ધસ્વરૂપ છે.

જેમ કોઈએ કોઈ એક જ્ઞાનવાન પુરુષને પૂછયું કે અમને શુદ્ધ ચેતનની પ્રાપ્તિ બતાવો? ત્યારે તે પુરુષે કહ્યું કે:-અમુક એક જ્ઞાનવાન છે. તેમની પાસે જાઓ, તે તમને બતાવશે-પ્રાપ્તિ કરાવશે.

તમને ચિદાનંદમાં લીન કરીએ. તમે મહાન સંત છો. અમારું કાર્ય કોઇએ હજી સુધી કર્યું નથી. તમે પરાક્રમી દેખાઓ છો; તેથી આ નિયમ (નિશ્ચય) છે કે અમારું કાર્ય કરતાં અવશ્ય તમારું કાર્ય કરીશું એમ સાચું જાણો. ત્યારે તે પુરુષ બોલ્યો કે તમારું કાર્ય કરીશ, સંદેહ ન કરો. ત્યારે મચ્છે તેને કહ્યું કે-હું ઘણાં દિવસનો તરસ્યો આ દરિયામાં રહું છું. મારી તરસ ન છીપી, પાણીનો જોગ ન ખાધો, કયાંયથી સાચવીને પાણી લાવો, તમે મોટો ઉપકાર કરો, મારી તરસ મટાડો, મહાજનની રીત છે કે પર દુઃખ મટાડે. માટે આટલો ઉપકાર કરો, હું તમને ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ બતા-વીને પ્રાપ્તિ કરાવીશ.

ત્યારો તે પુરુષ બોલ્યો કે-તમે એમ કેમ કહો છો? જલસમૂહમાં તો તમે સદાય રહો છો, (માટે) એમ ન કહો કે 'જલ લાવો.' દરિયા તરફ જુઓ, આ જલથી પ્રત્યક્ષ ભર્યો છે.

ત્યારે મચ્છ બોલ્યો કે-એમ જો તમે કહો છો, વળી એ વાત તમે માનો છો, તમે ચિદાનંદ પ્રત્યક્ષ છો, ચેતના છે તો, આવો વિચાર તમે કર્યો છે. હવે તમે મને પૂછવા આવ્યા છો, પણ ચિદાનંદ હંસ પરમેશ્વર તમે જ છો, તેથી સ્થિર થઈ સંદેહ ત્યાગો પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ અનુભવો, પરના અનાદિજોગમાં પણ આત્મા જેવો ને તેવો છે; પરમાં અત્યંત ગુપ્ત થયો છે, તો પણ દેખવાનો સ્વભાવ ગયો નથી, જ્ઞાનભાવ ગયો નથી, પરિણામ (પરરૂપે) થયા નથી. પરના આવરણથી અવરાયા, મલિન થયા; પણ નિશ્ચયથી અખંડસ્વરૂપ ચિદાનંદ અનાદિનો છે. તે જેવો ને તેવો બની રહ્યો છે, કાંઈ ઘટયો કે વધ્યો નથી, (માત્ર) ભ્રમકલ્પનાથી સ્વરૂપ ભૂલ્યો છે. પરને જ સ્વમાન્યું તો શું [૧]થયું! તે કહીએ છીએ—

૧. નિહચૈ નિહારત હી આતમા અનાદિ સિદ્ધ
આપ નિજ ભૂલહીતૈં ભયૌ વિવહારી હૈ;

જેમ કોઈ હાથમાં રહેલા ચિંતામણિને ભૂલી કાચના કકડાને રત્ન માની ચલાવે તો તે રત્ન ન થાય અને ચિંતામણિને કાચ જાણે તો તે કાચ ન થાય. ચિંતામણિપણું ન જાય. તેમ આત્માને પર જાણે તો પર ન થાય, અને પરને આત્મા જાણે તો તે આત્મા ન થાય. વસ્તુ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કોઈ કાળે ન કરે. વસ્તુ વસ્તુત્વને ન તજે, પોતાના દ્રવ્યને ન તજે, પોતાના પ્રમાણને ન તજે, પોતાના પ્રદેશને ન તજે, ઈત્યાદિ ભાવને ન તજે. માટે તે અનાદિપ્રદેશપ્રમાણને (અનાદિથી ચાલ્યા આવતા પોતાના પ્રદેશ-પ્રમાણને) ન તજે. (વસ્તુ) શુદ્ધ-અશુદ્ધ બન્ને અવસ્થામાં પોતાના દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવની દશા ન તજે. (તેનો) મહિમા અનંત અમિટ છે. (અર્થાત્) કોઈથી મટાડ્યો મટતો નથી, નિશ્ચયથી જે છે તે છે. (માટે) નિજ વસ્તુને શ્રદ્ધાન, જ્ઞાનાદિ અનંતગુણમાત્ર

જ્ઞાયકશક્તિ યથાવિધિ સો તો ગોપ્ય હુઈ પ્રગટ
અજ્ઞાનભાવદશા વિસતારી હૈ.
અપનો ન રૂપ જાને ઔરહીસ્યોં ઔર માને
ઠૌર ભૂલ ભેદ નિજ રીતિ ન સંભારી હૈ;
ઐસે તો અનાદિ કહો કહા સિદ્ધિ સાધી
આપ નેક નિહારી નિધિ ચેતના તુમ્હારી હૈ.

—જ્ઞાન દર્પણ ૪૯

૧. જ્ઞાન ઉપયોગ જોગ જાકો ન વિયોગ હોય
નિર્ભય નિરાકૈ એક નિરંજન લોક ભૂપ હૈ;
ચેતના અનંત ચિહ્ન સાસતો વિરાજમાન
[illegible]

—જ્ઞાન દર્પણ [illegible]

(રૂપ) જાણી અનંત સુખ કરે તો સુખી થાય. ઉપાયથી ઉપેયને પમાય છે. તે ઉપેય આનંદઘન પરમાત્મા પરમેશ્વર છે. તેનો ઉપાય એટલા માટે કરવો કે 'સંસાર-અવસ્થામાં જ શરીરમાં કર્મબંધથી ગુપ્ત થયો, પરભાવનાથી દુઃખી થયો, પોતાનું પરમેશ્વરપદ ન પામ્યો.' તેનો ઉપાય હોય તો ઉપેયને પામીએ. તે ઉપાય કહેવામાં આવે છેઃ—

ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે. [૧]અન્ય ઉપાય તપજપસંયમાદિ શુભકર્મ છે. જેમાં પરમાત્માની ભક્તિ શુભ પણ પ્રતીતિથી, કારણ પણ છે; કારણ ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ગ્રંથ-ઉપદેશ પણ કારણ છે. પણ ઉપયોગ આવ્યે શુદ્ધ થાય. તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ જેમ જેમ થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગમાં ચડે. આ શ્રી જિનેન્દ્રભગવાનનો નિરાબાધ ઉપદેશ છે. સકલ ઉપાધિ અનાદિથી લાગી આવી છે (પણ) જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે ત્યારે સાક્ષાત્ શિવપંથ સુગમ થાય. અનેક સંત સ્વરૂપસમાધિ ધરી ધરી પાર પામ્યા.

૧. આ કથન નિમિત્તથી છે.

હવે કંઈક સમાધિવર્ણન કરવામાં આવે છે

✽ સમાધિવર્ણન ✽

સમાધિ તો પ્રથમ ધ્યાન થતાં થાય છે. તે ધ્યાન એકાગ્રચિંતા-નિરોધ થતાં થાય છે. તે ચિંતાનિરોધ રાગદ્વેષને મટાડવાથી થાય છે. તે રાગદ્વેષ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સમાગમ મટાડતાં મટે છે. તેથી જે જીવ સમાધિ-વાંછક છે તે ઇષ્ટ-અનિષ્ટનો સમાગમ મટાડી રાગદ્વેષને છોડી, (અન્ય) ચિંતા મટાડી, ધ્યાનમાં મન ધરી, ચિત્સ્વરૂપમાં સમાધિ લગાવીને નિજાનંદને ભેટો. સ્વરૂપમાં વીતરાગતાથી જ્ઞાનભાવ થાય ત્યારે સમાધિ ઊપજે (અને) તે પોતાના સ્વરૂપમાં મન લીન કરે. દ્રવ્યગુણપર્યાયમાં પરિણામ લીન (રહે), સ્વસમય-સમાધિ એવી હોય છે.

ત્યારે ઇન્દ્રાદિસંપદાના ભોગ રોગવત્ ભાસે. ૧'દ્રવ્ય' એવું નામ દ્રવણથી હોય છે. પરિણામમાં ગુણોને દ્રવે (પ્રાપ્ત થાય) તે દ્રવ્યત્વ-લક્ષણ છે; માટે ગુણદ્રવ્યમાં (ગુણસમુદાયરૂપ દ્રવ્યમાં) પરિણામ લીન હોય. ગુણદ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વ લક્ષણ છે. તો પરિણામથી દ્રવ્યગુણ ભળી ગયા, તેથી દ્રવ્યત્વની એકદેશતા (પરિણામની એકદેશલીનતા) આપને એવી થઈ કે અનેક પરિષહની વેદના તે વેદતો નથી. રસાસ્વાદમાં લીન આનંદરસ તૃપ્ત થયો. જ્યારે મન પરમેશ્વરમાં લાગી લીન થાય, (ત્યાંથી બહાર) ન નીકળે. પરમાનંદને વેદે ત્યારે સ્વરૂપની ધારણા થાય.

---

૧. द्रवत्यवगच्छति गुणैः वा द्रूयत इति द्रव्यं ।

—सर्वार्थसिद्धि

(૩૫) જાણી અનંત સુખ કરે તો સુખી થાય. ઉપાયથી ઉપેયને પમાય છે. તે ઉપેય આનંદઘન પરમાત્મા પરમેશ્વર છે. તેનો ઉપાય એટલા માટે કરવો કે 'સંસાર-અવસ્થામાં જ શરીરમાં કર્મબંધથી ગુપ્ત થયો, પરભાવનાથી દુઃખી થયો, પોતાનું પરમેશ્વરપદ ન પામ્યો.' તેનો ઉપાય હોય તો ઉપેયને પામીએ. તે ઉપાય કહેવામાં આવે છેઃ—

ઉપાય પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો, પોતાનો ઉપયોગ છે. [1]અન્ય ઉપાય તપજપસંયમાદિ શુભકર્મ છે. જેમાં પરમાત્માની ભક્તિ શુભ પણ પ્રતીતિથી, કારણ પણ છે; કારણ ધ્યાનથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ગ્રંથ-ઉપદેશ પણ કારણ છે. પણ ઉપયોગ આવ્યે શુદ્ધ થાય. તેથી ઉપયોગની એકદેશ શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ જેમ જેમ થાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગમાં ચડે. આ શ્રી જિનેન્દ્રભગવાનનો નિરાબાધ ઉપદેશ છે. સકલ ઉપાધિ અનાદિથી લાગી આવી છે (પણ) જ્યારે ઉપયોગથી સમાધિ લાગે ત્યારે સાક્ષાત્ શિવપંથ સુગમ થાય. અનેક સંત સ્વરૂપસમાધિ ધરી ધરી પાર પામ્યા.

---

૧. આ કથન નિમિત્તથી છે.

હવે કંઈક સમાધિવર્ણન કરવામાં આવે છે

❊ સમાધિવર્ણન ❊

સમાધિ તો પ્રથમ ધ્યાન થતાં થાય છે. તે ધ્યાન એકાગ્રચિંતા-નિરોધ થતાં થાય છે. તે ચિંતાનિરોધ રાગદ્વેષને મટાડવાથી થાય છે. તે રાગદ્વેષ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સમાગમ મટાડતાં મટે છે. તેથી જે જીવ સમાધિ-વાંછક છે તે ઇષ્ટ-અનિષ્ટનો સમાગમ મટાડી રાગદ્વેષને છોડી, (અન્ય) ચિંતા મટાડી, ધ્યાનમાં મન ધરી, ચિત્સ્વરૂપમાં સમાધિ લગાવીને નિજાનંદને ભેટો. સ્વરૂપમાં વીતરાગતાથી જ્ઞાનભાવ થાય ત્યારે સમાધિ ઊપજે (અને) તે પોતાના સ્વરૂપમાં મન લીન કરે. દ્રવ્યગુણપર્યાયમાં પરિણામ લીન (રહે), સ્વસમય-સમાધિ એવી હોય છે.

નિરંતર જ્યાં અચલજ્યોતિનો વિલાસ અનુભવપ્રકાશમાં થયો. (ત્યાં) ઉપયોગમાં પરિણામ જોડાયા. જેમ જેમ દર્શનજ્ઞાનચેતના અનૂપ, અખંડિત, અનંતગુણમંડિત સ્વરૂપને જાણી રસાસ્વાદ લે, તેમ તેમ પરવિસ્મરણ થઈ, પર-ઉપાધિની લીનતા મટે, સમાધિ પ્રગટે; ત્યારે સમ્યક્ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપવેત્તા થાય. સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં વસ્તુનો મહિમા જાણે, જાણતાં આનંદ થાય. જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણે, જ્ઞાન દર્શનને જાણે, જ્ઞાન સર્વગુણોને જાણે, દ્રવ્યને જાણે, પર્યાયને જાણે, એકદેશ-ભેદે સાધકજ્ઞાન જાણે. જ્ઞાનથી વસ્તુને જાણતાં પરમપદ પામે. તેના જેવું (પરમપદ જેવું) સુખ પરોક્ષ જ્ઞાનમાં પણ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ-માં વેદે છે. ત્યાં આનંદ એવો થાય છે. સંપ્રજ્ઞાતસમાધિમાં દુઃખાદિની વેદના પ્રત્યક્ષ થવા છતાં પણ વેદતો નથી. વિધાન સ્વરૂપ વેદવાનું છે. મનવિકાર જેટલા અંશે વિલય પામ્યા તેટલી સમાધિ થઈ, (અને) સમ્યગ્જ્ઞાનથી વસ્તુનો જેટલો ભેદ ગુણો વડે જાણ્યો તેટલું સુખ-આનંદ-વધ્યું. વિશ્રામ થતાં સ્વરૂપસ્થિરતા પામી, સમાધિ લાગી, જ્ઞાનધારા નિરાવરણ થઇ જેમ જેમ નિજ તત્ત્વ જાણે તેમ તેમ કેવલ વિશુદ્ધતા વડે જ્ઞાનપરિણતિ પરમપુરુષ સાથે મળી નિજ મહિમાને પ્રગટ કરે. ત્યાં અપૂર્વ આનંદભાવની પિછાણ થાય ત્યારે સ્વરૂપની સમાધિ કહીએ.

ત્યાં આકુલતાનું મૂલ જે અનાદિના અજ્ઞાનનો ભ્રમભાવ હતો તે મટ્યો. અનાત્મના અભ્યાસના અભાવથી સહજપદનો ભાવ ભાવતાં ભવવાસના વિલય પામે. ગુણનું નિધાન એવું પરમપદનું સ્થાન દેખાય, પ્રમાણભાવ વડે અમ્લાન ભગવાનના સકલ પદાર્થને જાણવારૂપ જ્ઞાનની પ્રતીતિમાં નવ નિધાન આદિ જગતનું વિધાન જૂઠું ભાસ્યું; ત્યારે આત્મભાવ પ્રકાશ્યો, (તેની) ઓળખાણ (પોતે) પોતાથી કરી ત્યારે ચેતનભાવ લીધો, શુદ્ધ ધારણા ધરી, નિજ ભાવના કરી, શિવપદને અનુસરી, આનંદરસથી ભરી, ભવબાધા

કરી, જ્યાં જેટલી સદા પ્રમોદપૂર્વક અબાધા (કરી) ત્યાં એટલી શક્તિ વધી, શિવસુખદાયક, ચિદાનંદની અધિકાઈ ગ્રંથગ્રંથોમાં (દરેક સદ્‌ગ્રંથમાં) ગાઈ છે (કહી છે) તે સમાધિથી પામવામાં આવે છે.

આ સ્વરૂપાનંદ પદનો ભેદી (મર્મજ્ઞ) સમાધિથી થાય છે. વસ્તુના સ્વરૂપને, ગુણના જાણવાથી, જાણે છે. ગુણનો પુંજ વસ્તુમય છે. વસ્તુ અભેદ છે. ગુણગુણીનો ભેદ ગુણથી થયો. માટે ગુણનો ભેદ, અભેદ વસ્તુને જાણવામાં કારણ છે.

વિતર્ક એટલે દ્રવ્યનો શબ્દ, તેના અર્થને ભાવવો. ભાવશ્રુત, શ્રુતમાં સ્વરૂપ-અનુભવકરણને કહ્યું. પરમાત્માને ઉપાદેય કહ્યો. તે જ રૂપ ભાવ ને ભાવશ્રુતરસ, તેને પી. અમરપદ સમાધિથી છે. વિચાર, અનાદિના ભવભાવનાનો નાશ, ચિદાનંદના દ્રવ્યગુણપર્યાયનો વિચાર ન્યારો જાણી દર્શનજ્ઞાનની વાનગીને પિછાણી ચેતનમાં મગ્ન થતાં, જેમ જેમ ઉપયોગ-સ્વરૂપ લક્ષણને લઈ (ઓળખી) રસાસ્વાદ પીએ તેમ તેમ સ્વપરભેદ વિચારમાં સારપદને પામી સમાધિ લાગી. જેનો અપાર મહિમા છે એવા પરમપદને પામ્યો. અનાદિથી પરઇન્દ્રિયજનિત આનંદ માનતો હતો તે મટ્યો. જ્ઞાનાનંદમાં સમાધિ થઈ, વસ્તુને વેદી આનંદ થયો. ગુણને વેદી આનંદ થયો. પરિણતિએ સ્વરૂપમાં વિશ્રામ લીધો ત્યારે આનંદ થયો. એકદેશ સ્વરૂપાનંદ એવો છે.

સ્વરૂપમાં થયું, એકતાન રસરૂપમાં મન લીન થઇ સમાધિ લાગી, ત્યાં વિચારભેદ મટયો. વીતરાગરૂપ અનુભવ-સ્વસંવેદનભાવ-થયો. એકત્વચેતનામાં મન લાગ્યું, લીન થયું, ત્યાં ઇન્દ્રિયજનિત આનંદનો અભાવથવાથી સ્વભાવલખાવનો (સ્વભાવજ્ઞાનનો) રસાસ્વાદ કરવાથી આનંદ વધ્યો, ત્યાં વળી 'अस्मिभाव' જ્ઞાન જ્યોતિમાં હતો તે પણ થાક્યો. (અટક્યો, શાંત થયો).

હવે વિવેકનું સ્વરૂપ, પરિણતિશુદ્ધિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. જ્યાં પરમાત્માનો વિલાસ નજીક થયો, ત્યાં અનંતગુણના રસને ફરી પરિણામમાં વેદી સમાધિ લાગી. નિર્વિકાર ધર્મનો વિલાસ-પ્રકાશ થયો, પ્રતીતિમાં રાગાદિ રહિત ભાવનામાં મનોવિકાર ઘણો ગયો ત્યારે આગળ અંશ પ્રજ્ઞાત થયો. ત્યારે પરને જાણવામાં વિસ્મરણભાવ આવ્યો. ત્યારે કેવલજ્ઞાન અતિશીઘ્રકાલમાં પામે. પરમાત્મા થઇ લોકાલોકને જાણે. એવો અનુભવનો મહિમા, મનનો વિકાર મટતાં, થાય છે. તે મનવિકાર, મોહનો અભાવ થતાં, મટે છે. મોહ સર્વ જીવનો મહારિપુ છે. અનાદિથી સંસારીજીવને ચોરાશીમાં નચાવે છે અને સંસારી જીવ હર્ષ માની, માની ભવસમુદ્રમાં ગરે છે-પડે છે, (તો પણ) પોતાને ધન્ય માને છે. દેખો! ધીઠાઈ જ ભૂલથી કેવી પકડી છે! અનંતસુખદાયક યથાર્થ નિજનિધિને સંભારતો નથી. માટે એજ જીવોને શ્રીગુરુપદેશામૃત પીવા યોગ્ય છે. એથી મોહ મટે (અને) અનુભવ પ્રગટે તે કહેવામાં આવે છેઃ—

પ્રથમ શ્રીજિનેન્દ્રદેવની આજ્ઞાની પ્રતીતિ કરે, ત્યાર પછી ભગવત્પ્રણીત ઉપાદેય તત્ત્વ વિચારે કે-અનંત સુખધામ, અમલ, અભિરામ, આત્મારામ, પર રહિત ચૈતન્યપ્રકાશ ઉપાદેય છે, પર હેય છે. સ્વપરભેદજ્ઞાનના નિરંતર અભ્યાસથી શુદ્ધ ચૈતન્યતત્ત્વની લબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થાય, તેનાથી રાગદ્વેષમોહ મટે, કર્મનો સંવર થાય, ત્યારે કર્મ મટવાથી નિજજ્ઞાનથી નિર્જરા થાય. ત્યારે સકલકર્મક્ષય (રૂપ) નિજ પરિણામ થતાં ભાવમોક્ષ થાય. ત્યારે દ્રવ્યમોક્ષ થાય ને થાય જ. માટે ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસથી પરમપદ સિદ્ધ (થાય)

છે. તે ભેદજ્ઞાન પ્રગટ કરવાનો વિચાર કરવામાં આવે છેઃ—

જ્ઞાનભાવ-જાણવારૂપ ઉપયોગ-વિભાવભાવને પોતાના જાણે છે. તે વિભાવને જાણવાની શક્તિને આત્મા પોતાની જાણે. જાણરૂપ (જ્ઞાનરૂપ) પરિણમન કરે. જ્ઞાનરસ પીએ, વિભાવોને ન્યારા ન્યારા જાણે. વિભાવરૂપ કર્મધારા, જ્ઞાનપરિણામરૂપ સુધાધારા બન્ને ધારાને ન્યારી ન્યારી જાણે. પુદ્ગલ-અંશ આઠ કર્મ અને શરીર ભિન્ન છે, જડ છે, ચેતન ઉપયોગમય છે. (એમ) એનામાં વિવેચન કરે. જુદો પ્રતીતિભાવ કરે કે શરીર પ્રત્યક્ષ જડરૂપ રહે છે. સદા (કદાપિ) તેમાં ચેતનાનો પ્રવેશ ન થાય. ચેતના જડ ન થાય, એ પ્રત્યક્ષ સર્વ ગ્રંથો કહે છે, સર્વ જન કહે છે. જિનવાણી વિશેષ કરીને કહે છે. (તથા) પોતાના જાણવામાં પણ આવે છે. શરીર જડ અનંતા તજ્યાં (પણ) દર્શનજ્ઞાન સદાય સાથ રહ્યાં કર્યાં, તેથી અત્યારે પણ દેખવા-જાણવાવાળો આ મારો ઉપયોગ તે જ મારું સ્વરૂપ છે. તેથી ઉપયોગી-અનુપયોગી ને વિચારતાં જડચેતનની પ્રતીતિ થાય. વિભાવ કર્મચેતના છે. કર્મ-રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવ કર્મ તેમાં ચેતના પરિણમે છે. ત્યારે ચિદ્વિકાર થાય છે. આ ચિદ્વિકારને પોતાનો કરીને પોતાને મલિન કર્યો છે. કેવલજ્ઞાનપ્રકાશ આત્માનો નિજાંશ છે. તેને સંભારતો નથી. મોહવશથી શરીરને સંભાળે છે તથા જાણે છે. શરીર, રિ-દ્ધિ. પરિવાર, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર એ પણ રહેશે નહિ. પણ તેમાં મમત્વ કરીને નરકનો બંધ પડે. (એવા) અનંત દુઃખના કારણને સુખ સમજે છે.

ન્યારું ભાસે. વિભાવરૂપ ઉદ્દમતા (-ઔપાધિક ભાવ) પોતાને ભ્રમથી થયો તેથી ભ્રમ મટાડતાં વિભાવ ન થાય, સ્વભાવ પ્રગટે. અનાદિના અજ્ઞાનથી જ્ઞાન ગુપ્ત થયું છે. શુદ્ધ-અશુદ્ધ બંને દશામાં જ્ઞાન શાશ્વતી શક્તિ સહિત છે. ચિદ્વિકારભાવ, ક્રોધાદિરૂપ થતાં થાય છે, તેજ ભાવને મટાડી પોતે નિર્વિકાર સહજ ભાવને, પોતાનામાં આચરણ-વિશ્રામ-સ્થિરતાના પરિણામ કરી, કરો. જે બાહ્યમાં પરિણામ દોડે છે તે અશુદ્ધ છે, તે પરિણામનો કરનાર અશુદ્ધ થાય છે. ચેતનાનામ (ચેતનાભાવ) બાહ્ય વિકારમાં ન આવે, ઉપયોગરૂપ પોતાની આ જ્ઞાયકશક્તિને યથાર્થ (બરાબર. નિશ્ચયથી) જાણો તો નિજરૂપ સ્થિર થાય. ચેતન-ઉપયોગની પ્રતીતિ કરતાં કરતાં પરથી સ્વાંગીત્વ મટાડી મટાડી, સ્વરૂપરસાસ્વાદ ચઢતો-ચઢતો જાય. ત્યારે શુદ્ધ ઉપયોગ-સ્વરસ પૂર્ણ વિસ્તારને પામે, ત્યારે કૃતકૃત્ય થઈ રહો. આ શ્રી જિનેન્દ્રશાસનમાં સ્યાદ્વાદવિદ્યાના બલથી નિજજ્ઞાનકલાને પામી અનાકુલ પદને પોતાનું કરે. અહીં સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે પરને પોતાનું કરવાનું સર્વથા મટાડી સ્વરસ રસાસ્વાદરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગ કરો. રાગદ્વેષ વિષય-વ્યાધિ (પાઠાન્તર-વિષમવ્યાધિ) છે. તેને મટાડી મટાડી પરમપદ અમર થાય છે અતીન્દ્રિય, અખંડ અતુલ, અનાકુલ સુખને પોતાના પદમાં સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષથી વેદો. સર્વસંત-મુનિજનપંચપરમગુરુ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. માટે મહાજનો જે પંથને પકડી પાર થયા તે જ અવિનાશીપુરનો પંથ જ્ઞાનીજનોએ પકડવો તે અનંત કલ્યાણનું મૂલ છે.

ચેતનાપરિણામ ચેતનદ્રવ્યમાં લીન થતાં જ્ઞાનજ્યોતિનું અચલપદ-ઉદ્યોત થાય છે. "એકદેશ ઉપયોગ શુદ્ધ કરી સ્વરૂપશક્તિને જ્ઞાનદ્વારમાં જાણનલક્ષણ વડે (જ્ઞાનલક્ષણવડે) જાણે," પોતાનો લક્ષ્યલક્ષણ-પ્રકાશ પોતામાં ભાસે ત્યારે સહજ ધારાવાહી નિજશક્તિ વ્યક્ત (પ્રગટ) કરતાં કરતાં સંપૂર્ણ વ્યક્તતા કરે ત્યારે યથાવત્ જેવું તત્ત્વ છે તેવું પ્રત્યક્ષ જાણે. દેખો! કોઈ ભગલવિદ્યા વડે કાંકરાને નીલ, હીરા, મોતી

દેખાડે છે, આવરણીના તૃણને સર્વ કરી દેખાડે છે, ત્યાં વસ્તુ લોકોને સાચી દેખાય છે પણ તે સાચી નથી તેમ પરમાં નિજપણું માની પોતામાં સુખ કલ્પે તે સર્વથા જૂઠ છે. સુખનો પ્રકાશ પરમ અખંડ ચેતનાના વિલાસમાં છે. શુદ્ધસ્વરૂપ પોતે પરમાં ખોજ કરે તો ન પામે. વારંવાર એટલા માટે કહેવામાં આવે છે:–અનાદિનો અવિદ્યામાં ખૂંચી રહ્યો છે. મોહની અત્યંત નિબિડ ગાંઠ પાડી છે. સ્વપદની ભૂલ થઈ છે. ભેદજ્ઞાનથી અમૃતરસ–પીએ તો અનંતગુણધામ, અભિરામ આત્મારામની અનંતશક્તિનો અનંત મહિમા પ્રગટ કરે, એ આ સર્વ કથનનું મૂલ છે. પરપરિણામને દુઃખધામ જાણી પરની માન્યતા મટાડી સ્વરસનું સેવન કરવું અને (પોતાના) નિદાન પર (લક્ષ્ય પર) દૃષ્ટિ કરવી.

દુઃખનું મૂલ એવા વિનશ્વર પરનું અનાદિથી સેવન કર્યું તેથી જન્માદિ દુઃખ થયાં. હવે નરભવમાં સત્સંગથી તત્ત્વવિચારનું કારણ મળ્યું, તો પછી આ માટે અનાદિના ભવસંતાનની બાધાના કરનાર પરભાવને સેવીએ? જેનાથી આ અખંડિત, અનાકુલ, અવિનાશી, અનુપમ (અને) અતુલ આનંદ થાય તે જ ભાવ કરીએ તે ભાવને મનોહર જાણી મોહ કરે કે તે પોતાના આત્માને જૂઠી અવિદ્યાના વિનોદ વડે ઠગે છે. સકલ જગતનાટક જૂઠું જ માન્યું છે. તે મોહથી જાણતો નથી. નિજ સ્વરસસેવન (કરે) તો પરપ્રીતિની રીતિ રંચ માત્ર ન ધારે. (અને) અનંતશક્તિભંડારને સાક્ષાત્કારમાં પોતાપણે (પોતારૂપ) અનુભવે. જો તે ઉપયોગ ઠીક કે તે હું છું એવા નિશ્ચય ભાવનામાં કરે તો તે તરે ને તારે જ. અનાદિનો વિસ્તાર છે, અનાદિથી પરમાં પોતાને માની દુઃખ સહ્યાં. [illegible]

[illegible]

મુક્તિનો નાથ થાય છે, માટે ધન્ય છે સદ્‌ગુરુને કે જેમણે ભવગર્ભ-માંથી નીકળવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી શ્રી ગુરુના જેવા કોઇ ઉપકારી નથી. એમ જાણી શ્રીગુરુની પ્રવચનપ્રતીતિથી પાર થવું.

જેટલો અનુરાગ વિષયોમાં કરે છે, મિત્ર, પુત્ર, ભાર્યા, ધન, શરીરમાં કરે છે તેટલી રુચિ, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિભાવ, સ્વરૂપમાં તથા પંચપરમગુરુમાં કરે તો મુક્તિ અતિસુગમ થાય૧ પંચપરમગુરુનો રાગ પણ એવો છે-જેમ સંધ્યાની લાલાશ સૂર્યની અસ્તતાનું કારણ છે; પ્રભાતની સંધ્યાની લાલાશ સૂર્યોદયને કરે છે તેમ વિવિધ (-પાંચપ્રકારના) પરમ ગુરુ વિના, શરીરાદિનો રાગ કેવળજ્ઞાનની અસ્તતાનું કારણ છે, (અને) પંચપરમગુરુનો રાગ કેવળજ્ઞાનના ઉદયનું કારણ છે. માટે વિશેષપણે પરમ ધર્મના દાતા (પ્રત્યે) પરમ ધર્મના અનુભવ (પ્રત્યે) રાગ સુખદાયક છે. અર્થ (લક્ષ્મી) અનંત અનર્થને કરે છે, તે કોઈ અર્થની નથી; અર્થ તો તે જ કે જે પરમાર્થને સાધે. તેના દ્વારા કામથી શું કામ? નિજ કામનાથી કામ, તે જ સુકામને સુધારે. મિથ્યારૂપ ધર્મ અનંત સંસારને કરે, તે ધર્મ શાનો? સર્વજ્ઞપ્રણીત નિશ્ચયનિજધર્મ છે, વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ કારણ છે. મોક્ષ તે જ કે જે ફરી કર્મ ન બાંધે, (માટે) આમ વિચારવું કે-જેવી રીતે દીપકને મંદિરમાં ધરવાથી પ્રકાશ થાય તો સર્વ સૂઝે, એમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનપ્રકાશથી સર્વ સૂઝે.

કેવી રીતે? જ્ઞાન વડે વિચારે-શરીરમાં ચેતન છે. દૃષ્ટિદ્વારથી દેખે છે, જ્ઞાનદ્વારથી જાણે છે. પોતાના ઉપયોગ વડે પોતે ચેતન છું. પોતે એવું જાણે કે દેહમાં દેહને દેખનાર મારું સ્વરૂપ ચેતનરૂપ છે. તો ૨જડને

આપતિ ન હૈ હૈ કછુ ઐસૌ તૂ વિચારતુ હૈ, સહી હવૈ હૈ આપતિ સરૂપ યોંહી જાનુ રે ૩
સમયસારનાટક, અજીવદ્વાર.

૧. જૈસિ ભક્તિ હરામમૈં તૈસિ જિનમેં હોય;
ભેદજ્ઞાનતૈં સહજલહિ પરમાતમ પદ સોય.

૨. આ કથન નિમિત્તથી છે. નિમિત્તથી કથન કરીને દેખનાર જાણનાર પોતે

કહાવે છે, ચેતનપ્રેરક છે. અચેતન અનુપયોગી જડ દેખતું નથી. જાણતું નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. જો શરીર દેખતું, જાણતું, હોય તો જ્યારે જીવ ગત્યંતર થાય છે ત્યારે શરીર કેમ દેખતું નથી? માટે આ દેખવા-જાણવા વડે પોતાને ચેતનરૂપ પ્રત્યક્ષ બરાબર નિશ્ચય કરી, સ્વરૂપને ચેતન માની, અચેતનનું અભિમાન તજવું (તે) મોક્ષનું મૂળ છે.

શરીરવાસનાને ત્યાગીને પોતાનું સ્વરૂપ અવગાઢ કરી ચેતન-સ્વરૂપ કરી (ચેતનસ્વરૂપપણે) ભાવવું. ઉજ્જડને વસ્તી માને છે (અને) ચેતનવસ્તીને ઉજ્જડ માને છે, એવી ભૂલ મટાડી તારી ચેતનાવસ્તી શાશ્વત છે ત્યાં વસે તો પોતાનું અનંતગુણનિધાન ન લુટાવે. નિજધનનો ધની પરમ શાહ થાય, ત્યારે અનંતસુખવ્યાપારમાં અવિનાશી નફો થાય. અનાદિથી પરમાં પોતાને માન્યો. પરને ગ્રહણ કરતાં પરવસ્તુનો ચોર થયો. જગતમાં (જન્માદિના) દુઃખદંડ ભોગવે છે. વિવેક-રાજનો અમલ (શાસન) થાય અને પરગ્રહણરૂપ ચોરી મટે ત્યારે પોતે શાહપદ પામી સુખી થાય. ત્યારે નિજપરિણતિ રમણીથી પોતાનું નિજ ઘર સ્થિર કરે.

અનાદિથી અસ્થિરપદનો પ્રવેશ હતો, તેને ત્યાગી અખંડ અવિનાશી પદમાં પેઠો. સ્વરૂપનો અનુભવ એ સાક્ષાત્ શિવમાર્ગ (મોક્ષમાર્ગ) છે. સ્વરૂપનો અનુભવ એ શિવપદ છે. અનુભવ ત્રિભુવનસાર છે, અનુભવ અનંત સુખધામ છે, અનુભવ મહિમાભંડાર છે, અનુભવ અતુલ બોધરૂપ છે. અનુભવ [illegible] છે. અનુભવ રસસંવેદન છે. અનુભવ [illegible] છે. અનુભવ [illegible] છે, અનુભવ [illegible] છે, અનુભવ [illegible] છે, અનુભવ [illegible] છે, અનુભવ [illegible] છે. [illegible]

સકલ સંત, મહંત, ભગવંત અનુભવમાં લાગેલા છે. માટે જે ગુણવાન છે તે અનુભવ કરો સકલ જીવરાશિ, સ્વરૂપને અનુભવો. આ અનુભવપંથને નિર્ગ્રંથ સાધી સાધી ભગવાન થયા.

પરિગ્રહવાન સમ્યગ્દષ્ટિ પણ ક્યારેક ક્યારેક અનુભવ કરે છે, તેઓ ધન્ય છે. મોક્ષના સાધક છે. જે સમયે સ્વરૂપ-અનુભવ કરે છે તે સમયે સિદ્ધ સમાન અમ્લાન આત્મતત્ત્વને અનુભવે છે. એક દેશ સ્વરૂપ અનુભવમાં સ્વરૂપ-અનુભવની સર્વસ્વ જાતિ પિછાણિ છે. અનુભવ પૂજ્ય છે, પરમ છે, ધર્મ છે, સાર છે, અપાર છે, ઉદ્ધાર કરે છે, અવિકાર છે, ભવપાર કરે છે, મહિમાને ધરે છે, દોષને હરનાર છે, તેનાથી ચિદાનંદનો સુધાર છે.

(સવૈયા)

દેવ જિનેન્દ્ર મુનીંદ્ર સબૈ અનુભૌ રસ પીયકૈં આનંદ પાયૌ;
કેવલજ્ઞાન વિરાજત હૈ નિત સો અનુભૌરસ સિદ્ધ લખાયૌ.
એક નિરંજન જ્ઞાયકરૂપ અનૂપ અખંડ સ્વસ્વાદ સુહાયૌ;
તે ધન્ય[1] હૈં જગમાંહિ સદૈવ સદા અનુભૌ નિજ આપકૌં ભાયૌ. ૧

(અડિલ્લ)

યહ ' અનુભવ પ્રકાશ ' જ્ઞાન નિજ દાય હૈ;
કરિ યાકૌ અભ્યાસ સંત સુખ પાય હૈ.
યામૈં અર્થ અનૂપ સદા ભવિ સરદ હૈ;
કહૈ ' દીપ ' અવિકાર આપ પદકૌં લહૈં. ૧

ઇતિ શ્રી દીપચંદસાધર્મીકૃત અનુભવપ્રકાશ નામનો ગ્રંથ સંપૂર્ણમ્.

ઇતિ શ્રી દીપચંદસાધર્મીકૃત અનુભવપ્રકાશગ્રંથનો હિંદી ઉપરથી ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત.

સંવત ૧૯૯૮ આસો શુદી ૧, રવિવાર.

યાતૈં અનુભૌ સારિખૌ ઔર દૂસરો નાહિ. ૧૫૩
પંચ પરમગુરુ જે ભયે જે હોંગે જગમાંહિ;
તે અનુભૌ પરસાદતૈં યામૈં ધોખો નાહિં. ૨૫૪ (જ્ઞાન દર્પણ)

૧. પાઠાન્તર-ધન્ય=ધ્વનિ.